

Márai Sándor

VÁLÁS BUDÁN

Helikon

Márai Sándor
VÁLÁS BUDÁN

Vörösváry Publishing Co. Ltd. (Toronto)

© Márai Sándor jogutódai

Akit nappal épít: az éjjel leomlott”
(Székely népballada)

1.

A szeptember perzselő hőséggel köszöntött be. A kora őszi délutánok egyikén, amikor a nappalok még telítve vannak a kánikula maradék hevével, Kőmives Kristóf, a fiatal bíró, hivatali szobájában válóperek ügyiratait tanulmányozta.

E válóperek egyike különösen érdekelte a bírót, mert -távolról – ismerte a szereplőket. A harmadnapra kitűzött válóperes tárgyalás szenvedő hőse, a férj, ismert nevű fiatal orvos, egyik fővárosi gyógyintézet vegykonyhájának vezetője, iskolatársa volt Kőmivesnek; együtt jártak a középiskola alacsonyabb osztályaiba, majd később, az egyetemi élet társadalmi pillanataiban, bálokon, gyűléseken is találkoztak néha. A bíró mindig szívesen gondolt erre a szerény, csendes modorú, szemérmes fellépésű iskolatársra. Most, hogy az iratokat rendezgette, különös élességgel állott előtte az orvos alakja; látta őt, amint valamelyik régmúlt egyetemi bálon, huszonkét-huszonhárom évesen álldogál az egyik nagy szálloda pompás előcsarnokában, s zavart mosollyal, a nagyvilágban járatlan ember ügyefogyott udvariasságával felel nagyfejű urak nyájas-leereszkedő kérdéseire. A csoportban ott áll ő is, a fiatal joggyakornok, s váratlanul rokonszenvet érez az elfeledett, alig ismert iskolatárs iránt. A hirtelen fellobbanó, semmivel nem indokolt vonzalom pillanata ez. De aztán, mintha valamilyen leküzdhetetlen, meghatározhatatlan tilalom választaná el őket egymástól, néhány társadalmi szóval, udvarias-barátságos mosollyal megint csak elhaladnak egymás mellett. E suta, tökéletlen közeledési kísérletek ütemesen ismétlődnek; néha találkoznak az utcán, s örvendező mosollyal sietnek egymás felé; ugyanakkor tudják, hogy megint nem lesz semmi e találkozásból, csak rázogatják majd egymás kezét, és zavartan motyognak közömbös szavakat; igen, mintha „másról beszélnének” – másról? Miről? A bíró elgondolkozott, az ablakhoz állt.

A nyitott ablakon át, a börtönudvarról felhallatszott egy teherkocsi kerekeinek csikorgása. A fegyőrök vezényszavát hallotta, aztán nehéz tárgyak, valószínűleg zsákok puffanását, emberi munka neszeit. Hivatali szobájának ablaka a szomszédos fegyház apró légnyílásokkal meglékelt tűzfalára nyílt; mint rangban alárendelt, pályája kezdeti állomásán veszteglő hivatalnok, egyelőre ezt a kevésbé kényelmes, nyáron fűledt, téli délutánokon már korán homályos szobát kapta az épületben; az utcára néző, kényelmesebb és tágasabb helyiségeket természetesen az idősebb és magasabb rangú bírók foglalták el, s ezt a beosztást ő maga is méltányosnak és illedelmesnek érezte. Lenn a mélyben,

az udvar kövezetén rabok emeltek le egy társzekérről zsákokat, s vállukra vetve a terhet, libasorban tűntek el a pince csapóajtaja mögött. A bíró három esztendeje dolgozott már ebben a szobában, és mindennap figyelte néhány percig a börtönudvar életét; ide vezették le a rabokat sétára, itt siettek át a látogatási időben a letartóztatott és elítélt rabok hozzátartozói, itt haladtak át a foglyok, kiket kihallgatásra vagy tárgyalásra rendeltek be a törvényszék épületébe. Az unalomig ismerte e képet, e szomorú és egyhangú világot, s mégis, nem múlt el úgy nap, hogy távozás előtt az ablakhoz ne álljon s figyelmesen ne bámulja egy ideig, mintha még egyszer és mindig újból meg akarna győződni valamiről. Volt valami üzemszerű és tárgyilagos a fogházudvar mindennapos életében; mint egy gyárudvar, ahol pontosan, percre beosztott munkaidőben, mindennap ugyanaz történik – s az, ami történik, talán nem is olyan ijesztő és förtelmes, mint az avatatlan hinné, inkább csak szomorú és reménytelen. Ilyen érzésekkel nézte mindennap néhány percig a fegyház tűzfalát és a vasajtókkal őrzött udvart.

Greiner Imre, doktor Greiner, gondolta szórakozottan. Így nevezték az orvost, aki most válni készült feleségétől. Az elébb figyelmesen elolvasta az egykori iskolatárs személyi adatait, közös emlékeket keresett. Greiner orvos a Felvidékről, cipszer-családból származott; most megállapította, hogy az orvos fél esztendővel idősebb nála, júniusban múlt el harmincnyolc éves, s ő, noha iskolatársak voltak, decemberben tölti csak be ezt a kort. Ez a megállapítás, nem tudta, miért, kissé lehangolta. De meglepte az asszony kora is: Greiner Imréné, született Fazekas Anna, elmúlt már harmincéves. Számolt és gondolkozott. Most, hogy az ügyiratból hús-vér emberek léptek eléje, mindenféle eszébe jutott: az is, hogy kilenc évvel ezelőtt, egy különösen meleg és tikkadt nyáron, a szigeti tenispályán találkozott először Fazekas Annával; a fiatal leány abban az időben nem ismerhette még Greiner doktort; legalábbis nem hírlett semmi jegyességükről. Egy este együtt mennek a sziget útjain, a híd felé; ő viszi a leány labdaütőjét, Fazekas Anna fehér-kék csíkos nyári ruhát visel, az út sötét, dunai kirándulásról beszélnek. A lóvasút megállójánál, az egyik ívlámpánál meglátja Fazekas Anna arcát; a fiatal leány arcéle mosolyogva fordul feléje a gyöngye világosságban, hangja egészen puha; de lehet, hogy ezt a puhaságot, a hangnak ezt a bizonytalan, elmosódott árnyalatát most utólag képzei csak. Négyen mennek az úton, még egy leány, Fazekas Anna barátnője s egy idősebb úr, a barátnő apja. Fazekas Annát e találkozás előtt kétszer, legföllebb háromszor láthatta csak; minden, amit tud róla, hogy apja tanfelügyelő volt vidéken, néhány éve ment nyugdíjba, s akkor felköltöztek Pestre; a leány már előbb is pesti

intézetben nevelkedett. Anna eladó lány, s az utolsó évben sokat bálozott. Miről is beszéltek? Nem emlékezik a szavakra, de a lány hangját most is hallja. Aztán csendesen mennek egy ideig a félhomályos úton. Az egyik fordulónál megáll, a lány rögtön feléje fordul, mintha mondani akarna valamit. Ebben a pillanatban tisztán, élesen látja arcát. Már a hídra értek; szótlанul mennek odébb. Ő másnap reggel szabadságra utazik, négy hétig marad el az osztrák fürdőhelyen, s akkor ismeri meg feleségét is; de csak esztendő múlva kelnek egybe. Ebben az esztendőben, mikor már feleségének udvarol, s amolyan félhivatalos jegyességben jár-kei az emberek között – eljár még társaságba, úgynevezett „lányos házakhoz” is, de az érdekelt mamák és leányok, titokzatos női hírszervezetükkel, tudni vélik, hogy már eljegyezte magát –, találkozik még Fazekas Annával. A lány feltűnően jó alakú, talán szép is... Szép? A bíró lenéz az udvarra, mintha keresne valakit. A társzekér üres már, a fegyőr az utolsó két teherhordót kíséri a vasajtó felé. Nem emlékezik Fazekas Anna arcára.

Az aktákat rendbe rakta, az előkészítő iratok megfelelték a törvény előírásainak; a házaselek igazolták a hat hónapos különélést, s „hűtlen elhagyás” címén kérték a házasság felbontását. Ültében lehajolt, az íróasztal alsó fiókjából előkeresett egy doboz olcsó, töltött cigarettát és megtömte bőrtárcáját. Egy másik fiókból finomabb trafikcigarettákat húzott elő – ezeket a cigarettákat látogatóinak tartogatta, ő maga beérte az olcsóbb fajtaival, melyet odahaza töltöttek, Hertha vagy a kisasszony – de most társaságba készült, lehet, hogy kínálnia kell majd valakit; s mindenesetre tárcájába csúsztatott néhány aranyvégűt is. A mozdulat nem volt egészen önkéntelen; amíg a tárcának egyik rekeszében eligazította a „reprezentatív”, finom cigarettákat, arra gondolt, hogy ezek a kis, mutatós kötelességek elviszik fizetésének azt a csekély fölöslegét, amelytől az élet, az ő és az övéi magánélete talán valamivel kényelmesebb, nyugalmasabb és gazdaságosabb lehetne – ő beérte az olcsó dohánnyal is, beérte volna másféle ruhával, másfajta lakással, a társadalmi életnek egyszerűbb formáival is. Az aranyvégű cigarettákkal a „világ”-nak tartozott – a gondolatmenetet untig ismerte, s most hogy megvillant benne, mert társaságba indult, ahol majd jól vagy rosszul érzi magát, de ahol egy kissé kötelességszerűen, megint csak „reprezentálnia” kell, rövidet sóhajtott és bosszúsan elmosolyodott. Sóhajtott, mert az életet, az élet sok fölösleges „társadalmi” kötelességét terhesnek és értelmetlennek érezte; s mosolygott, mert mindezen amúgy sem lehetett változtatni. Rendben összehajtogatta az iratokat, és otthonos, gépies mozdulatokkal, elcsukta a fiókba a cigarettákat s néhány személyes használati tárgyat: töltőtollat, a nagyítóüveget, kis üveg zöld tintát,

amelynek színét különösen szerette, s mindig hiányérzete támadt, ha a zöld tinta az altiszt vagy a saját feledékenységé miatt kiszáradt, vagy hiányzott asztaláról.

Fazekas Anna és Greiner Imre, gondolta, s zsebre tette a kulcsokat. Fél hét elmúlt. A nagy épület üres és csendes volt ebben az órában. Még négy válóper aktái heverték az asztalon; egyet elővett, belenézett, aztán rosszkedvűen visszatolta a többi közé. Kereste az utolsó találkozás emlékét, de nem jutott eszébe, mikor látta legutoljára Fazekas Annát? A bíró az utolsó években lehetőleg ritkán járt „társaságba” – ennek a csendes visszavonulásnak bizonyosan oka volt, talán a család, talán a szerény fizetés –, de mindezen túl idő előtt, kissé fiatalon vonult el hivatalába s a család zárt körébe; erre nem szeretett gondolni, az észrevétel alján volt valami, amivel nem szívesen nézett farkasszemet. Fazekas Anna férjhezmeneteléről a lapokból értesült. Aztán évekig nem hallott felőlük semmit. Most emlékezett a pillanatra, mikor, meglepődött idegenkedéssel, meghallotta, hogy Greiner Imre, az a bizonyos Greiner Imre, akire gyermekkorában és később, az egyetemi években mindig szívesen gondolt, akivel örömmel találkozott és beszélgetett volna, s akivel, mikor aztán néha találkoztak, soha nem tudott beszélgetni, feleségül vette ezt az ismerős lányt, aki... de itt megakadt. Ki volt Fazekas Anna, jelentett-e valaha számára az ismeretség mást és többet, mint felületes, a szokottnál és általánosnál is felületesebb, mellékes és társadalmi kapcsolatot? Kétszer vagy háromszor látta legénykorában a tenispályán, s bizonyos, hogy később, esküvője után is találkozott még valahol vele; de oly futólag, oly mellékesen, mint más fiatal lányokkal és asszonyokkal, kiket ismert ugyan hírből, de talán keresztnevüket sem tudta pontosan. Mindenesetre meglepte, hogy éppen ez a Greiner Imre vette feleségül éppen azt a Fazekas Annát, akivel egyszer ment a szigeten, s a lány egy pillanatra feléje fordult a félhomályos úton, mintha mondani akart volna valamit. De aztán nem mondott semmit. S most itt hevert az asztalon Greiner Imréné, született Fazekas Anna aktája. Így játszik az élet, gondolta szórakozottan; s gúnyosan, halkán fölnevetett, mintegy megróttta magát ez útszéli megállapításért.

A válópert az asszony adta be, ő vádolta hűtlen elhagyással Greiner Imrét; még három „hűtlen elhagyás” hevert e pillanatban dolgozóasztalán; s a bíró rosszindulattal nézte ez iratcsomókat. Büntetőperben bizonyosan tiltakozott volna a megbízás ellen, hogy ismerősök, akár ilyen távoli-közömbös ismerősök ügyében hozzon ítéletet, amilyen az egykori iskolatárs volt számára; de a válóper kellékei megfeleltek a feltételeknek, s ha közben nem történik semmi, s a békéltető felhívás nem jár eredménnyel, holnap délben a törvény erejénél fel fogja bontani Greiner Imre és neje, született Fazekas Anna házasságát. A

körülmény, hogy ismerte a válóper szereplőit, természetesen nem ok rá, hogy mást kérjen fel a tárgyalás vezetésére. S mert mindent rendbe rakott már az asztalon, s mert az idő későre járt, még egyszer lepillantott a fogházudvarra, meggyőződött róla, hogy nincs már ott senki, vette kalapját és lassú léptekkel, otthonosan kanyarogva a nagy épület folyosóin, elhagyta hivatalát. A lépcsőházban az öreg kapus tisztességtudóan, kissé bizalmasan köszöntötte; ez az alig érzékelhető bizalmaskodás, melyet idegen valószínűleg nem vett volna észre, minden alkalommal, mikor megérkezett az épületbe vagy eltávozott onnan, feltűnt a fiatal bírónak. Kissé sértette fiatalos önérzetét, de ugyanakkor jól is esett; az alárendelt, élemedett korú közhivatalnok köszönt így a rangban sokkal magasabb, más társadalmi állású, s mégis ugyanazon a családi rangszervezeten belül érvényesülő bírónak; s ő értette ezt a bensőséget, ezt a tisztességtudó apáskodást, megőrizte méltóságát, s ugyanakkor nyájasan biccentett, mert az öreg, paraszti sorból származó portás is hozzá tartozott ahhoz a nagy és bonyolult családhoz, melynek ő is csak egyik előkelő és reményteljes tagja volt... Megállt a kapuban, s a lépcsőház órájával összeigazította karkötő-órájának mutatóját. A börtönudvarra gondolt, az iratokra az asztalon, arra a korrekt és mégis bensőséges, erőteljes meghittsége, amely ez épületben, ez emberek között, bírók és hivatalnokok és altisztek között rejtette őt; s mint már gyakran azelőtt, csaknem sajnálkozással, vonakodva és tétován ment el most is innen, utolsónak a bírák közül – sajnálkozással, mintha nem szívesen hagyná el e munkahelyet, ahogy a szerzetes tétován és vonakodva lép csak ki a kolostor kapuján a világba. Ez az érzés, melynek értelmét nem tudta e pillanatban sem másként, mint az idegeneknek valamilyen oktan világfélelemben rezzenő pánikjával magyarázni, elgondolkoztatta. A kapu felső lépcsőfokán megállt és tétován körülnézett. A portás becsukta és kulcsra zárta mögötte a nehéz tölgyfa kaput.

2.

A meghívás afféle délutáni tea és vacsora közötti összejövetelre szólt – tréfás, divatos városi tájszóval „ucsorá”-nak nevezték az ilyen együttléteket. A meghívottak valamivel vacsoraiddő előtt, hét és nyolc között érkeztek, s a háziak teával, kávéval, borral és hideg pecsenyével rakott tálakkal vendégelték meg őket; de apró asztalok mellett, jövő és menő fesztelenségben, elhúzódott az együttlét néha a késő éjszakai órákba is. Az ilyen laza meghívás természetesen könnyebbséget, kevésbé terhes szolgálatot jelentett a háziaknak, mint egy-egy régmódi, „komoly”, ünnepélyes vacsora; az idő a takarékoság jelszavát hirdette, s a középosztály, az egycselédes, csökkentett nyugdíjból, megnyirbált fizetésből aggályoskodó és bravúroskodó, az „úriasság”, a tisztos és sorvadó előkelőség társadalmi látszatát őrző, atyafiságos osztályöntudatban keményen és szemérmesen összetartó úri középosztály ilyen kezdetleges megoldásokkal iparkodott tatarozni a társas élet meglazult formáit. Kőmivesék maguk is vendégül látták már barátaikat ilyen szerényebb, az egykori dús traktákat korszerű igénytelenséggel pótoló „ucsorák”-ra – a felemás vendéglátás mindenestől mégis megtakarított valamit költségben és fáradságban a háziaknak és a család szolgálatában robotoló mindeneknek. Útközben a bíróságnak arra gondolt, mennyire széthullott és átalakult minden ezekben az években, a társas együttélés formái is. Ő ismerte és szerette ezt a szerény, úri középosztályt, amelynek tagja volt; egyetlen nagy családnak érezte, a család mítoszát érzékelte társadalmi szokásaikban, ízlésük az ő ízlése volt, s munkájában és magánéletében is felelősnek érezte magát jólétükért és biztonságukért.

Lassan ment át a hídon, Buda felé; levette kalapját, megfontoltan ballagott, s aki így látta, amint hátán összefont kezekkel, kissé meghajlott felsőtesttel, lassú és szórakozott léptekkel földre szegzett tekintettel halad a siető, munkából hazatérő, esti járókelők között, idősebbnek gondolhatta koránál. Kőmives Kristóf korán öszült, s az utolsó években, mióta a központba került s úgyszólván egész napját mozdulatlanul, ülő helyzetben töltötte, eltestesedett. Ez a testi állapot nyugtalanította. Lélekben megvetett minden lomposágot, a test kényelmes lomposágát is – hajlott az aszketizmus dicsőítésére, jóindulattal szemlélte és helyeselte a divatos testedzési módokat, s általában az volt a véleménye, hogy aki a test kényelmének és igényeinek túlságosan enged, lélekben is meglazul, szellemileg is elkövéredik. Tulajdonképpen nem volt még kövér, s nagyjából mértékletesen élt, evés-ivásban megtartóztatta magát; de

néhány éve elhatalmasodott szervezetében ez a bomlás, ez a lazaság, melyet gyanakodással szemlélt, kissé megvetett, s időnként elhatározásokkal, az életmód változtatásával küzdött ellene. Ott persze még nem tartott, hogy a divatos fogyókúrák egyikére szánja el magát; az ilyesmit nőiesnek, méltatlannak érezte. De rajtakapta magát, hogy ez a kérdés, testi állapotának kérdése, foglalkoztatja. Idősebbnek látszott koránál, megállapodott, negyvenes úrnak tetszett, aki erősen öszül halántékán, s már tisztes, tekintélyes pocakot is eresztett. Erről a testi állapotról beszélt is néha bizalmas barátaival, persze csak úgy tréfásan; „A has tekintély” – mondogatták, s ő maga is úgy érezte, hogy testi mivoltában iparkodott kifejezni azt a tekintélyességét, amellyel valahogy ifjúságát szerette volna ellensúlyozni; a polgár s a bíró tekintélyét hangsúlyozta fellépésében, beszédmodorában, életmódjában; de mindenestől, ha őszinte akart lenni, be kellett vallania, hogy az utolsó időben kissé elkényelmesedett. Ez a folyamat bonyolultabb volt, s a bírót mélyebben és többször foglalkoztatta, mintsem jólesett. Hajlamát a hízásra nem érezte „kedélyesnek” – e testi idomokhoz kissé gyorsan, talán idő előtt érkezett el, mint mindenhez életében, a „karrier” első állomásaihoz, a családi gondokhoz, a megüledettséghez, a tekintélyhez is. Mi volt ennek a sietségnek az alján? Néha, homályos és nyugtalan pillanatokban, azt gondolta, talán a halál; valamilyen mély, titkolt, bizonyosan nem „erkölcsös” halálvágy vagy halálfélelem – s egy ideje néha már azt hitte, a kettő ugyanaz. Ez az „egy ideje”, a magánélet különös naptárában, tulajdonképpen egy bizonyos, meghatározott pillanattól számított; attól a pillanattól, mikor másfél évvel ezelőtt, két tárgyalás között, a szünetben, először érezte azt a különös szédülést, amely aztán, kiszámíthatatlan időközökben, megismétlődött. Ez a szédülés ijesztő volt, félelmetes és szégyenletes; volt benne valami megalázó, valami méltóságellenes; nem illett a bíróhoz, sem a polgárhoz, s Kőmives Kristóf titokban, lelkiismerete mélyén, megvetette magát érette. Természetesen nem tehetett róla, dehogyis... Testi zavar, múló rosszullét, kimerültség, így mondta az orvos is; mikor rövid idővel az első „roham” után másodszor, sőt harmadszor is jelentkezett, mikor egy alkalommal gépkocsin kellett délben hazatérnie a városból, mert séta közben, derült hangulatban lepte meg a szédülés, Kőmives elment az orvoshoz, s akkor sokat és sokféleképpen vizsgálták. De aztán megnyugtatták, hogy „nincsen semmi szervi baja”; szíve egészséges – a családban, apai és anyai ágon, magas életkort értek meg a családtagok – s mindig mértékletesen élt; idegesség, kimerültség az egész. Ez a látlelet és kórjavallat meg is nyugtatta. Néhány hónapja óvatosabban élt a nikotinnal – a dohányzás volt egyetlen komoly szenvedélye, melyről nem tudott,

vagy nem akart lemondani –, s csakugyan, jobban is érezte magát. Azok az apró villanások, kis zsibbadások, könnyű, másodpercig tartó, ájulásszerű szédülések nem ismétlődtek az utolsó esztendőben, legalábbis nem ismétlődtek olyan határozottan, olyan megalázó, félreérthetetlen hangsúllyal. Igen, most sokkal jobban érezte magát. Mértékletes élet, kevés szivar és cigaretta, kevesebb munka, talán egy kis testmozgás, valamilyen könnyű sport, séta – néhány hónapja gyalog ment be reggel és gyalog sétált haza este hivatalából –, mindez kétségtelenül segített. Az a megalázó, szégyenletes érzés, hogy most mindjárt történik valami, ami... igen, ami nem illik hozzá, mintha kiderülne valami... ez az érzés nem tért vissza. De utóíze megmaradt valahol az idegekben.

Igen, az idegek. Mindenki „ideges” volt manapság; s Kőmives megvetette az idegességet, valahogy erkölcstelennek tartotta. Nem fogalmazta meg így megvetését, de lazán, homályosan olyasmit gondolt, hogy tisztességes, becsületes ember nem lehet ideges – persze más az, ha valakinek terhelt, szerzett vagy öröklött idegbaja van, de máskülönben megvetette ezt a jelszót, ezt a kifogást, a kor olcsó védekezését, amellyel oly könnyen és felületesen hárított el valamilyen bonyolult, szigorú felelősséget. Az ember „beteg” vagy „egészséges”; de semmi esetre sem „ideges”; így vélekedett s véleményét a bírói székben sem hallgatta el. Ez az ideges, sápiózó, vágyait jajongva és kelletlenül korlátozó, felelőtlen világ – mennyire megvetette e „modern”, ideges házasságokat, amelyekből férfi és nő oly könnyedén menekültek a bíró elé! Mennyire megvetette ezeket az „ideges” bűnözőket, akik képzelt, ifjúkori sérülésekkel mentegetőztek, s mellüket verték a bíró előtt, hogy akaratuk és jobb szándékuk ellenére, „hajlam” és „leküzdhethetetlen kényszer” hajtotta őket a bűnre! Kőmives nem hitt leküzdhethetetlen kényszerekben. Az élet kötelesség, melynek eleget kell tenni; persze terhes és bonyolult kötelesség, melyet néha önfeláldozással kell elviselni. Így gondolkozott. Tudta szánni és sajnálni az embereket, de nem tudta feloldozni őket. Hitt az akaratban; minden az akarat, így hirdette, akarat és önként vállalt engedelmisség, szelídebb szóval: alázat, keresztényi alázat segíthette át csak a vergődő embert az élet elviselhetetlen – de nem volt-e túlzott, korszerű, fellengzős ez a szó? –, az élet nehezen elviselhető válságain. Elviselhetetlen? Még egyszer mérlegre dobta ezt a szót. Szeretett a szavak súlyával bíbelődni, megszokta, hogy véletlen, odavetett szavakat igazi értelmükre vizsgáljon meg, s különösen utánanézett az ilyen „gyanús” szavaknak, melyeket beszéd vagy gondolkozás közben, mintegy az értelem ellenőrzése nélkül, szabadjárá engedett az értelem alvilága. Elviselhetetlen az élet? Kőmives nem sokat tartott erről a civilizációról, mely fényjeleivel és

motorzúgásával sistergett körülötte; ismerte ennek a civilizációnak korlátozó erejét, számolt cenzúrájával, s megbecsülte azt a rejtettséget, azt a szabályozott védettséget, melyen belül a kortárs féken tartott ösztöneivel megbújhatott. Ennek a cenzúrának persze megvolt az ára; de lehetett-e másként? Az ő dolga volt, a bíró dolga, hogy a civilizáció fegyelmezése ellen lázadozó ösztönöket kordában tartsa; soha ennyire nem volt „hivatása”, társadalommentő és -nevelő hivatása a bírónak, mint ebben a nyugtalan időben; s Kőmives teljesen átérezte ezt a hivatást, minden szándékával, egész hitével iparkodott szolgálni neki. Többről volt ma szó, a bíró számára, mint büntetni a bűnöst és megvédelmezni az ártatlanul sértettet! Többről, az egésze volt szó, az egész civilizációról, egy társadalom békéjéről, a formákról, a megtartó és életet adó formák erejéről, melyeket titokzatos és gyanús kezek szaggattak, piszkítottak – ő mindenesetre résen lesz, a maga posztján! De megérdemelte ez a civilizáció a föltétlen védelmet? Ártatlan volt-e? Miféle erkölcsi tartalma volt még ennek a motoros, élvező civilizációnak? S az a különös szédülés, az a jelentéktelen, hál' istennek semmiféle testi, szervi hibával nem indokolt szédülés, az idegeknek ez a bonyolult, kissé megalázó lázadása nem függött-e titokban össze ezzel a kéttel, melyet lelkiismerete mélyén az uralkodó formák érvényességével, a minden áron védelmezett civilizáció erkölcsi tartalmával szemben táplált? Kérdések, melyeket Kőmives hangosan és határozottan utasított volna vissza a bírói emelvénnyel – felette „korszerű” kérdések, melyeket a lélek titokzatos mélyvize bugyborékol fel időről időre, s amelyekre Kőmives nehezen, ellenálló szándékkal adott csak választ. A társadalmi idillben maga sem hitt többé. A társadalom új életformákat keresett; s az ő dolga volt, a bíró dolga volt, hogy ügyeljen azokra, akik tudatosan vagy megtévesztve, vagy csak gyöngeségből, gyávaságból, idegeik és jellemük bizonytalanságából tiltakoztak a régi társadalom cenzúrája ellen.

Fiatal ember volt még; s ahogy testi alkatában hozzáilleszkedett mesterségéhez, hivatásához, úgy épített ki magának valamilyen lelki formát, amelyen belül el tud helyezkedni meggyőződéseivel és kételyeivel. Meggyőződéseit alaposan megvizsgálta és hangosan vállalta. Az ő dolga volt, hogy mentsen, megtartsa; az építést, irtózatossággal, reá kellett bízni másokra. Kételyeivel a maga világában, a család és a hivatal világában, egyedül maradt. Nem vádolhatta senki kényelemmel vagy gyávasággal, nem adta meg magát feltétel nélkül az igényeknek, melyeket a mesterség, az állam, a társadalom támasztott vele szemben – Kőmives nem sütötte le szemét, iparkodott farkasszemmel nézni kételyeivel. Függetlenségét, hivatásbeli

felsőbbségét mélyen átérezte, minden felelősséggel. Ítélnie kellett, szigorúan és betű szerint, a törvény szellemében – s néha úgy érezte, ha belenézett az örvénybe, az idő örvényébe, hogy a törvény elmaradt az idő mögött; a törvény nem látta előre ezt a bomlást, ezt a számumot, amely söpört és lebegtetett mindent, ami alapzatnak készült –, a törvény könyörtelen következetességében néha enyhének és erőtlennek látszott az idő önkényével szemben. Ő, a bíró, kénytelen volt korszerű tartalommal tölteni meg a törvény betűjét; minden tyúkper mögött az „egész” vigyorgott, ijesztő fintorokkal, egy nemzedék, amely az építésről szónokolt, két kézzel vájkált a rombolás törmelékei között; most állj oda, és ítéld! – gondolta néha. De odaállt és ítélte, legjobb hite szerint, a törvény szellemében, kifogástalanul. Micsoda mesterség! – gondolta néha fáradtan. De ugyanakkor felvetette fejét, s büszkén mondta: igen, micsoda mesterség! – milyen terhes és milyen magasztos, milyen emberfeletti s mennyire emberhez méltó! Így érzett-e körülötte az „apparátus” is, a nagy, igazságügyi szerkezet, melynél jobbat senki sem tudott, s melynek az emberek csak apró, érzékeny alkatrészei voltak? Az idős bírók között, kiknek keze alatt nevelkedett, nem eggyel találkozott, aki átérezte ezt a korszerű felelősséget; akik tudták, hogy most az „egész”-ről van szó – igen, túl a törvény betűjén, túl az „igazság” eszméjén, valami gyakorlati és kézzelfogható veszély közömbösítéséről van szó. A társadalmat kellett megmenteni, nemcsak a formákat, hanem magát a tartalmat, a hús-vér embereket, a gyermekek lelkét és a felnőttek életét, s a hozzávaló keretet, a két szoba, konyhát vagy a három szoba, hallt, a hivatalnok elsejei borítékját és a kereskedő hitelét... Beszéltek erről az „apparátuson” belül? Ritkán; de erre gondolt, amikor ítéletet olvasott fel.

Erre gondolt, minden alkalommal, csakugyan? Megállt a híd közepén, ahogy minden este szokta, a karfának dőlt, kifújta magát és rövidlátó, hunyorító pillantással nézte a napszállta páráiban homályosodó városképet. Itt állott az új, a nagy város, az ősi, vízi országút bal partján, tekintélyes háztömbjeivel, újszerű, rikítóra mázolt, sima homlokzatú bérházaival, ahol, vékony falak között, melyek átengedtek minden neszt, az ideges kortársak éltek, a nők apró állványokon kaktuszokat neveltek, a kényelmetlen, csíkos szövettel bevont hálókelyek és hencserek fölött a polcokon könyvek sorakoztak, könyvek, melyek az új világ képét iparkodtak megvilágítani – kételkedő, nyugtalanító könyvek, magyarázó és könyörtelenül szókimondó könyvek, amelyek időnként az ügyészséget is érdekelték, s amelyekről néha neki, a bírónak is hivatalos véleményt kellett mondani. Iparkodott olvasni ezeket a könyveket, s ugyanakkor féltette lelke egyensúlyát és alázatát tőlük. Itt hevert, a bal parton, nagy köveivel és cement-

daganataival az új város, tele kétellyel és nyugtalan emberekkel, akik pénzt fakasztottak a kősvatagból, s tele voltak „idegességgel”, izgalommal, nehezen féken tartott ösztönökkel, s olyan egészen másképp hittek és szerettek, beszéltek és hallgattak, olyan másképpen voltak betegek, egészségesek, boldogok és kétségbeesettek, s a végén neki kellett ítélni fölöttük! Ismerte, értette őket egészen, igazi szándékaikban? Oly idegen volt mindez, az életnek ez a rikítóra mázolt, sima vonalas homlokzata! Ennek az idegen, újszerű életnek megjelenési formái a „tárgyilagosságot” hirdették – de e mesterkéltnél tárgyilagosság mögött zavar lappangott és kétely, le a lélek gyökeréig, kétely mindennel szemben, ami elv, ami tételes törvény, ami „princípium”. Kőmives tenyerébe támasztotta arcát, és nézte az idegen-ismerős várost; a nagy várost, a „bűnös” várost, a tanácstalan és asztmatikus lihegéssel pénz, életöröm, hatalom után törő várost, amely a gondolkozás, a divat, a tudomány, a kereskedelem, a pénzüzet hajszálcsovéin át érintkezett a Nyugattal, a külső világgal; kölcsönzött új formákat, megemésztette, vagy csak rosszul emésztette meg azokat, kissé még rongyban járt, s kissé a legutolsó európai divat szerint; nézte a várost, és idegennek érezte. Idomtalanul nagy volt a város, nyugtalan és idegen ízlésű; s minden reggel, mikor átment a hídon a hivatalába, ahol ítélnie kellett a város kételyei, vágyai és bűnei fölött, azt a tanácstalan elfogódottságot érezte, mint valamikor régen, diákkorában, mikor a fővárosi pályaudvaron leszállt a gyorsvonatról, mely vidéki szülővárosából hozta őt ide, s mikor sokáig az volt még az érzése, hogy nem érti egészen pontosan a fővárosi emberek beszédét. Igaz, ő maga ma is felvidéki tájszólással beszélt még; erre gondolt, és elmosolyodott.

Aztán lassan a jobb part történelmi kirakata felé fordult, s úgy nézte az ismerős képet, kissé megkönnyebbülten, mint aki végre hazaért. A jobb part kiállítása volt a hivatalos múlt; mintegy kegyszerek, kegyeletes és jól megőrzött romok, a kristályos őszi napsütés üvegburája alatt. Hosszan, csaknem megindultan nézte a budai tájképet; a várkert szeptemberi színességét, a folyópart ernyedt lombú gesztenyefáit, a történelmi épületeket, melyek őriztek és kifejeztek valami nagyon becseset, ami neki, Kőmivesnek, több volt, mint emlék, hagyomány – őszinte meghittségét, családi, birtokosi örömet érzett, mikor a koronázó templom állványokkal körül támasztott, nemes törmelékeit szemlélte, a magasban lovagi várak mintájára megkapaszkodó hivatalos épületeket, a történelmi gondolatnak ezt a kiállítását kőben és vértben; s mögötte a csendes és meglapult, régi városrészeket, ahol az utcanevek még a lakók ősmesterségeit hirdették; mindehhez köze volt, egészen belülről volt köze hozzá. Nem hihette el, hogy a történelmi gondolat, melynek e kissé harsogóan büszke

várfront idők és divatok fölött kifejezője volt, lealkonyodott. Ha mindenki a helyén marad, ahogy ő is a helyén maradt, a bíró, ha mindenki teljesíti kötelességét ebben az időben, talán meg lehet menteni a családot, amelyhez tartozott, amelyre felesküdt, azt a nagy, nagy családot! Rövidlátó szemekkel pillantott jobbra és balra. Ezek a szavak: „helyünkön maradni” és „teljesíteni kötelességünket”, számára telítve voltak valamilyen nagyon egyszerű, egyáltalán nem fellengzős, kézzelfogható tartalommal. Meggyőződése, mellyel a nagy családhoz tartozónak ismerte el magát, mély volt és egyszerű. Mi volt ez a „kötelesség” a gyakorlatban, a mindennapok pátoszmentes gyakorlatában? Ragaszkodni ahhoz, ami van, ahhoz az áhítatos hagyományhoz, az életformák szerény egyszerűségéhez, az együttélés feltételeinek szabatoságához, ragaszkodni mindenhez, ami látható és bebizonyított, ami valóság, ami érzés, akarat és emlék közössége, s elutasítani mindent, ami kétely, ami bontás, ami szétbomlás és ösztönös becsvágy, egyéni felelőtlenség. Az ő számára ezek a szavak: „alázat” és „lemondás” még ősi, erős értelmükben éltek; erősebben és közvetlenebbül, mint a vallás parancsai. Mert lenn a mélyben, a család öntudatában, az új nemzedékben már erjedt valami; elégedetlenség, mely közös címszavakat keresett, hogy kifejezhesse magát, a család fiataljai a politikai végletek szakadéka előtt találkoztak, s közös csak a meggyőződés volt bennük, hogy a társadalmi elégedetlenséget a letűnő nemzedék a maga rozsdás-csikorgó, kegyesen játékos eszközeivel nem tudja már közömbösíteni. Valamire készültek, lenn a mélyben s fenn a polgári lakások emeletein, a fiatalok! Kőmives minden idegével érezte ezt a készülődést, s érezte azt is, hogy már nem tartozik e fiatalok közé.

3.

Kőmives Kristóf éppen a határon született, két világ határán; néha azt hitte, igazán afféle fájdalmasan torz, történelmi pillanatban; a századforduló pillanatában, mikor a polgári osztály még bőségesen és biztonságban élvezte a családi birtoklás javait, az ország, nagy és természetes határaival, csonkítatlanul ölelt magához osztályokat és fajtaikat, s a béke idilljét élvező birtokosokat földalatti mozgalmak lidérces fényjelei, távoli földlökések bizonytalan moraja figyelmeztette csak a közelgő veszedelemre. Ki ért rá odafigyelni? Az élet afféle vasárnapiasan takaros cifrással tündöklött. A béke utolsó évtizedének küszöbén született, jómódú, kismemesi hivatalnok családból – anyja cipszer asszony volt, s talán tőle örökölt bizonyos lágyságot, valamilyen elintézetlen életérzést, fogékonyságot a „láthatatlan”, az „érzékelhetetlen” iránt; de ez a hajlam szerencsésen keveredett jellemében az apa szófukar, pogány és mértéktartó keménységével. Kőmives Gábor, az apa, híres, régi bírócsaládból származott; a nagyapa, bizonyos Kőmives Kristóf, e néven az első, hétszemélynök-bírája volt az országnak; s a bírói hivatás természetes következetességgel szállt apáról fiúra a családban. A Kőmivesek bírák voltak, nemcsak, mert a nagyapa is az volt, mert a dédapa is prókátor volt s igazgatója, majd később *konziliáriusa* a királyi birtokoknak; nyilván mélyebb és titokzatosabb hajlam vonzotta őket a „jog”-hoz, az igazságtevéshez, a törvényhez. Bírák voltak, hetedízigen a törvény betűje körül szolgáltak, a család tele volt latinos cifrázattal beszélő s gondolkozó prókátorokkal, régi fajtájú táblabírákkal, akiknek a hivatal inkább tisztesség volt, mint kenyérkereset, akiket a díszes stallumba jómódúan iktattak be, s akik szegényen távoztak onnan. Jogászcsalád volt, mint oly sokan a magyar kismemesi értelmiség családjai közül; valahogy vérségi, családi közük volt a leszármazottaknak mindenhez, ami törvény és jog; s latinos műveltségük megérzett a kései utódok gondolkodásán is. Kőmives Kristófot, a század végi híres tanácselnök fiát, természetesen abban a szigorú és következetes, humanisztikus szellemben nevelték, amely hagyomány volt a családban. Az apa kétszer nősült; Kristóf a második házasságból, egy késmárki orvos fiatal leányával kötött frigyből született; az apa akkor már elmúlt ötvenéves, s pályája és tekintélye delelőjére érkezett. Ez a második házasság, melyet, minden külső jel szerint, hajlam és érzelem hoztak létre, szerencsétlenül vagy legalábbis „szabálytalanul”, megdöbbenő és minden hagyományt, minden tételes családi törvényt megcsúfoló „szabálytalansággal” ért véget; a második

asszony, nyolc évvel a házasságkötés után, amikor elsőszülött fia hatéves sem volt még, egyszerűen elköltözött hazulról, majd később férjhez ment egy városi főmérnökhöz; s ezt a „rejtélyt”, ezt a lázadást, ezt a felfoghatatlan önkényt Kristóf soha nem bírta egészen megérteni. Az apa belebetegedett a csapásba; az asszony lázadása valahol a titokzatos egyensúlyközpontban sebezhetette meg, ott, ahol egy ember le van horgonyozva, ahol egészen ő, ahol megmásíthatatlan. Úgy látszik, az anya sem bírta el a menekülés válságát, talán későn szánta el magát reá, az életerők kifáradtak e házasság láthatatlan, későn öntudatosított viaskodásában – három évvel a válás után, mikor meg sem melegedett még az új házasság légkörében, gyermekágyi lázban meghalt. Féltestvérét, egy beteges fiúgyermeket Kristóf nem ismerte soha; a gyermek elkerült az apával, a tanácstalan és korán megrokkant főmérnökkel a városból – ez a titokzatos idegen, mint Kristóf később hallotta, minden inkább volt, mint „csábító”; puha és félénk ember lehetett, akit az asszony kétségbeesett lendülete sodort e polgári kalandba – s a fiú meghalt a háborúban; nem éppen a fronton, nem is halt „hősi halált”, egyszerűen csak meghűlt a kaszánya irodájában, ahol segédszolgálatot teljesített, s a tüdőgyulladás néhány nap alatt végzett vele.

E szerencsétlen második házasság után Kőmives Gábor magányosan élte le élete hátralévő szakaszát; akkor már felkerült a fővárosba, s bírói pályája életének e két utolsó, magányos évtizedében érett híressé és példaszerűvé. A hivatalos létrán talán nem is jutott olyan magasra, mint más, becsvágyóbb vagy szerencsésebb pályatársai – táblai tanácselnök maradt haláláig –, de előbb még mint törvényszéki bíró, s később, a táblán, a legelsők közé számított, nevét a nagyközönség is azzal az áhítattal vegyes elfogódottsággal, tisztelettel emlegette, amely csak a „nagy bíró”-nak jár ki; egy kissé a szívek és vesék ismerőjének s egy kissé a testet öltött Paragrafusnak, aki tévedhetetlenségében, igen, merev és könyörtelen pártatlanságában éppen oly félelmes, mint megnyugtató hatással van a jogkereső társadalomra. Ilyen volt a híre. Fiatal bírók szívesen választották példaképül, utánozták halk, szenvedélymentes s mégis bensőséges tárgyalási modorát; Kőmives Gábor pillantással és kézmozdulattal tudott fegyelmet tartani, biccentéssel vagy csodálkozó-hideg szemrebbenéssel tudott úr maradni a tárgyalóterem felkorbácsolt indulatait felett, nem vitatkozott soha ügyvéddel, vádlottal, tanúkkal; a jelenséggel, aki volt, valami fellebbezhetetlen vonult be a tárgyalóterembe, valami nagyvilágias és megközelíthetetlen – hatása alól nem vonhatta ki magát senki, s egy időben úgy emlegették abban a zárt világban, amely a „jog” körül tenyészik, mint a nagy mestert, a magisztert, aki „iskolát teremtett”. Kőmives Gábornak természetesen soha nem jutott eszébe, hogy

„iskolát teremtsen” – az ilyen emberi, egyéni hatás, egy-egy mesterségen belül, akkor sugárzik csak átütő erővel, ha szándéktalan, csaknem öntudatlan. Úgy ült a bírói emelvényen, mint a nagyúr, aki szabad bölcsességgel oszt igazságot; talán pogány ősei ítéltettek ilyen úri biztonsággal, családfői fölényrel rabszolgák fölött, vagy kismes elődjei, akiknek nyomát az Anjouk idejéig tudta követni az időben, s akiknek házi bíraskodó jogát megőrizte a kései utód kézmozdulata is. Kevesen tudták, hogy ez a bálványyszerűen fölényes, minden emberi indulat fölött szenvtelenül trónoló, kimért szavú és nagyvilágiasan megközelíthetetlen modorú ember belülről évtizede roncs már, a hűdött betegnél is nyomorultabb és szerencsétlenebb: csupa kétely és seb, emberfeletti erővel leplezett kétségbeesés. Az apa belső összeomlását Kristóf is későn, felnőtt korában ismerte csak meg.

Egyszerűen arról volt szó, hogy szerette ezt a nőt, a második feleséget; az első, aki leánygyermeket szült neki, el tudta temetni különösebb megrázkódtatás nélkül. De ez a második, ez fájt. Nem azért fájt, mert elment tőle, mert „szabálytalanul”, a Kőművesek felfogása szerint minden szokást, törvényt, emberi illemet megtagadó lázadással ment el tőle; persze sértődés hegei maradtak, az ütést nehezen viselte el a hiú lélek; de a fájdalom nemcsak a hiúságból szívta keserű mérgét. Fájt, hogy elment, fájt, mert szerette. Mi történt közöttük? Kristóf soha nem tudta meg. Az apa halála után, a nagy, sokfiókos íróasztal egyik rekeszében fekete szalaggal átkötött iratcsomót talált; leveleket, az apa és a második asszony jegyességének idejéből, szemérmes-tartózkodó, bátortalanul bizalmas leveleket, majd mindenféle apró jegyzetet, az anya háztartáskönyvét, kézírással följegyzett konyharecepteket, apró számlákat, ceruzával sebtében írt üzeneteket – mindent, ami az asszonyra vonatkozott, a legapróbb hulladékot is, aminek köze lehetett valaha hozzá, ami keze nyomát viselte vagy felidézte valamelyik együttlétük emlékét – például szállodai számlákat egy csehországi fürdőhelyről, házasságuk első idejéből –, mindent gondosan összegyűjtött és eltett az apa, s átkötötte az egészet fekete szalaggal. Ennyi volt az élet, a legjobb és a legrosszabb, amit az élet az apának adott. Kristóf nyugtalanul olvasta az ártatlan leveleket, egy ideig, valamilyen hamis lovagiassággal, gondolt arra is, hogy olvasatlanul tűzbe veti ez írott emlékeket, egy önmagában felperzselt, feloldatlan, soha nem tisztázott tragédia beszédes aktáit; de ezek az írások a két ember titkát őrizték, akik az életet adták neki; nem volt-e joga titkukhoz? A levelek különben nem árultak el semmit. Szemérmes és óvatos fogalmazványok, idegenek írnak így egymásnak, férfi és nő, tapogatódzva és bátortalanul, emberek, akik nem ismerik egymást, félnek minden szótól, és mélyen átérzik a szavak szemérmét. Az anya egyik levele,

közvetlenül az esküvő előtt keltezve, ezekkel a szavakkal végződött: „Mindent el fogok követni, hogy bízhas bennem.” Kristóf eltette a leveleket, nem nyúlt többé a bizalmas gyűjteményhez, de a mondat sokáig visszhangzott még, mint egy tanácstalan sikoltás. Így csak az ír – gondolta –, aki fél attól, hogy el kell fogadnia egy ember bizalmát. S aztán az apára gondolt, aki megőrizte utolsó pillanatig titkát. Megértette, hogy az apa szerette ezt az asszonyt, mindent megbocsátott volna neki; szökés, hűtlenség, micsoda szavak, ha az ember szeret valakit? – gondolta könnyű borzongással.

A gyermekeket intézetben nevelték. Ünnepnapokon és szünidőben három világtájról tértek haza a szülői házba; de ez a „szülői ház” már csak bérelt lakás volt a fővárosban, egy bérház második emeletén. A régi házat a felvidéki városban eladta az apa, mikor a központba költözött. Az asszony, aki az öregedő bíró háztartását vezette, szegrül-végrül rokonuk volt, az a bizonyos szegény rokon, aki meglehetősen riadtan él az előkelő atyafiak árnyékában, s a gyermekekkel szemben se merte soha megütni az anyahelyettes hangját. A kisebbik fiú, Kristóf édesöccse, hadapródiskolában nevelkedett; Emmát, a féltestvért, vidéki városban dajkálták a szürke-apácák. Ő maga az apa közelében maradt, félórára a fővárostól, papi intézetben. A szünidők mindig feszélyezett hangulatban, zavarban múltak el, mintha elmulasztottak volna valamit, a bemutatkozást, vagy valamilyen alapos s elkerülhetetlen megbeszélést, azt a bizonyos beszélgetést, amelytől minden tisztább és egyszerűbb lesz, megismerik egymást, nincs többé titok, s ha nem is borulnak egymás nyakába, egyszeribe megtalálják azt az alaphangot, amely feloldja a családtagok idegenségét. De erre a beszélgetésre természetesen soha nem került sor; Kristóf sokáig remélte, hogy valaki rákezd majd, talán öccse, kiben a katonai nevelés sem tudott elfojtani valamilyen anyaéhséget, családhonvágyat, s hármuk közül leginkább szenvedett gyermekkorá magányától – a mostohanővér csodálatosan nyugodt volt, igénytelen s szenvedélytelen, mintha valamilyen unalmas álomból ébredne éppen s a nappaltól sem várna semmi különöset –, de aztán hamar észrevette, hogy ilyen „beszélgetés” a valóságban nincsen, szavakkal nem lehet elintézni az élet valóságos helyzeteit, azok tömörek és kemények, mint az ősrégi sziklacsoportok, a családtagok egymáshoz való viszonya változhatatlan, talán csak a földrengés, valamilyen elemi sorscsapás másíthatja meg helyzetüket és összetételüket. De ahogy nincs ilyen „beszélgetés”, amelyet Kristóf titkon, gyermekkorában remélt, úgy nincs, vagy legalábbis ritka és elkésett az ilyen mindent feloldó, minden merevet és idegen életanyagot összemorzsoló sorscsapás; talán az apa halála lehetett volna az – de ez a halál már nem tudta

feloldani, ami a testvérek viszonyában végleges volt. A szünidők, az ünnepnapok, melyeket a testvérek az apa lakásában töltöttek, telítve voltak ezzel a szorongó várakozással, ebéd és vacsora közben Kristóf mindegyre fészkelődött, mintha biztosra venné, hogy most mindjárt megszólal majd valaki, az apa vagy a kisebbik fiú; egymásra néznek, leteszik a villát, s akkor aztán „történik valami”. De hát nem történt semmi. Az apa évről évre szigorúbb volt az asztalnál vagy a rövid és ünnepélyes látogatások alkalmával, mikor kiutazott a nevelőintézetekbe – mindegyre inkább „apa” volt, megfellebbezhetetlen, pontos, kérdező és válaszoló, de kissé úgy, ahogy az orvos, vagy... igen, ahogy a bíró kérdez. Valami eltört benne, s a sebesült ember már csak védekezés volt, szabatoság, megközelíthetetlen tartózkodás. Kristóf sokáig csak oldhatatlan ridegséget érzett e modorban; mikor megtudta, hogy egy katasztrófa törmelégeit rejtegeti e spanyolfal mögött, ahol magányosan fekszik az összeomlott élet hulladécai között, mint Jób a szemétdombon, évek óta, évtizedek óta, panasz nélkül, ápoló nélkül, reménység nélkül, mély büntudat fogta el. Ők, a gyermekek, öntudatlanul vagy talán nem is olyan öntudatlan kegyetlenséggel, egyedül hagyták nyomorúságában az apát. Ez a „nyomorúság” büszke volt, gőgös, Kristóf sokáig úgy hitte: férfias. Később megváltozott erről a „férfias” magatartásról a véleménye; a „férfiasság”, úgy vélte, nem az, hogy tönkremegyünk valamiben, amit nem bírunk elviselni – talán férfiasabb az alku, a megoldás, amennyire ez már lehetséges, s a „következményeket levonni” néha annyi, mint megalázni magunkat és megmutatni sebeinket; még ha valamilyen láthatatlan kaszinó, a maga íratlan szabálykönyvével, másképp vélekedik is erről. De mikor megtudta ezt, késő volt már; az apa minden utat eltorlaszolt, amely hozzá vezethetett.

Három évvel a háború után halt meg, kínos betegségben, hosszú és emberfeletti méltósággal viselt szenvedés után. A fertőzött lélek megadta az elmúlásra beleegyezését a testnek, mintha azt mondaná: „Most már szabad, végre szabad.” Az ország feldarabolása, a kommunista közjáték megadták a kegyelemdőfést a roncsolt léleknek. Az idő ott sebezte meg, ahol a lélek nem tudott már védekezni; a magánélet sebesülését elvonszolta még egy ideig, de a család, a haza sérülésébe belehalt. Ebből a fajtából s ebből a nemzedékből sokan pusztultak el így, s bizonyos, hogy nem a legsilányabbak. A „haza” az apa számára végső gyűjtőfogalma volt a családnak, valami megmásíthatatlan, melynek sorsa a családi rangszervezeten belül teljes felelősséget követelt a felsőbb rangú családtagoktól. A sorscapást egész testi és lelki személyiségével fogta fel, mintha a családtagok testét csonkították volna meg, mintha a

gyalázattal, amely az országot megsebezte, a legszemélyesebb családot sértették volna meg. Halódása számadás is volt, leszámolás, mint aki elismeri a felelősséget azért, ami történt, s most aztán fizet a maga módján. Tudta, hogy ő, az apa, személy szerint s a többiek, az apák nagy nemzedéke, megbuktak. Akkor is, ha senki nem kérte e bukást számon tőlük, akkor is, ha a gyermekek nem eszméltek még e bukás jelentőségére; megbuktak akkor is, ha mesterségesen, néha irtózatosságon, el lehetett odáig jutni a számadást. Kórágóján hónapokig feküdt; türelmét az utolsó héten vesztette csak el, akkor feltápáskodott valahogy, néhány órával a haláltusa előtt, óvatlan pillanatban, elvándorolt a dolgozószobájába, az íróasztal egyik fiókjából előkeresett egy régimódi forgópisztolyt, és végezni akart magával. Kezébe a pisztollyal elesett és hűdésszerű, mozdulatlansággal fekve maradt a dolgozószobában a családi arcképek alatt; így találták meg, eszméletlen állapotban. Néhány óra múlva haldokolni kezdett. A forgópisztoly, amellyel az apa siettetni akarta a pusztulást, de elkésett az önkéntes kegyelemdöféssel, s néhány családi arckép: ez volt minden, amit Kristóf később megtartott az apa hagyatékából. A képek között reámaradt egy színezett, régi felvétel az anyáról: karján az egyéves Kristóffal, fekete blúzban, mellén kámeás csattal, kérdő és bizalmatlan pillantással bámul a képen, mint aki ezt kérdezi: „Igazam van; ki meri tagadni?” A fényképet a házasság első idejében vették fel. Kristóf otthoni dolgozószobájában őrizte meg, a falra aggatta, az íróasztal fölé, szemközt az apa arcképével.

4.

Papi intézetekben nevelték, s e nevelésről jó emléke maradt. Kőműves mélyen vallásos ember volt; az a fajta vallásosság volt az övé, amely nem nevelés terméke. Az apa a maga módján megtartotta a vallás parancsait, nagy ünnepnapokon megjelent a templomban, minden húsvétkor megáldozott, de Kristóf nem tudott arról, hogy eljárt volna rendszeresen gyónni, soha nem lepte meg önkéntes vallási gyakorlatok közben, soha nem beszélt gyermekeivel hitbuzgalomról, nem érdeklődött lelki fejlődésük e bizalmas, bonyolult tájképe iránt. Minden évben egyszer, az esztendő utolsó napjának délutánján, elment gyermekeivel a Belvárosi templomba. A leghátsó padok egyikében ültek le a félhomályos templomban, amely zsúfolva volt ebben az órában emberekkel, akik különben évszámra nem teszik lábukat az Isten házába, s ezen a délutánon, mikor mérleget készít a lelkiismeret, félelem és bűntudat, reménykedés és kétségbeesés mégis idehúzzák őket, az Ismeretlenhez, amely meghallgat, de nem ad választ, amely tudomásul vesz, de soha nem kérdez – emberek, ilyesfajta érzésekkel, valamilyen ünnepélyes pánikban ültek és térdepeltek körülöttük a padokban, s Kristóf érezte, hogy az apa is ez alkalmi hívők közé tartozik. Minden évben elmentek, ünneplő ruhában, a nyirkos és hideg templomba, némán ültek a padban, szigorú rangsorban, az apa jobbján Emma, aztán Kristóf és végül Károly, egyenruhában, gyíklesővel oldalán. Kristóf félt ettől az „utolsó délután”-tól – így nevezte titokban ezt a sajátos templomlátogatást –, félt és sajnálta az apát. Minden családnak, minden egyéniségnek megvan a maga külön vallási naptára, amikor hódolnak valami felfoghatatlan előtt: halálozási évfordulók, önkényes böjtnapok az ilyen bizalmas ünnepek. Az apa az év utolsó napját választotta e tüntető elmélkedés céljaira. Némán ültek mellette, s nem értették, mit akar. Az ember templomba vasárnap járt, a nagy ünnepeken, néha hétköznap is, templomba ment, ha meghalt valaki, ha így kívánták a vallás parancsai. Volt valami félelmes és megmagyarázhatatlan az apa makacs évváró lelkigyakorlatában. Minden évben úgy készültek rá, mint valamilyen gyászos és kínos szertartásra, mint egy temetésre. Az ebéd ünnepélyes némasággal telt el. Az apa már reggel felöltötte fekete szalonkabátját. A templomban kezeibe rejtette arcát, két karjával térdére könyökölt, nem vetett keresztet, nem olvasott az imakönyvben. Mintegy másfél óra hosszat ültek így, míg végül dideregni kezdtek. Akkor a Belvárosba ment velük az apa, megállt kirakatok előtt, óhajaikat kérdezte, s minden kívánságukat teljesítette ezen a napon; igaz, hogy

az előzmények után, a templomból jövet, telítve a komor és magasztos kép hangulatával, nemigen mertek „kívánni” – soha nem beszéltek erről egymás között a testvérek, de valamilyen sunyi és gyáva egyetértéssel kímélték az apa alkalmi bőkezűségét, inkább csak „hasznos” tárgyakat kívántak: kesztyűt vagy tanszert, amely senkinek nem volt öröme, s melyet az apa tüstént, ünnepélyes készséggel meg is vásárolt. Nem beszéltek erről, de szavak nélkül is tudták, mi készíteti az apát e kegyes jótékonyagra; a cinkosok hallgatásával tudták, hogy az apa „vezekel” ezen a napon – miért? Kinek tartozik vele? Kristóf mindenesetre így nevezte ez esztendő végi ajándékozást – nem voltak őszinték egymáshoz, de hallgatásuk is árulkodott. Az apa valószínűleg kínosan megütközött volna, ha valamelyikük „fölösleges” ajándékot kíván ezen a délutánon – például valamilyen játékszert, pipereholmit vagy nyalánkságot – nem, ilyesmire gondolni sem lehetett. A kisfiú, Károly, az évzáró körúton legtöbbször szégyenkezve elpityeredett; vágyait nem merte bevallani, s ezért inkább nem szólt semmit. A ceruzát vagy körzöt, melyet az apa mutatós nagylelkűséggel vásárolt meg számára is, szóltanul szorongatta kezében, s otthon aztán elrejtette valamelyik fiókba, és nem nyúlt többé hozzá. Kristóf korán megfigyelte, hogy hármuk közül Károly az, aki legkevésbé bírja az apai nevelés öntudatos „célszerűségét”; a szünnapokon a kisfiú mindig szomorú volt odahaza, szóltan és étvágytalan; s Kristóf, aki az idősebb testvér apáskodó jóindulatával bánt vele, gyakran meglepte, amint éjjel, a sötétben sírdogált.

Ő, a legidősebb fiú, jól érezte magát a papi intézetben, és nem vágyott haza. A bennlakó növendékek között sokan akadtak hozzá hasonlóknak, akik a szünidőt terhes kötelességnek érezték, fancsali képpel utaztak haza a családhoz karácsonyra, vagy a nagy szünidőre, s idő előtt siettek vissza az intézetbe – igen, készséges és szilaj örömmel tértek vissza, mintegy kipihenni a családi ünnep fáradságait, papucsot húzni és kényelmesen elhelyezkedni ebben a másik, nagyobb, idegenebb és mégis meghittebb családban, az intézetben, a nevelők és pajtások között. Nem ő volt az egyetlen, aki az intézetben otthont talált; ha nem is a család melegségét, de valamilyen langyos, központi fűtéses, általános éghajlatot, amelyen belül nem lehetett különösen felmelegedni, de nem kellett dideregni sem. Mert sokan a fiúk közül dideregve tértek vissza ünnepek után a családból – hetekbe tellett, amíg lecsillapodtak, visszakapták szerepük biztonságát, megbizonyosodtak róla, hogy tartoznak valahová, egy kis társadalomba, ahol jellem és képesség biztosítanak számukra valamilyen emberi rangot. Hetekig érzett még rajtuk a család légköre, a hazatérés izgalma, az a bizonytalanság, amely eltöltötte őket odahaza, félelmek és féltékenységek

visszatükrözése. A java ilyen törött, kihűlt családból verődött össze. Bizonyosan voltak másféle családok is, a „bejárók” között akadtak kellemesen kiegyensúlyozott, derűs és önfeledten boldog, gyermeki öntudatlanságot sugárzó fiúk – érzett rajtuk az „igazi” család melegsége, afféle tollas-pihés, kotlós melegség, meghitt együttes légköre. Kristóf vonzódott a fiúkhoz, akiken ezt a meleget érezte, de nem tudta meg tőlük soha, mi a különbség az „igazi” család s a másfajta között, amilyen az övé is volt. Igaz, náluk otthon hiányzott az anya; de a bennlakók között sok olyan akadt, kinek családjában együtt éltek még a szülők, s a gyermeket inkább csak társadalmi vagy nevelési ürüggyel adták intézetbe; mégis, sokan ez apás-anyás bennlakók közül éppen olyan otthontalanok voltak, mint Kristóf, éppen úgy vágytak a családot pótoló közösség meghittségére, s ugyanúgy keresték ezeknek a „bejárók”-nak a közelségét, kiken megérezett valami az otthon, a család illatából. Később, mikor Kőmives Kristóf maga is családról gondoskodott már, visszaemlékezett gyermekkorára, s panasz nélkül, különösebb sérülés vagy kielégületlenség nélkül tudott gondolni az intézetben töltött esztendőkre. Úgy érezte, hogy – különös emberi szerencse kegyéből – anya nélkül, családi rejtettség nélkül is egyensúlyban tudott maradni. Ezt az egyensúlyt Norbert páternek köszönhette.

Norbert páter azt adta neki, amit legtöbbször az anya sem tud adni, a család sem, a testvérek sem: a nevelő-zseni észrevétlen mozdulataival emberi közösség pártfogása alá helyezte. Az ember tartozott valahová, ennyi volt az egész. Kőmives Kristóf később gyakran tűnődött, tud-e adni tulajdon gyermekeinek ilyen rejtettségérzést, tud-e számukra a családon belül ilyen fedelet építeni? A korszerű nevelési elméletekről nem tartott sokat. Amint haladt az életben, megismert embereket, átlátott sorsokat, azt vette észre, hogy azok az emberek, kik egyensúlyban maradnak, akik ellenállanak, legtöbbször nem is érkeznek különösen szerencsés családi körülmények közül – a szegénységből érkeztek, vagy túlsúfolt családokból, a pénz, a féltékenység, a szenvedélyek elvégezték a családtagok lelkében roncsoló munkájukat, anélkül, hogy szuvaszá őrölték volna a család lelki vázát –, miért? Miféle tartalékból táplálkoztak az ilyen lelkek? Divat volt a lélekvizsgáló-nevelés, a polgári gyermeket ez időben mintegy idegorvosi ellenőrzés mellett rejtegették, óvták, lelki tápszerekre szoktatták – az új nevelés megtiltotta a szülőknek a fenytést, a nyers tilalmat, csak magyarázni volt szabad, megengedni és fölvilágosítani. Kőmives azt hitte, jó és lelkiismeretes apa, akkor is, ha nem tiszteli e korszerű nevelési tilalmakat. Úgy vette észre, hogy az „egész” a döntő, a család légköre, éppen az, hogy „igazi” család-e, belülről, mélyen, csakugyan egymáshoz húznak-e szülők és

gyermek? – s ha ez a belső összetartozás egybefogta a családot, a szülők veszekedhettek is, a gyermeket fenýíthették is, az anya kioszthatta pofonjait, az apa lehetett rosszkedvű, zsémbes vagy szűkmarkú, a család mindenestül mégis összeállott közösségnek, senki nem didergett, s a gyermekek nem kaptak traumákat, lelki sebesüléseket egy-egy apai pofontól. A szülők egymáshoz való viszonyukban lehettek szenvedélyesen gyöngédek, vagy szenvedélyesen erőszakosak, veszekedhettek és andaloghattak – valahogy mindez a családhoz tartozott, mint a születés és a halál, mint a nagymosás és a befőzés, minden együtt számított csak, s a gyermek a „szigorú” apa közelében is otthon érezte magát. Úgy hitte, ez az, ami eldönti egy fiatal élet alapérzését, ez a fajta családiasság. Ez az őszinteség, ez az együvé tartozás, ez a jóban-rosszban ingatag, jellembeli gyöngeségekkel átszótt családiasság persze csak akkor ért valamit, ha egészen mélyen volt őszinte és szándéktalan. De ki tudott megítélni belső tartalmában egy családot? Nála, odahaza, csönd volt és béke, gyöngédség, szelíd formák; Kőmives Kristóf iparkodott őszinte lenni odahaza, álarc nélkül közeledett feleségéhez és gyermekeihez... de éppen azt az alapérzést, mely egy családon belül eldönti a gyermekek jellemét, nem lehet értelemmel megközelíteni, nem lehet szándékkal elhatározni. Belenyugodott, mint valamilyen rendőri ténybe, hogy otthon „minden rendben van”, minden csendes és egészen olyan, amilyennek lenni kell.

Norbert páter szeretettel fogadta és pótlékkal táplálta Kristófot gyermekkorában – valamilyen lelki pótlékkal, mintegy anyatej helyett tápszerekkel; de a gyógy mód használt, Kristóf erőre kapott. Ez a szerzetes ötvenéves lehetett, mikor a híres bíró fia a keze alá került; minden gyermeket „személyesen nevelt”, gondosan megvizsgálta családi körülményeiket, Kristófról is tudott mindent: tudomásul vette, hogy félárva, mint valamilyen sebesülés okozta csonkaságot; megismerkedett az apával is, s néhány óvatos és udvarias, de nem éppen felületes beszélgetés után valószínűleg többet tudott e büszke lélek sérüléséről, mint amennyit Kőmives Gábor valaha is megvallott önmagának. Kristófot pártatlan szeretettel vonta magához; ő volt az intézet *spiritusz rektora*, lelki és erkölcsi igazgatója, s mindig kínos-gondosan vigyázott, hogy ne tüntessen ki szeretetével egyeseket. Norbert páternek nem voltak kegyencei. Valamilyen szűkebb testőrcsapat, a kiválasztottak köre, természetesen felsorakozott körülötte is; az ilyen kiválást egy-egy közösségen belül szándék és elhárítás nem tudják megakadályozni, hiába minden óvatosság, tapintat, az érzelmek áttörnek az együttélés formáit, egy napon fekete és fehér bárányokra szakad szét a nyáj, s a pásztor tehetetlenül érzi, hogy a fehérek

közelebb állanak szívéhez. Norbert páter szerette Kristófot. Nem akart az apa és a fiú közé állni, nem akarta „pótolni” a családot; a maga szemérmes és emberi módján sugározta ki rá a gyöngédséget, melyet elfojthatatlanul érzett iránta, tudott pajtás lenni és tudott tekintély maradni. Ötvenéves korában, a férfiévek nagy válságának éveiben megbetegedett, s akkor Kristóf megint egyedül maradt. De az a három év, ameddig a páter keze alatt élt, elég idő volt, hogy megtöltse a gyermek lelkét, mint valamilyen bonyolult erőhalmozó készüléket, rejtelmes hatóáramokkal. Kristóf sokáig élt még e három év tartalékolt, felgyújtott erőiből. A pátert soha nem „értette meg” egészen: nyilván volt valami e lélekben, amit Kristóf nem ismert, valamilyen erő, a tulajdonságoknak különös készlete, nem lehetett kilesni „titkát”, ha ugyan volt egyáltalán titka. Mentől idősebb lett Kristóf, annál kevésbé értette Norbert páter „titkát”: mosolyát, egyensúlyát s ahogy ürügy nélkül is tudott örülni az életnek... Nem volt családja, szegénységben élt, megtartotta a rend aszketikus fogadalmait, szegényebb volt, pontosabban birtoktalanabb, mint a legszegényebb ember, akit Kristóf valaha is megismert: néhány ruhadarab, néhány könyv, ez volt minden világi tulajdona. Társaságba nem járt, harcias, térítő szerepre nem vállalkozott, a maga zárt körében élt és hatott, csendesesen, névtelenül és észrevétlenül. De akik közelébe kerültek, felfigyeltek: ez az ember él. Nem halt bele a gyakorlatba és szabályokba. Tudott mosolyogni; Norbert páter szívesen mosolygott. Törékeny testével nem sokat törődött, alattomosan támadó, időszakos betegségekkel nem feküdt ágyba, s mikor ötvenéves korában, a nagy válság idejében az első szívrohamok kínozni kezdték, esztendőig élt még szótlanul, orvos nélkül, betegségéről rendtársai és kedves növendékei sem tudtak. Mértékletesen élt, nem adta meg magát a test szenvedélyeinek, nem dohányzott, nem élt szeszes itallal, keveset aludt és nagyon sokat dolgozott. De a munka sem volt „műsor” nála, mint a félénk idegbajosoknál, akik órarendbe, zsinórmértékbe menekülnek a belső zűrzavar rendetlensége elől; a „munka”, az a különös összessége tevékenységnek, magatartásnak, érzéseknek és szándékoknak, amelyek e névtelen és – Kristóf úgy vélte – nagy nevelő napját megtöltötték tartalommal, inkább csak véletlenül állott rendbe keze alatt. Nem volt merev, nem kerülte az életet és nem sóvárgott utána, nem ujjongott és nem jajongott. Pap volt, magányos volt, és élete egyensúlyban maradt, egészen a homályos pillanatig, amikor a szervezet a maga titokzatos tiltakozó jogával, valamilyen új rendtartást, a betegség életalakját parancsolta meg e szemérmes és alázatos léleknek.

A betegséget nem viselte „hősiesen”: emberien viselte, néha panaszosan, néha csodálatos belátással, mintha a szenvedésen át értene meg valamit, aminek

eddig, a „másik” életben, alázattal és gyakorlattal, nem tudott nyomára jutni. Vallásossága közvetlen volt és egyszerű, olyan természetes, mint a növények vagy az állatok üde életkedve. Norbert páter nem sanyargatta magát, nem védekezett kételyei ellen, ha azok megkísértették, s nem követelt embertársaitól, a gondozására bízott növendékektől feltűnő, becsvágyó hitbuzgalmat. Valószínűleg tudta, hogy ez a lelkiállapot önkéntelen, csakugyan malaszt és kegyelem kell hozzá, a lélek eltelik békével, a lélek homályát átvilágítja valami, legtöbbször nem a nyers és kegyetlen saulusi sugár, mindössze valami önfeledt, szelíd derengés: ennyi az egész. A pillanatra fel kell készülni: nem külön, ünnepélyesen, nem alkalomszerűen; a kegyelem feltételei inkább csak a készenlét és alázat. „Már az is elég, ha nem védekezünk” – mondotta egyszer Kristófnak; s ez a szerény és szemérmes tanács sokkal később, évek múlva, az élet csendes és hangos válságainak pillanatában mindig újra válasznak tetszett. Talán erről volt szó: nem kellett védekezni... Volt valami félreismerhetetlen az emberben, valami, ami csaknem kiabált; csak nem kellett süketen elmenni a parancs mellett. De „nem védekezni”, az majdnem annyi már, mint cselekedni, mint megtenni azt, amihez lusták és gyávák vagyunk; talán ez a legnehezebb, ez a beleegyezés a másik akaratba, melyet nem is eszméletünk, inkább csak személyiségünk belső, másíthatatlan törvénye parancsol nekünk... Norbert páter tudott beleegyezni; a lelki magatartásnak ezt a nemes lazaságát, ezt az alázatos készséget iparkodott valahogy közvetíteni, átadni kedvenceinek. Kristóf sokáig hallotta ezt a hangot. Aztán elhalt a hang, süketség támadt helyében, kellemes süketség. Sokáig élt így, dolgozott, élt a családban, hivatalában, ítélt és meghatározott, s közben tudta, hogy „védekezik”, hogy egy hang a süket sötétben, valahol, mást parancsol... Az ilyen állapot a derengéshez hasonlít, az ébredés előtti félálomhoz; már halljuk a világ neszeit, de még nem értjük tisztán, az álom gyanús árnyaival már csak lazán ölel át, talán mindjárt föl kell ébredni, minden következménnyel... Néha évekig tart és rejteget ez a süket derengés. Kőműves megismerte ezt az állapotot, s nem tiltakozott többé ellene. Fenntartás nélkül, maradéktalanul megadta a világnak, ami a világé. A másik törvény, a világi törvény szerint kell élni, ítélni, megvédeni helyzetét. Nem is öntudattal, valamilyen homályosabb tudattal érezte, hogy ez a világi engedelmesség kevés. De ki tudott többet? A világ beérte ennyivel.

Norbert páter többet is tudott; s emléke néha kísértett még, már nem is képszerűen, inkább csak mint valamilyen primitív, írott szöveg, megfogalmazott szavak, melyeket homályosan és elmosódottan látott és hallott néha. (S máskor inkább csak érzéssel, szavak nélkül arra gondolt: lám, ő is meghalt! – mintha a

páter korai halála feltárt volna valamit, szégyenletes vagy erőtlenség állapotot takart volna föl, bukást, gyöngeséget. Kielégületlen, haragos érzéssel gondolt a páter halálára, de ezt az érzést sohasem vizsgálta meg.) Aztán, ha emberek állottak előtte, akik „körülmenyekkel” védekeztek, vágyakkal, szenvedélyekkel, csábításokkal, a pénz, a vér, a hús kísértéseivel, az ítélő bíró előtt felmerült a páter törékeny alakja, amint mosolyog és „nem védekezik” és hisz valamiben s nincs semmije, nincs „elviselhetetlen” vágy, sem birtoka s mégis, mégis tud mosolyogni... Ilyenkor kemény pillantással hajolt a törvény betűje fölé, s megkereste pontosan, engesztelő árnyalatok nélkül az előtte dadogó és védekező „esetre” a büntető cikkelyt. A páter emléke mérték volt számára, emberi törvény, íratlan lehetősége jónak és rossznak, mely egyszer, egy emberben, kifejezte magát.

Minden évben elvonult három napra a Manrézába, és részt vett néhány bíró társával a húsvéti ünnepet megelőző lelkigyakorlatokon. Az volt a híre, hogy mélyen vallásos, magánéletében is szigorú erkölcsű bíró. S néha ő maga is úgy érezte, hogy csakugyan az, magánéletével megközelíti az eszményt, amilyennek az emberek a bírót elképzelték: illedelmes és rejtőző szegénységben élt, családi körben, pontosan és lelkiismeretesen ellátta hivatalát, kerülte a napi politika útvesztőit, a maga világából való emberekkel érintkezett csak, életét minden nap, minden órában megvizsgálhatta valamilyen hivatalos hatalom... Úgy érezte, hasznos és tisztességes tagja a társadalomnak. Igaz, már ez az érzés is hívságos volt kissé. Norbert páterrel soha nem lehetett tudni, a társadalom hasznos és tisztességes tagjának érzi-e magát? S néha fáradt, szorongó pillanatokban, mint amilyenek az ideges, szerencsére „csak ideges” testi megrázkódtatásokat követték, Kőmíves Kristóf elgondolkodott, mit szólna életéhez Norbert páter? A „kegyelemben” élt-e? Igen, a keresztény ember hasznos, dolgozó, tisztességes életét élte. De Norbert páter nem volt sehol. És senki nem kívánta tőle, hogy másképp éljen, higggyen vagy másképp kételkedjen... A hivatalban sokra becsülték és szép jövőt jósoltak neki.

5.

Mindenki természetesnek vélte, hogy bírói pályára lépett; a legidősebb Kőmives fiú valahogy nem is lehetett más; s ő maga is úgy érezte, mintha a családban maradt volna, mikor szerényen bemutatkozott pályatársainak, egy nagyobb, meghittebb családban. Bizalommal fogadták, nem szorítottak külön helyet neki, inkább csak tudomásul vették, hogy megérkezett s elfoglalta közöttük azt a munkakört, amely megillette őt. Az ország bírái között hagyományosan helye volt egy Kőmivesnek, mintegy családi örökjogon. Neve, származása kötelezték, hogy különös gondossággal betartsa a szolgálati előírásokat; Kőmives talán valamivel vontatottabban is lépett elő, mint egykorú pályatársai, mert ő maga is, feljebbvalói is vigyáztak, ne legyen része semmiféle kedvezésben. Kőmives Kristóf hozzátartozott ehhez a nagy családhoz; s ahogy a fejedelmi családok tagjai hosszabb ideig viselik a hadseregben az alacsony sarzsit – illemből, szerénységből – mint a hivatásos tisztek, Kőmives, aki hivatalba lépése pillanatától a bírói élcsapathoz tartozott, lépésről lépésre, csigalassúsággal haladt csak pályáján előre. Senki nem kételkedett, hogy így is magasra jut majd, elérni a felső polcot, s hatvanéves korára, vagy valamivel később, az ország legmagasabb rangú, első bírái között lesz a helye. Ő maga sem kételkedett ebben. A pillanattól, hogy helyet foglalt a bírói székben, akár rajzgörbével előre fölvezethette volna pályája állomásait: nem is kellett más hozzá, csak helyén maradni, egészségben, tisztességben, akár különösebb képességek nélkül is; nem csinálni nagy hibát, engedelmeskedni és parancsolni s betartani a hivatalos rendtartás illemszabályait. Amikor, fiatal joggyakornok korában, először lépett a tárgyalóterembe, rögtön úgy érezte, hogy hazajött, ismerősök közé – az idősebb bírók java része apáskodó ismerősséggel fogadta s ha vét is a házi illem ellen, ha önkéntelen hibát követ el, cselekedetét nem ítélik meg szigorúbban, mint a családban egy kedves atyafi könnyű eltévelyedését.

Minden ismerős volt itt számára, e meghitt világban: a hanghordozás, a modor, a fegyelem, az alárendeltségi viszony, ismerős volt a törvény is, igen, a tárgyalóterem berendezése és légköre, az a savanyú papírszag s az emberi verejték lecsapódása – ismerős volt, mint az orvosnak a műtő éterillata, mint a papnak a sekrestye tömjénszaga. Ez volt az ő világa. Valahogy otthon, az apa lakásában is ilyen volt minden: ilyen akták heverték örökké az asztalon, ez a tintaszag terjengett, ezek a disznóbőr kötéses törvénykönyvek terpeszkedtek a polcokon, s mindezen túl e régről ismert arcok fogadták, bírák arcai, szakállas és

bajuszos, családiasan meghitt arcok, emlékezetes hanghordozások. Mindebben csak el kellett merülni, ez volt az őselem számára, az ismerős. A szerkezetet valahogy régebből ismerte, titokzatos csavarjait, láthatatlan rugóit és emelőit, régebből, gyermekkorából; valahogy meg sem kellett külön tanulni, mintha a gyermekszobában büntető perrendtartást játszott volna, s most csak fel kell frissíteni emlékezetét... Az apa, az ősök mesterségének berögzött emlékei hatottak idegeiben, eszméletében, talán álmaiban is. A szerkezet, az igazságosztás szerkezete, ez a bonyolult, nagy gépezet, bizonyosan tökéletlen volt, gyakran csikorgott, minden zugában rozsdás volt és poros: de jobbat nem tudott senki, tökéletesebbet nem talált még fel ember, nélkülözni nem lehetett, bele kellett nyugodni. A bíró volt az, aki lélekkel, erővel töltötte meg a gépezetet. Ösztönösen érezte, hogy az igazság több és más is, mint a betű, mint a „tények” – ó, a „tények” zavaros és kétes világa csodálatosan eltorzult a tárgyalóteremben, az „igazság”-ra legtöbbször csak következtetni tudott a bíró, az emberek torzító tükröket hoztak magukkal, aki törpe volt, nagynak mutatkozott, a kövér cingárnak, a sovány tömzsinek! – az igazság mindenütt mértéktartás volt. Erre nem tanította senki: egész lényével így érezte, az apák tapasztalatával, az értelem veszélyérzetével. Első pillanattól, hogy helyet foglalt a bírói székből, afféle „komoly” bírónak számított: nem volt „szigorú”, sem kedélyes, inkább csak ünnepélyes; ebbe a magatartásba menekült, rövid és szabatosan fogalmazott mondatokban kérdezett és tárgyalt, ünnepélyes volt és tartózkodó; butaság, rosszindulat, hazugság nem hozták ki a sodrából, s ha egyszer vallatóra fogja valaki, talán beismeri, hogy minden nap, minden új tárgyalásnál lámpalázzal lép a terembe... Ez a „lámpaláz”, ez az áhítat, ez az elfogódott ünnepélyesség nem múlt a „gyakorlattal”. Bámulta az öreg bírák kedélyességét és indulatos szigorát, szeretete volna utánózni őket – ez a régi iskola, köztük néhány mennydörgő Jupiter, valahogy közvetlen kapcsolatban maradt az ítéletre kikészített étellel, akadtak köztük, akik valamilyen ordító hazugság vagy aljasság láttára maguk is éktelen dühbe gurultak s mintha személyes sérelem érte volna őket, vitatkozni kezdtek a vádlottal vagy a tanúkkal. Kőmives Kristóf gondosan vigyázott, hogy ilyen indulatkitörések ne zavarják meg az ítélezés szertartásának ünnepélyességét. „Kőmives-iskola” – mondták jóindulatúan az öreg bírók, mikor a fiatal Kőmives első hivatalos ténykedéseit figyelték; s mosolyogtak, vállára veregettek és fejüket csóválták. Ezek az öreg bírák még látták ítélezni Kristóf apját és nagyapját. A mozdulat, a modor, az „iskola” kísérteties azonossággal éledt fel a fiatal bíróban. Kristóf zavartan fogadta az ilyen vállveregető, törzsasztalnál, társaságban odavetett

elismeréseket. Igen, néha tépelődött, melyik „iskola” hát az emberibb? – s ezek az öreg bírók, akik még mindig, annyi gyakorlat és tapasztalás után, személyesen részt tudtak venni az emberek örök perében, akik közbeszóltak, odamordultak, berzenkedtek, akik elevenek maradtak a dobogón, talán hűségesebb közelségben éltek a „jog” értelméhez, az igazság tartalmához is, mint ő, aki első pillanattól, hogy ítéletet hirdetett, merev és alakszerű maradt... Mi volt az „igazság a gyakorlatban, a bíró előtt? Itt volt a világ, pereivel, gyilkosaival, esküdöző érdekeltjeivel, gyűlöletével és éhségével; itt a törvény; aztán a szerkezet, zsinórra kimért szertartásaival, perrendtartásával, a sorrenddel és hangnemmel, ahogy a sértett ember szembeállott a bíró előtt a támadó emberrel; s végül itt volt a bíró, aki e sokféle, halott és nyers anyagból lepárolt valamit, ami a törvény vegytani képlete szerint megfelelt az igazságnak... De az igazság, túl a törvényen, mindig valami „személyes” is volt; s azok a mennydörgő, öreg bírók, akik „közbeszóltak”, akik úgy tudtak tárgyalást vezetni, mintha személyes ügyben vitatkoznának, akik tanácsot adtak és leintettek, megróttak és vigasztalóan bólogattak, akik megőrizték a törvény betűi és az igazságszolgáltatási szerkezet kerekei és csigái között is egyéniségüket, valamilyen ős-apai, családfői ítéletosztás magatartását, talán testiesebben, valóságosabban közelítették meg az eszményt, ahogy az emberek a bírót elképzelték... Itt volt a törvény, igen; s aztán itt volt az „igazság”; de igazságot talán csak az tudott tenni, aki személyesen s örökké fel tudott háborodni a világi perpatvaron.

Négy évig volt szavazóbíró az egyik büntetőtanácsban; véletlenül múlt, hogy aztán a „válóperes bíró” szerepkörét osztották ki reá. Az új beosztást, legalább első időben, föllélegezve fogadta. Oldani és bontani kellett, de nem kényszerítette senki, hogy ítéljen; úgy érezte, fiatal még, nem érett meg eléggé, hogy a világ ijesztő peranyagát igazi tartalmára vizsgálja; mit tudhatott az egyes ember az életről? Mit a fiatal bíró?... Minden elképzelés erőtlen volt, minden nap, minden tárgyalási óra, minden tanú, minden vallomás új kórképet mutatott, új és ismeretlen betegségeket, titokzatos sérüléseket, a bíró előtt szakállas, hetvenéves gyermekek álltak, és duzzogva követelték, hogy állítsa sarokba játszópajtásukat; vagy koravén, gyermekaggastyánok, akik dideregve, vinnyogva koldultak elégtételt, kárpótlást. Inasévei arra az időszakra estek, mikor a társadalom még nem heverte ki tökéletesen a forradalom megrázkódtatását – s Kőmives néha tűnődött, van-e megnyugvás az ilyen fölfordulás után, mikor egyetlen eszmény, megegyezés nem marad sértetlenül, napirendre lehet-e térni, vissza lehet-e fordulni az időben, csakugyan megakadályozzák-e rendőri és

közbiztonsági intézkedések azt a valamit, ami nyilván nem az egyes emberek szándéka s inkább csak megtörténik velünk? – s ez a „valami” valószínűleg nemcsak egy közéleti párt vagy egyes elégedetlen emberek izgága szándéka volt... Az élet, éppen ez években, új formákat keresett; erről volt szó, valahogy ebből a szemszögből kellett megérteni az emberek kétségbeesett cselekedeteit. Minden megváltozott, divat, gépek, eszmék, megegyezések, minden a sutba került, évek alatt megöregedett, divatját múlta... De a bírónak nem az volt elsőrendű dolga, hogy megértsen; inkább csak, hogy megállapítson. A társadalom mindössze ennyit követelt tőle, nem többet, sem kevesebbet; a nagy földrengés után tatarozták a megrongált épületek töréseit és repedéseit, a homlokzatot kimeszelték, mindenki visszaült a régi íróasztalhoz, lassan kinyíltak az üzletek, a vasutak óvatosan járni kezdtek, az emberek csinosították életük kereteit; a bírónak nem volt joga megkérdezni, mit akarnak hát, miben hisznek, mire várnak? – a bíró tudomásul vette, hogy a társadalom ragaszkodik a régi megállapodásokhoz. Csak éppen nem hűlt még ki a forró anyag, a felrobbant formák anyaga; s a régi éghajlat, az a langyos és mérsékelt, mintha nem áramlott volna többé a műveltség tájai felett... Az emberek lelkéből láva ömlött, füst és szurok; felocsúdtak a halálfélelemből s tébolyodott éhséggel vetették magukat a pénz után, az első években minden a pénz volt, a számarfüles és gyűrött papírpénz; a pénz uralkodott a közügyekben, a családon, az érzéseken, a gondolatokon – másképpen mint azelőtt, nem volt cél többé, sem értékmérő, egyszerűen bódítószer volt, s az emberek, mint a morfinisták, nem érték be a fokozott adagokkal, hazudtak, csaltak, szemüket forgatták, gyilkoltak, az agyakban csillagászati ködképek rémlettek, a rozzant szerkezet minden sarkában és szögletében recsegett, a mákonyt az utcán árulták a téboly vámszedői és csempészei – most állj oda, és ítéld, az egyes ember fölött, az „eset” fölött, állj oda, és ítéld! –, gondolta néha. Talán, ha egy-egy nagy bíró akadt volna a régi ítélkezők fajtájából, bíró, aki egyszerre pap is volt, jós és számonkérő, egy-egy Savonarola – de Savonaroláknak nyomuk sem látszott sehol. A bíró nem tehetett többé semmit; elővette az ügyiratot, beszólította a feleket és megállapított.

Ebből a fürgetegből kötött ki a válóperek szigetén – s első időben úgy hitte, ez a táj nyugalmasabb, talán tisztább, talán csak szomorúbb, de mindenesetre emberibb tájék. Itt mindössze arról volt szó, hogy Jancsi és Juliska nem bírtak együtt élni; szomorú, néha tragikus tévedések, utolsó párbeszédei egy-egy emberi szomorújátéknak, melyek az örök erkélyjelenettel kezdődtek, s a bíró előtt értek véget. Az ő dolga nem volt több, mint megállapítani, hogy két ember nem bírja el egymás társaságát. Legtöbbször ugyanazzal az ürüggyel érkeztek a

bíró elé; az egyik vállalta a vétkeiséget, de a bíró tudta, hogy mindketten egyformán bűnösök, vagy talán egyik sem az, valaki vagy valami más a bűnös – s amíg „kimondta a válast”, úgy érezte, az isteni jogba avatkozik az emberi szándék. Kőmives hitte, hogy a házasság szentség. Ez a meggyőződés élete egyik belső törvénye volt. A házasság szentség, különös kegyelem, Isten szándéka; az ember fogadja el, mint mindent, ami Istentől jön, s avatatlan kezekkel ne nyúljon hozzá. A házasság számára nem volt „tökéletes” vagy „tökéletlen” intézmény, a házasság volt az erkölcsi forma, amely isteni keretet adott a különnemű emberek együttélésének, a családnak. Mit akarhatott itt még az ember? „Tökéletesebb” házasságot? Minden, amihez az ember nyúlt, eltorzult, tökéletlen maradt, az emberek nem tartották meg a Tízparancsolatot sem, loptak, hazudtak, paráználkodtak, kívánták felebarátaik marháját és asszonyát – de csak egy örültnek juthatott eszébe, hogy a Tízparancsolat „újítását”, tatarozását követelje. Az isteni törvény tökéletes volt, az ember, aki nem bírta elviselni, tökéletlen és esendő – így gondolkozott, s ez a hit mélyebbről buzogott lelkében, titokzatosabb forrásokból, mint az értelem minden okoskodása. Rosszul viselték el az emberek a család terhét, a házasságot? Igen, minden jel szerint – s milyen irtózatossá jelek szerint! – a család épülete megrokkadt, az emberek menekültek a rozoga és kihűlt otthonból, mindenféle hamis táltosok keltek fel, utálatos divatok jövőmondói, akik „pajtásházasság”-ról, „próbaházasság”-ról papoltak, a „házasság válságáról” szónokoltak – Kőmives gyűlölte e hamis jószókat, s híveiket, a roncsolt idegzetű, vagy csak gyáva, felelőtlen, élvágyó házastársakat, akik egy napon szemlesütve odaállottak eléje, mert „nem bírták” el a házasság kötelességeit és terheit! A „házasság válsága”, mi az? – tűnődött gúnyosan. Mintha azt mondta volna valaki: „a számtani igazság” válságban van, ápluszbé nem egyenlő többé cével; vagy Isten van „válság”-ban, parancsa nem érvényes többé, a kegyelmet, amelyet az emberekre bocsátott, elébb jóvá kell hagyni valamilyen földi hatásának s csak aztán lehet majd élni vele... Néhány év valóperes gyakorlata után úgy érezte, minden bírói feladat közül a legterhesebb az övé; avatatlan kezekkel kellett kötni és bontani ott, ahol már elébb Isten kötött s csak Ő bonthatott.

Ott vonultak előtte, évről évre, kísérteties libasorban, hazudtak és esküdöztek; s amellet nem néztek egymás szemébe és nem pillantottak a bíró arcába; hazudtak erényt és bűnt, vállaltak gyalázatot, terheket, már csak menekülni akartak, menekülni az állapotból, melyet „rabságának éreztek, elviselhetetlen nyomorúságnak, bénán és nyomorékan állottak a bíró elé – s ő oldott és

szétválasztott, szabatosan, a törvény alaki követelése szerint; de ő is lehajtotta fejét, mikor ítéletet hirdetett, mert tudta, hogy szava csak emberi törvényt hirdet s amit kinyilatkoztat, az isteni törvény szelleme ellen való. Ezekben az években sok dolga volt a „válóperes” bírónak. A bukott házastársak sorba álltak nyavalyájukkal a bíró előtt, mindenkinek sürgős volt, hogy kiszabadítsák az „igá”-ból, mintegy tömegrendelő volt a tárgyalóterem, idegorvosi rendelő, ahol nem egészen beszámítható emberek könyörögtek, hogy szabadítsa meg őket elviselhetetlen rögeszméjüktől. De Kőmives úgy hitte, nincs szabadulás. S évek múlva néha úgy érezte, mintha már minden földi nyavalyát látott volna, a válóperes iratokból, mint a vércsöppből az egész szervezet titkos betegsége, megmutatkozott a család rothadásának kórképe. Néha úgy hitte, erről van szó, ez minden „válságának, minden kóros izgalomnak, minden közéleti és társadalmi gonosztettnék parányi tenyészeté: egy-egy ilyen válóperes akta, amely nem adott másról hírt, csak Jancsiról és Juliskáról, akik nem hajlandók többé Isten parancsa szerint együtt élni... A sejtet látta, sokszoros nagyításban, az egyes embert, a társadalom sejtjét, a családot. Ragadós és heveny betegséget vészelt át a sejt, a család. Az Országházban, a közéletben, a templomok szószékeiről prédikáltak a „család válságá”-ról; komolyszavú emberek követelték, hogy „nehezítsék meg” a válásokat. Kőmives megfontolta e véleményeket, elmerült, mint az orvos a kórházi anyagban, a hétköznapi aktái között, s néha már kételkedett, tud-e még az ember gyógyítani, van-e más reménység, más gyógyulás, mint amelyet Isten küld az embernek?

6.

Kőmives Kristóf kilenc év előtt nősült. Felesége osztrák tábornok leánya volt; Wiesmeyer Károly tábornok leányát vette el, annak a hírhedt Wiesmeyernek leányát, aki a háború elején – egy különösen véres lengyelországi támadás után – Mária Terézia-rendet kapott. A leány tízéves korától Magyarországon nevelkedett – anyja felső-magyarországi születésű, szász asszony volt –, s kissé idegen kiejtéssel, de nyelvtani hiba nélkül beszélt magyarul.

Wiesmeyer Hertha szép volt. Szépsége kisimult az idővel, tiszta és nyugodt összhang áramlott a finom csontú, hosszúkás vonalú, magas homlokú arcból. Ez a szépség nem volt gőgös, csak öntudatos, nem volt ingerlő, sem „igéző” – de az emberek nem tudtak kitérni ez arc hatása elől, komolyan pillantottak rá, önkéntelen megatódással. Idegen emberek megálltak az utcán és utánanéztek; pillantásuk nem sérthette Herthát, mert senki nem közeledett e szépséghez, soha nem volt utcai kalandja. Tudomásul kellett venni szépségét, mint valamilyen tökéletes összhangzású dallamot, amely a nyitott ablakon át kihangzik az utcára, s a járókelők, ha nem tökéletesen süketek, akaratlanul is elviszik emlékebe; egyensúly volt arcában, nyugalom, szerénység és öntudatosság, női méltóság. Alakja két szülés után is hibátlan maradt – soha nem sportolt, Hertha nem szerette a divatos testedzési módokat –, magas volt és karcsú s emellett nem olyan „kisportoltan” sovány, mint ahogy a korszerű divat követelte. Járásán, alakján is érzett ez a különös egyensúly, mely pillantásában tükröződött, mosolyában világított, megadta szépsége, megjelenése alaphangját, mint a dallam hangnemét a kottasor elébe írott hangkulcs. Az emberek amolyan „hát ez is van?” meglepődéssel néztek utána. De aztán inkább meghököltek, csodálkoztak, hallgatagon mentek odébb, mint akik nem értenek tökéletesen valamit.

Kőmives Kristóf huszonnyolc éves volt, mikor megismerte feleségét. Este hatkor ismerte meg, Zell am See-ben, a tó partján. Hertha az egyik csónakossal vitatkozott. Kristóf, ismeretlenül, szerényen és udvariasan hallgatta a vitát, a leány zavartan fordult feléje, kezében nagyobb bankjeggyel, melyet a csónakos nem tudott felváltani – s Kőmives elfordította fejét, mikor a leány rápillantott; ő is zavartan nézett körül, úgy érezte, elpirul, lekapta kalapját és mélyen meghajolt. Néhány pillanatig bámultak így egymásra: a leány a bankjeggyel, ő kalapjával kezében, hódoló testtartással. Szemelt az eső, mint abban az évszakban az esti órákban legtöbbször; a leány hártavékony esőköpenyt viselt,

s fedetlen feje, gesztenyeszín haja kissé megázott. Ebben a pillanatban Kőmives – legalább úgy érezte – mélyen szégyellte magát. Később beszéltek néha erről a találkozásról Herthával, tréfásan, ahogy házastársak az első találkozásról beszélgetni szoktak, arról az első találkozásról, amely nem lehet olyan útszéli, hogy az érdekeltek ne érezzék afféle parányi világeseménynek; „emlékszel, te ott álltál a tó partján, s én éppen arra mentem, s akkor egyszerre megálltam” – s csodálkoznak, milyen „rendkívüli véletlen” hozta össze őket, s amellet minden milyen ijesztően egyszerű volt... Kőmives később megvallotta Herthának, hogy a találkozás pillanatában lángoló szégyenérzet fogta el s ugyanakkor különösen heves, majdnem kényszerű menekülésvágy. „Ez a vallomás nem nagyon udvarias!” – mondta csodálkozva Hertha; és nevetett. Igen, Kristóf később maga is úgy érezte, hogy ez az érzés nem nagyon udvarias; de aztán megmagyarázta feleségének, hogy így csak a „végzet” előtt hőköl meg az ember, a másik ember előtt, akitől nem tud menekülni. Hertha bordóvörös esőköpenyt viselt ezen az estén. Ez is zavarta. De a félreérthetetlen menekülésvágy, ez a mindennél erősebb, kiabáló hang, amely azt parancsolta, hogy fusson el, nevetséges módon, ne törődjön a leány sértődött csodálkozásával, csak fusson, meneküljön, mintha megtámadták volna az erdőben, a tó partján – (később gyakran álmodott e találkozással, s legnagyobb bosszúságára makacsul visszatért ez álomban a *„merénylet a tó partján”* kényszerképze, mintha újságban olvasna valamilyen hasonló, nagybetűs címet, s a közlemény tartalma reájuk vonatkozik!) – ez a pánikérzés élesen megmaradt az első találkozásról eszméletében. Ezen persze csak nevetni lehetett.

Kőmives Kristóf soha nem volt különösen magabiztos női társaságban; férfiak között nevelkedett, s a nőkről sokáig félénken gondolkozott, mint aki nem tud egészen biztosat. Azok a trágár tapasztalatok, az a gyanús „snájdigság”, azok a szerény és rossz hírű kalandok, melyekkel iskolatársai időnként büszkélkedtek, nem adhattak hűséges képet a nőkről; Kőmives Kristóf, a maga türelmes és figyelmes módján meghallgatta e hivalkodó, parázna híradásokat, s nem érzett semmiféle vágyat, hogy ilyen kalandok hőse legyen. Szemérmes volt, és még később is, mikor balesetszerűen, mintegy udvariasságból megismerkedett a nemi étellel, lényében feloldhatatlanul szemérmes maradt. Már felnőtt, diplomás ember volt, s még mindig zavar fogta el női társaságban; megesett az is, hogy ártatlan szavakra elpirult; ő maga került minden durva szót, amely a nemek különféleségére vagy a nemi érintkezésre vonatkozott. Nem is vélekedett férfias szolidaritással arról a szókimondó „snájdigság”-ról, amely divat volt gáláns férfitársaságban; s nem bánta, ha csipkedték, kigúnyolták, kételkedtek

szemérmességében; ilyenkor jóindulatúan mosolygott, mint aki tudja, hogy mindez nem lehet másképp, ilyen a világ, ilyen a férfiak modora, ha nőkről beszélnek; de ő nagyon sajnálja, nem egyezik bele e modorba... Ez a mosoly majd mindig lefegyverezte a gúnyolódókat. Nőtársaságban félszegen hallgatott. A nők neszelték rajta ezt a szemérmes tiszteletet, s Kristóf sokáig úgy érezte, inkább kerülik, mint keresik társaságát.

Wiesmeyer Hertha türelmetlenül bámult rá. Miért nem szólt, ahogy illet, ahogy a társadalmi illem is megkívánta? Hallgatott, mert félt. Mi volt e félelem alján? Nem tudta. Csak érezte, hogy valami nem jó, így nem jó félni. Ezért meghajolt, mormogott néhány szót, s igyekvő léptekkel elsietett a szálloda felé. A leány utána nézett. Megszokta, hogy a férfiak zavartan bámulják szépségét; de ez a szemmel látható menekülés megijesztette. Később, mikor megismerkedtek, bevallotta Kristófnak, hogy abban a pillanatban utána akart futni. Mindketten érezték az első pillanatban, hogy ez a kínos zavar jelent valamit. A szerelmet jelentette? Kristóf felment szobájába, ott ült vacsoráig, zavara és elfogódottsága lassan oszlott; a sötét szobában ült, s mint aki „ok nélkül” nevetségesen és neveletlenül viselkedett, heves büntudatot érzett és bosszankodott. Később eszébe jutott, hogy ebben az órában, az első találkozást követő este gondolt még arra is, nem okosabb-e, ha csomagol és elutazik innen? Mindez gyermekes volt, idétlen. Nyilván nem szavakon és cselekedeteken múlik az, ami az életben lényeges, parancsoló. Valahogy érezte ezt. Félszeg volt, igen, de nem volt soha neveletlen; s mi történt? Egy leány megszólította; most szaladjon el? Estére „megnyugodott” – mindenesetre „elfelejtette az egészet” –, kissé csodálkozott, hogy nem látta eddig sehol a telepen a feltűnő szépségű leányt, vállat vont, és felöltötte a vacsorához esti ruháját. Az étteremben a leányt látta meg először; két idősebb hölgy között ült, mindjárt a bejárat mellett, szemközt Kristóf asztalával. Vacsora után odament Herthához, bocsánatot kért délutáni viselkedéséért, bemutatkozott. Hertha mosolygott. Lementek a kertbe. Órákon át jártak a tó mellett. Később soha nem tudták pontosan összeszedni mindazt, amit ezen az első estén, a tó partján beszéltek. Kristóf úgy érezte, először beszél megfontolás nélkül emberi lényhez, oly közvetlenül, ahogy dajkájával beszél a gyermek, teljesen és maradéktalanul. Nem kereste a szavakat, pongyolán beszélt, minden olyan kész volt benne, oly régen megfogalmazott, csak el kellett egyszer, végre, valakinek mondani. Hertha röviden felelgetett, néha bólintott, néha felkiáltott, mint aki végre megérti, ő is így gondolta – már a részletek iránt érdeklődött, mint a teljesen beavatott társ, már csak jelekkel beszéltek, mint akik régtől ismerik egymást, mint a házastársak. Ez a beavatottság, ez az ismerősség ijesztő

volt, mint valamilyen váratlan természeti jelenség. Néha elakadt a szavuk, némán bámultak maguk elé. Valami történt velük; időnként visszahőköltek, Kristóf néha karon fogta Herthát járás közben, oly egyszerűen és természetesen, minden „szerelmes” szándék nélkül, ahogy rég látott rokonát fogja karon az ember; így jártak fel és alá. Éjfél után mentek vissza a szállodába. „Érzelmekről” egyetlen szót sem beszéltek ezen az estén. Kristóf gyermekkoráról mesélt, hivatásáról. Hertha mosolygott, és csodálkozva, fejcsóválva mondta: „Bíró”. Az útkanyarulatnál, ívlámpa fényében álltak; a leány elhúzta a magánhangzókat, mintha énekelne. Aztán arról beszéltek, érdemes-e Budán lakni, mikor utazik haza Kristóf? Hol tölti Hertha az őszt?... Fenn, a szállodai szobában Kristóf azonnal ágynak esett és kimerülten elaludt. Olyasféle érzéssel aludt el, mint aki végre jóvátett valamit – később így emlékezett erre a szédülős, megkönnyebbült lelkiállapatra –, végre „elmondta”; mit? Sokáig aludt.

Három nap múlva megkérte Hertha kezét. Táviratoztak a tábornoknak Bécsbe. Az apa lóhalálában érkezett, civilben, rosszkedvűen és sértődötten. Wiesmeyer tábornok sértődött ember volt. Az idő sértette meg, mint a legtöbb korabeli embert; de Kristóf apja belepusztult a sértésbe, melyet a tábornok szemmel látható életkedvvel viselt el, dacosan és hetykén. Ő volt az az ember, aki „nem tesz lakatot a szájára”, tagja volt az egyik szélsőjobboldali politikai pártnak, hangosan becsmérelte a köztársaság szellemét, intézményeit és hivatalnokait, s afféle jámbor és igénytelen rémuralmi légkört terjesztett maga körül, amely csakugyan alkalmas volt arra, hogy meghökkentse a pincéreket, a postásokat és a vasúti jegykezelőket. Kristóf ismerte ezt az emberfajtát, nyugodtan nézett farkasszemet vele, tudta, hogy ő az erősebb. A fiatal magyar bíró kellemes, kiegyensúlyozott magatartása, kifogástalan modora, szerény és öntudatos fellépése az első napokban dühítették Wiesmeyert. A magyarokról leereszkedő hangon beszélt, mint „jó katonák”-ról, akik civilben kissé önteltek és élnéhetetlenek; s ellenkezést nem tűrő hangon mesélt „Mikosch”-adomákat. Kristóf udvarias elutasítással hallgatta. Személye, származása ellen a tábornok nem szólhatott semmit. Megkérte Hertha kezét, s a tábornok mogorván válaszolt, szemmel látható felindulással, mintha szégyellne valamit – talán csak apai tehetetlenségét, mintha e pillanatban végre idegen előtt is fel kellene tárni az eddig leplezett erőviszonyokat. Hertha erősebb volt, mint a tábornok; nyugodtan és udvariasan bánt apjával, az erősebb fölényével, csaknem türelmesen. A tábornok felesége esztendőök óta klimaktériumos fejförgéseivel bajlódott, s a család életében akkor vett csak részt, ha két roham között, vizeskendő nélkül,

egy-egy napszakra előmerészkedett elsötétített szobájából. Az asszony első időben heves, csaknem rajongó lelkesedéssel küzdött Kristóf rokonszenvéért. Ez az öntudatlanságában is szerelmi rajongásra emlékeztető esengés rögtön a házasság után átcsapott a jellegzetes anyósi féltékenység hangváltozataiba. „Mama szerelmes” – mondta mosolyogva Hertha –, „ez a legveszedelmesebb hódítás, ez a kor, amikor az emberek nem bírják elviselni érzelmeik reménytelenségét; udvarolj neki, Kristóf.” Ilyesfajta megjegyzések az első időben kényelmetlen és megdöbbent visszhangot vertek föl Kristófban. Hertha nyugodtan és mosolyogva tudott beszélni bonyolult érzelmi állapotokról; mindent nevén nevezett, nem éppen durván, mindig választékos, de nagyon pontos szavakkal, Hertha „kimondta” azt, amiről éppen szó volt s amiről, titkos és általános érvényű megegyezéssel, a legtöbb ember hallgatott. Leány nem mondhatja anyjáról, hogy „szerelmes” vejébe – még tréfásan sem mondhatja, a szó durván hangzott, félszegen és illetlenül –, de Hertha nem félt a szövegezéstől. Kristóf meglepetéssel vette észre, hogy Hertha „okos” – valahogy másként okos, mint ahogy illik okosnak lenni, rámenősebben, akaratosabban. Természetesen soha nem képzelte, hogy Hertha oktondi, vagy korlátolt – de ez a különös „okosság” mégis meglepte, mintha valamilyen rejtett testi tulajdonságot fedezett volna fel Herthán, elváltozott szemszínt vagy ős hajfürtöt a fiatal, gesztenyeszín hajfonatok között.

Ez az „okosság” nyugtalanította. Hertha első pillanattól úgy bánt vele, mint aki idősebb, mint aki tud valamit, s óvatos, nevelő munkával adhatja csak át tudását a kiválasztott társnak. Kristóf erkölcsi, társadalmi, politikai elméleteit jóindulatú komolysággal hallgatta, néha bólintott, mint aki belenyugszik egy ember megváltoztathatatlanságába, és ezt gondolja: „Nem tehet róla, mindezt meg kell szokni, ezek a nézetek erősebbek, mint én vagyok”. S türelmesen mosolygott. Kristóf néha felfortyant és tiltakozott e mosoly ellen; de ugyanakkor érezte, hogy Hertha vállalja őt, mosolya beleegyezés, nem valami hetyke fölény, csak a beavatottabb és tudósabb élettárs fölénye. Most rajta volt a sor, hogy ezt a fölényt elviselje. Igen, Herthát az első pillanattól „el kellett viselni”, nem mint valami „édes terhet”, nem is, mint valakit, aki egyéniségével, nézeteivel megterheli életét; Hertha egészen ismerős volt, rokon, félreérthetetlenül az a nő, akihez neki, Kőmives Kristófnak, személyesen köze volt – néha úgy hitte, köze lett volna akkor is, ha ismeretlen országban él Hertha, soha nem találkozik vele; nos, akkor talán „örökké kereste volna”, éppen őt, ezt az egy Herthát – ilyen regényes elképzelésekkel vigasztalta magát. Ugyanakkor be kellett vallania, hogy megtalálta ugyan Herthát, s mégis „vigasztalja magát”, s minden

pillanatban hajlandó holtomiglan és holtodiglan „elviselni” Herthát. Ilyesféle érzésekkel telt el a jegyesség ideje.

Találkozásuk kezdősebessége után természetes lett volna, ha rövidesen megtartják az esküvőt. De jó fél esztendő beletellett, amíg megesküdtek a budai templomban. Ezt a fél esztendőt Hertha szüleinél töltötte Bécsben, s Kristóf minden hónap első és harmadik vasárnapján felutazott hozzá a hétvégi hajóval. Időbeosztásában kissé pedáns volt. Hertha tudomásul vette, hogy Kristóf ekkor és ekkor érkezik, s ha véletlenül heves vágy lepné meg, látni őt, vagy megbetegedne Hertha, vagy valamilyen váratlan hivatalbeli esemény szabadsághoz juttatná Kristófot, akkor sem érkezne előbb, csak az előre megállapított napon. Hertha kérte, hogy néha hívja fel telefonon – de Kristóf, aki pénzdolgokban különben inkább gyermekesen gavalléros, mint kicsinyes volt, „pazarlás”-nak bélyegezte a helyközi telefonbeszélgetést, s egyetlenegyszer sem hívta fel a jegyesség hét hónapja alatt. Kristóf rendkívül komolyan és ünnepélyesen fogta fel a „vőlegénységet” – körülbelül úgy, mint valamilyen új, reprezentációs költségekkel egybekötött, polgári sarzsit – soha nem jelent meg nagy csokor virág nélkül menyasszonyánál, máskülönben is ajándékokkal halmozta el, vásárolt neki értékes gyémántgyűrűt is, melyet Hertha idegenkedő, kissé gúnyos mosollyal húzott ujjára és csodálkozva nézegetett. A gyűrűt, a cukorkát, a virágcsokrokat, mindezt ünnepélyesen nyújtotta át, nagyon komolyan, mintha minden alkalommal újra esküt tenne, hogy teljesíteni fogja férji, emberi és állampolgári kötelességeit. Hertha néha arcába nevetett, mélyen hajlongott előtte, teljes hivatalos és akadémikus címével szólongatta; Kristóf ilyenkor elvörösödött és alázatos-korrekten, szomorúan állott előtte, mint aki belátja a gúny jogosultságát, bocsánatot kér, de nem tud másként. Hertha értette ezt a kétségbeesést és vigasztalta. Kristóf reménytelenül az volt, akinek látszott; de ezenfelül Kristóf volt; s neki köze volt hozzá és tudott vele beszélni.

Jegyességük hosszú idejét ez a kíváncsi, mohó, éjszakákba nyúló beszélgetési éhség jellemezte. A test mintha hallgatott volna; két lélek tárult föl, nyugtalanul és elszánt őszinteséggel. Ritkán csókolóztak, s néhány ügyetlen, félszeg kezdet után legtöbbször ijedten abbahagyták; inkább csak kötelességszerűen csókolóztak, mint akik úgy érzik, ezek a testi, közeledési kísérletek hozzátartoznak a hivatalos állapothoz, amelyben a világi rendtartás elhelyezte őket; mint ahogy arany karikagyűrűt viseltek s néha bútorokat válogattak; de a testi ismerkedésnek nincs még itt az ideje, s nem egészen biztos, itt lesz-e rögtön a házasságkötés után az ideje. Ezt az időt türelmesen meg kellett várni. Kristófból tartózkodás áradt Hertha felé, talán nem is a korrekt, polgári vőlegény

tartózkodása, aki megveti a házastársi boldogság jegyesi előlegeit, inkább csak valamiféle elfogódott, nagyon őszinte, Kristóf egész lényével azonos szemérem; s Hertha megértette ezt a szemérmet és hallgatással, pillantással, magatartással nyugtatta, hogy érti őt, ő is így érez. Szenvedélytelenül vették tudomásul egymás testét, de szenvedélyesen szóltak egymáshoz, nyugtalanul, egyre kíváncsiabban. A gondolkozásnak, a véleményalkotásnak, az ösztönös következtetésnek az a bátorsága, amellyel Hertha minden emberi, világi és valóságon túli kérdéshez közeledett, megrendítette Kristófot. Ez a lélek nem érte be kész válaszokkal, alkudozó feleletekkel; könyörtelenül szorongatta Kristófot, mindent tudni akart, világosságot akart gyűjtani a választott társ lelkének minden homályos szögletében, ott is, ahová Kristóf soha nem pillantott még, ahová „nem illet” világítani, ahol Kristóf félt körülnézni. Néha, e bécsi kirándulásuk után, e korrekt és virág-bukétás, szabályos vőlegényi látogatások után Kristóf hidegglélős ijedelemmel tért haza, a hivatal és a család világába, mintha maga is kicsapongások után járt volna, mintha vétkezett volna a világ szabályai és erkölce ellen. Macska-jajosan ült le aztán a bírói asztalhoz; mi lesz, gondolta nyugtalanul, ha ilyen „kíváncsi” marad Hertha, s mint valamilyen felsőbb hatóság, mint egy megfellebbezhetetlen bíró, ítélt majd az életen át felette is? Mi lesz a „bíró”-val – Hertha túlzott tisztelettel emlegette néha Kristóf hivatását, mint aki azt mondja: „igen, tudom, nem tehetsz másképp, te vagy a bíró, a csallhatatlan, a tévedhetetlen – de ne felejtsd el, itt vagyok én is, s a körmödre nézek!” –, mi lesz a bíróval, ha minden érzését, szándékát, ítéletét meg kell fellebbezni e könyörtelen lélekhez?

Az éjszakába nyúló beszélgetések a szülők bécsi lakásának társalgószobájában szövődtek; ez a szoba is idegen volt kissé, olyasféle, mint a hazai úri lakások szalonjai s mégis más, hangulatában, tartalmában szerényebb, s ugyanakkor finomabb. Minden ilyen volt Hertha körül. Mindketten ugyanabból az osztályból származtak, azonos igényekkel és szemlélettel nevelték őket, egyformán tartották a kést és villát, ugyanaz a szerény-rátarti, hivatalbeli úriság jellemezte Hertha szüleinek életmódját, mint ahogy a Kőművesek éltek odahaza; s Kristóf mégis gyanított valami idegent Hertha életmódjában és szemléletében; talán szerényebb volt Hertha s ugyanakkor igényesebb, finomabb, talán más arányérzéssel keverte ez az osztrák polgárság az élet anyagát. Másképpen étkeztek, szerényebben szórakoztak, másként adagoltak társalgást, étkezést, életmódot, igényeket. A tábornok természetesen csendes volt odahaza, inkább megszeppent, mint marcona. Hertha másképp tudott örülni egy virágnak – egyetlenegy szál virágnak –, másképp tudott kézbe venni egy tárgyat,

mindenhez, amit a nap adott, alázatos örömmel közeledett, a pillanat ünneplésének készsége áradt belőle – ahogy oda tudott állani a napsütötte ablakhoz, ahogy zenét hallgatott, ahogy ünnepelt egy-egy testi jó érzést, egy étékfogást az asztalnál, vagy az eső testi érintését, mindez különösen „szerényebb” volt, tapintatosabb s amellet közvetlenebb, öntudatosabb, mint ahogy Kristóf eddig az élet érzékelésének modorát megismerte. A tábornok vita közben illedelmes kötelességérzettel harsogott, egészen úgy, mint egy tábornok a vígjátékban – de ez az osztrák katonatiszt, aki a háborúban négyezer embert küldött stratégiailag tökéletesen soha nem tisztázott okokból a halálba, magába roskadva tudta hallgatni Hertha hegedűjátékát, tagja volt a bécsi állatvédő egyesületnek s vasárnaponként iszákkal hátán, szöges cipőkben indult a Bécs környéki erdőkbe, és virágcsokrokkal tért haza onnan. Kristóft hamarosan „Christopherl”-nek nevezte, szívébe zárta, s mint féltékeny barát, néha gyermekes duzzogással kereste társaságát. „Más kultúra, más formanyelv!” – gondolta Kristóf, és vállat vont. De ettől a „más”-tól titokban félt, s talán ez a félelem nyújtotta el jegyességük idejét. Ez a „más”, amely egészen Hertha volt, ez a vonzó és nemesebb anyagból szőtt „más”, amelyet Kristóf soha nem tudott egészen szavakkal feloldani, magáévá tenni, feloldódik-e majd a testi együttélésben, a házasságban? Hermának más volt az üteme – áradóbb, vontatottabb s kiszámíthatatlanul hajlamos zenei ötletekre, például *capricciókra*; Hertha megmásíthatatlan volt s amellet minden pillanatban hajlandó reá, valamilyen új jellemtulajdonsággal lepni meg önmagát és környezetét. Fél esztendeje ismerték már egymást, mikor Kristóf gyanítani kezdte, hogy Herthát nem lehet „megismerni” – nem volt titokzatos, egyáltalán nem volt az, de néha egy-egy pillantás, amellyel fogadta, vagy ahogy utánanézett, könnyű borzongást keltett Kristófban, mintha állandóan számon tartaná, megfigyelné valaki.

Az esküvőt Budán tartották meg, a régi templom sekrestyéjében. A tábornok harci díszben állott Hertha mögött, és könnyezett. Esküvő után lemondtak a nászútról, az új lakásba mentek és ottmaradtak. Az első gyermek, Eszter, a második év végén született; a kisfiú rögtön a következő, harmadik esztendőben. A második gyermek születése óta hat esztendő telt el. Hertha nyugodt volt és derűs. Kristóf úgy érezte, boldog. Az életben, úgy tűnődött, minden egyszerűbb, mint elképzeljük. Hertha is „egyszerűbb” volt. A házasság gondjai, a gyermekek érzelmi igényei fölött találkoztak valamilyen mély, soha meg nem beszélt, szemérmesen vallásos alapérzésben, mely lényüket őszintén áthatotta. Hertha ritkán járt templomba, soha nem beszélt vallásos érzéseiről, s Kristóf idővel úgy vette észre, Hertha nem is különösebben buzgó a vallásos gyakorlatokban.

Valószínűleg csak hitt valamiben – s Kristóf néha Norbert páterre gondolt, és iparkodott elképzelni, mit szólna a páter Hertha hitéhez? Megnyugvással érezte, hogy Hertha hite éppen úgy jó, éppen olyan tökéletlenül és formátlanul igazi hit, ahogy ő azt érzi; s ennyi elég is.

7.

A budai ház tornáca befelé nyílt, az apró, levegőtlen kertre; a vendéglátók e meleg estén a tornác oszlopai között terítettek. Kristóf későn érkezett, a vendégek már az apró asztaloknál ültek. Az ajtó a tornácról az egyemeletes ház társalgójába vezetett, a ház földszintjét két szoba, a társalgó s az ebédlő foglalták el, a háziak az emeleten aludtak. A ház egy része még a török időkben épült; a szobák dohát soha nem szellőztették ki egészen a boltíves mennyezetek alól, ajtónak és ablaknak volt valamilyen kezdetleges történelmi jellege. Itt fenn a Várban, e néhány évszázados, lazán tatarozott utcában, az előkelők palotái között észrevétlenül húzódtak meg e keskeny családi házak; zsindegyházzal foltozott, csúcsíves tetőik alatt jórészt a múlt századbeli, elkallódott kézműves-bugrisság ivadécai tanyáztak, a környékbeli minisztériumok hivatalnokai laktak itt albérleti szobákban, muskátlis ablakok mögött; kevés pénzű, nyugdíjas úricsaládok szűkösködtek az örökölt, kényelmetlen lakóházakban; ők voltak a csendes negyed törzsökös lakói, s közöttük és mellettük elkülönözten élt a felszivárgó, új lakosság, elfinomodott és megtollasodott polgárság, legtöbbször a második nemzedék, vagy a „korszerű” ellen védekező írók és művészek, akik e négy-öt utcában a *spleent* keresték, a „stílus”-t, egy kissé az előkelők szomszédságát s egy kissé a maguk választékos elkülönöttségét, azt a különös csendet, amely, magasan a város felett, eláradt e bolthajtásos szobákban, e kényelmetlen házakban, a roskatag háztetők alatt. A „Várban lakni” finom dolog volt; azok számára is, akiknek apja száz év előtt nem volt gróf vagy suszter a Várban; finom s kissé erőszakolt állapot, dac volt benne és honvágy, igény és becsvágy s ugyanakkor kissé világnézet is volt, s ebben a világnézetben, idegenkedve és gyanakvással, végül mind találkoztak, akik a keskeny utcák dohos házait lakták, a grófok, az albérleti szobák dupla előneves hivatalnokai, az ittrekedt bugrisság s az előkelő, jórészt katolizált zsidóság, amely életformáiban zörejtelően és tökéletesen utánozta le a paloták lakóinak különbségeit. Kristóf ismerte ezt a negyedet, minden reggel elsétált a budai várbástyán, ismerte a gesztenyefákat s lenn a mélyben, a bástyák és paloták alatt feudális hűséggel és szerénységgel meghúzódó polgári negyed körképét; ismert sok házat itt a Várban, ismert néhány gyermekarcot a Bástya-sétányon, a nőrszök batárszerű gyermekkokcsikban tolták a fiatal grófokat és grófnőket s vigyáztak, hogy a Krisztina-negyed feltolakodott proligyerekeivel ne keveredjenek. Kristóf megállt a küszöbön és körülnézett. Rövidlátó pillantással érzékelte az ismert képet, a

szobákat, ahol minden bútordarabot ismert, nem is személyesen, mint inkább feltételezve ismerősségüket, ahogy az osztályabeli cívis öltözetét ismeri az ember. Itt állott, a boltíves szoba mélyében, a török kendővel letakart zongora, az állólámpa, a bosnyák asztalka, ezüst cigarettatárcákkal, a falon két tájkép – vizes és hajnal az erdőben, mindkettő a háziasszony iskolai vizsgaműve –, a hímzett kályhaellenző, a pókhasú, horgolt fehér terítővel borított, cseresznyefa karosszékek, a tojásdad körtefa asztal s a mennyezetről ismerős terpeszkezdéssel lógott le a hatágú, aranyozott csillár, karjai között dédelgetve a napóleoni sast. Mindez ismerős volt, az otthon volt. Néhol hiányzott a zongora, máshol pipatórium állott a könyvszekrény mellett; de a családi képek mindenütt a sokfiókos íróasztal fölött lógtak, s az üvegszekrény holicsi porcelánjai közé legutolsó időben lopakodott csak be néhány kecses, színes iparművészeti szlőjd-ábránd, üvegőzike vagy titokzatos bárgyúsággal vigyorgó bonzókutya.

Az este világos volt, valószínűtlenül világos, nyárias. A „kert”, néhány fa, cserje s egyetlen, gondosan földbe ágyazott és fehér kavicsokkal kerített rózsató, valamikor kövezett udvar lehetett, s kerítése a zöldre mázolt kiskapuval, a bástyasétányt határolta el. A tornác lépcsőjéről kilátás tárult a kert kőfalán át a budai hegyekre. A levegő tele volt az erjedés illatával: porhanyós lomb és túlérett gyümölcsök mustszagával. A kerítés mellett egy diófa alatt, színes asztalkendővel terített kerek asztalkánál, Kristóf észrevette feleségét és hűgát. Mosollyal üdvözölte őket, szórakozottan és megkönnyebbülten; s az elfogódottság, mely idegen helyen az első pillanatokban mindig bénulásszerűen lepte meg, feloldódott láttukra. Hertha arca barátságosan és fehéren világított feléje; a puha száj mosolygott, a szemek fénylettek, az ismerős test bizalmas mozdulattal fordult a leánytestvér felé, Hertha mondott valamit, összenevettek. „Rajtam nevetnek!” – gondolta Kristóf, ellenkezés nélkül, megkönnyebbülten. Tudta, hogy kissé támadóan, félszegen áll az idegen lakás ajtajában, mereven és ünnepélyesen; Hertha mulat most Kristóf zavarán... s bekapcsolva az ismerős emberek támadó-vonzó áramkörébe, ő is elmosolyodott, tétován nézett körül, a háziasszonyt kereste, megismerte öccsét, amint egyenruhásan, kínos-gondosan vasalt kukorica-nadrágban álldogált a kőfal mellett, kezében a borospohárral s egy már nem fiatal, felsütött hajú, fehér selyemblúzos, dúsidomú hölgynek teszi a szépet; „megismert” mindent, ahogy az ember otthonát veszi tudomásul, az érkezés elfogódottsága enyhült, kiegyenesedett, megnyugodott. A társalgó sarkában észrevette a házigazdát; bor és szivar mellett, a két legöregebb, tisztelt vendéggel, a tanácselnökkel és egy neves védőügyvéddel ült a házigazda az állólámpa derengő fénykörében. Feléjük tartott, és örült a fogadtatás testvéri,

családias szívéllyességének, mellyel az öregek rögtön fölvtették maguk közé.

Igen, ez volt itt a család. Nem volt jó és nem volt rossz, nem lehetett bírálni, el kellett viselni, mert oldhatatlan közösség volt, mint minden család. Kristóf elnyújtózott ebben az otthonosságban, mint valamilyen testi jó érzésben. Az „ucSORa” már borízú hangulatban forrt föl. A fiatalság kártyázott és hanglemezeket zörögtetett a szomszéd szobában. Kristóf nézte őket s ezzel a szóval gondolt rájuk: „a fiatalság” – s mikor így elkülönöztte magát, harmincnyolc évét valóságos kornak érezte. Az emberrel, gondolta, negyvenötvenöt éves koráig valóságosan megtörténik az élet. Akkor már tud valami foghatót, igazit; ez a tudás nem bölcs, nem is „mély”, nem elégít ki; de addig már látott az ember halottakat és élőket, az élet csodálatosan ismétlődik, semmi sem történik úgy, ahogy várjuk, semmi nem olyan meglepő. Igazi meglepetés, gondolta, egy van csak az életben: mikor felfedezzük, hogy mi magunk is, személy szerint, halandók vagyunk. Ezt a felfedezést Kristóf harmincnyolc éves korára megérte már. Az a szégyenletes, szerencsére múltó, igazán csak ideges testi állapot, mikor az ember egy másodpercre úgy érzi, vele is történhet valami... micsoda? talán nem is rossz, ami majd történik – de valami megegyezésellenes; s aztán valamilyen hideg és mesterséges állapotban megmarad továbbra is a világ, mintha egy üvegszem pillantása rögzítette volna meg a felhőket, a házakat, az emberek arcát... Rágyújtott és maga elé nézett. A „fiatalság” kártyalapok sarzsiját emlegette a szomszéd szobában s dél-amerikai, illetlenül vágyódó harmonikazenére táncolt. Kristóf a másik parton ült s hallgatta ezt az illetlen, ezt a szemérmetlenül nyafogó, kellető, hívó és taszító zenét. „Azok válnak el” – gondolta homályosan –, „akikben ez a zene vágyakat kelt”. Elmosolyodott, röstelkedve, mint aki szégyenli ezt az önkényes és olcsó általánosságot. Igaz, ez is a család volt, ez a „fiatalság”. Mit tudott róluk? Gyanakodva pislogott feléjük. Üdvözölte a háziasszonyt, majd az „öregek” felé fordult, természetes hajlammal, bizalommal.

Az öregek óvatosan, szűkszávuán szóltak. A tanácselnök bizalmas, apai mozdulattal intette maga mellé Kristófot, tüzet adott neki, szeretettel nézte. Kristóf kissé az ő nevelése volt; s büszkén pillantott reá. Érettsége, óvatossága, feltétlen odatartozása a céhhez, a családhoz, az a tiszteletteljes bizalmasság, tekintélytartás és fegyelem, mellyel Kristóf első pillanattól közékük illeszkedett, őszinte becsvágyat ébresztettek az idős bíróban; Kristóf volt az, akire reá lehetett bízni a hagyományt, a gyakorlat mesterségbeli fogásainak titkát, a szellemet. Az öreg bíró nem kételkedett benne, hogy Kristóf, mint apja és nagyapja, messzire jut majd e szigorú és igényes pályán. Ismerte ezt a lelket, pillantásokkal és

félszavakkal érzékelte e rokonszenves jellemet. Kristóf volt az, akit be lehetett avatni. Akit nem kell külön meggyőzni, kinek gyermekszobája telítve volt már a princípiumokkal, melyekre az öreg bíró a társas együttélés hittételeit reáépítette. Az öreg bíró tudta, hogy Kristóf is meg akarja menteni a társadalmat – nem kellett vitatkozni vele, érzés, hit, meggyőződés sugárzottak lényéből, minden szavából. Reá lehetett bízni a társadalmat... De az öreg bíró a szivarfüst fátyola mögül tűnődő, mérlegelő pillantással nézte a fiatal bírót. „Kissé túlságosan formakedvelő” – gondolta. – „Csupa korrektség. Soha nem láttam még borosan, nem hallottam egyetlen önfeledt kiszólását.” A bíró hetven felé járt, mindent látott már, látta az embereket a testi meztelenségnél is pucérabban, úgy hitte, ismeri őket. Kristóf „korrektségé”-t tűnődő nyugtalansággal szemlélte. „Ilyen gondosan csak az vigyáz magára -gondolta most –, aki még választ vár egy kérdésre, aki még nem mondott el valamit, akinek kételyei vannak. De ennek az embernek ne legyenek kételyei. Ő az örökös. Ennek az egynek ne legyenek kételyei.” Csaknem szigorúan nézett Kristófra. Mindent tudott róla, ismerte családi életét, a hivatalban néha magához hívatta, baráti bizalmassággal faggatta. „Talán a katolikust érzem benne” – gondolta most, s eloszlatta félkezevel a füstfelhőt, lassú mozdulattal, mintha élesebben akarná szemügyre venni Kristófot. – „A megbocsátó katolikust. Azt, akinek országa nem e világról való.” Az öreg bíró protestáns volt, a híres, jellemképző protestáns vidéki iskolák egyikét járta végig. Arra gondolt, hogy talán éppen ez a „katolikusság” vonzza különösen Kristófhoz, ez a fegyelmezett „megbocsátás”-vágy, ez a korrekten leplezett honvágy, valamilyen bonyolult honvágy, melyet az öreg bíró ismert és neszelt embereken: a „másik ország” honvágya.

De most erről az országról volt szó – erről a valóságosról és tapinthatóról, mely mindkettejük, az öreg s a fiatal bíró számára egyformán becses volt. Az öreg bíró nem sokat tartott a „hazafiság”-ról, mint szólamról és programról. Az ország, az volt minden: az élet. Meg kellett menteni. Mindenki a maga helyén. Okos, vizsgáló pillantással nézte Kristófot. Ne lágyuljon el ez a lélek, gondolta. Ő az *élite*; szükség van rá. Most nem az „emberiesség”-ről van szó, még csak nem is az „igazság”-ról; többről van szó, a fákról, a földekről s az emberekről, akik e tájon élnek. Váratlan fordulattal a nap peréről, a híres politikai perről kezdett beszélni, amely e hetekben foglalkoztatta a közönséget, az újságok ríkító tudósításokban teregették a tárgyalás eseményeit, a vádlott, magas rangú megyei hivatalnok, kitűnő nevű úri család sarja, megtévedt hivatalában, a tárgyaláson teljesen összetört, az ítélet szigorúan hangzott: fegyház, hivatalvesztés, politikai jogok törlése. A szigorú ítélet nyugtalanította a közönséget, az újságok érzékeny

hangszóróval dobolták világgá ezt a nyugtalanságot, észlelhető elégedetlenség maradt az ítélet után az emberekben. Az öreg bíró megemlítette a pert, hátradőlt karosszékében és hallgatott; mintegy felsőbb ítéletet várt, kritikát, megadta a szólás jogát; s mindhárman, a házigazda, a védőügyvéd és Kristóf csodálkozva pillantottak reá, mert nem volt szokása eltérni a vitát a *res judicata*, a bírói szó fölött. Most mintha várta volna ezt a közbeszólást: nagy testével kényelmesen, féloldalt dülve terpeszkedett el a karosszékből, rossz fogai hanyagon rágták a szivarszipkát, címergyűrűs, finom és törékeny, májfoltos kezének vékony ujjai lazán fogták csak a szivart, okos, fáradt szemei érdeklődve nézték a mennyezetet. Zavartan hallgattak; majd a házigazda óvatos érveléssel helyeselni kezdett. A házigazda erdélyi menekült volt, s évtizede élt csak a fővárosban; a régi Magyarország egyik nagy vidéki városában vezette az ügyészséget, az összeomlás után Magyarországra költözött, nyugalomba tért s visszavonult, elégedetlen, ideges magányban éldegélt. Felesége, erdélyi grófleány, örökölte ezt a dohosan családias házat a Várban. Mint minden ember, akit külső erő, otromba baleset marasztalt le pályáján, az egykori államügyész is megőrzött pályatársaival szemben valamilyen alig-öntudatos, titkolt, büntudatos féltékenységet; tudta, hogy nincsen igaza, senki nem vétett személy szerint ellene, az idő haladt el fölötte, a nemzet végzetének suhanása sodorta el pályájáról, itthon, a nagy családban, mindenki csak jót akart neki, a közpályáról ő maga vonult vissza, önként, szolgálhatott volna még, ha akar – mindezt értelmével belátta, méltányosan meghajolt a sors előtt, de értelemnél, belátásnál erősebb és homályosabb indulatok készítették, hogy féltékenyen bámulja az egykori pályatársak sikereit, úgy érezte, „nincsen rendben” a magyar világ, a vád nem vád, és az ítélet nem ítélet nélküle! Halkan beszélt, fojtottan. Ő helyeselte a szigorú ítéletet; talán, ha egy pénztáros téved meg, magán-hivatalnok, valaki, akit környezete vagy munkaadója kötelezhet csak elszámolásra, megéri a könyörületet; de ez a magas rangú úr, ez a közhivatalnok, akinek a hivatal csak *nobile officium* lehet – a latin szavakat éles hang-súlyozással, csaknem gőgösen ejtette ki –, ez a vér az ő vérükből nem tévedhet; gyalázata, bonyolult módon, visszahull reájuk, az úri osztály hivatalos vállalkozó tagjaira is. Vádat emelt, és ítél. A védőügyvéd hümmögött. A tanácselnök, mintha aludna, mellére ejtette fejét.

– És te, Kristóf? – kérdezte aztán az öreg bíró, hirtelen és éles szóval; és szeme sugara, mint egy lusta szenderegéből felrebbenő őslény pillantása, Kristóf felé villant. Az öreg ember most csupa feszültség volt. Ez az álmos-tunya, majd néha érintésszerűen erőszakos pillantás, melynek váratlan lobbanását kevesen bírták csak megrendülés nélkül, megdöbbenette Kristófot. Az idős ember,

barátságosan és udvariasan, kissé előrehajolva, bólogatva, öreguras ernyedtséggel s mégis feszülten, öreg testében valamilyen rejtett dacossággal és szívóssággal farkasszemet nézett Kristóffal. Ismeretségük első olyan pillanata volt ez, mikor a tisztelt és tekintélyes, idősebb pályatárs mintegy kritikát várt Kristóftól, személyes véleményt. Mind, akik most az asztal körül ültek, az állólámpa homályos fénykörében: a bíró, az ügyész, az ügyvéd, várakozással fordultak feléje. Homályosan érezték, hogy a pillanat jelentős; Kristóf színvallását, a fiatalabb, az utánuk következő ember feleletét várták; ez az ember lép helyükbe, vállalja-e hát feltétlenül, alku nélkül meggyőződéseiket? Kristóf szórakozottan, idegesen nézett körül. Ő is érezte a pillanat fontosságát. Ezek a kiszámíthatatlan pillanatok, mikor egy ember váratlanul megmutatkozik; aztán nem történik semmi, az élet megy tovább, a bíró ítélt, halad pályáján, igazságot oszt, ahogy tud – de a távozó nemzedék, mielőtt átadná helyét, egy pillanatra még farkasszemet néz vele. Pillantása megakadt az öreg bíró arcán, tekintetük érintkezett. Kristóf ismerte a peranyagot, tudott a botrány politikai háttéréről, értette és átlátta ezt a kínos szövevényt, ismerte a per szenvedő hősét is. Amíg a választ fogalmazta, pontosabban: a szavakat kereste az egyetlen lehetséges válaszhoz, meglepetéssel hallotta, hogy fáradt, színtelen hangon, gépiesen mondja: „Az ítélet méltánytalan”. Válasza rövid volt és tompa. Az öreg bíró nem mozdult, nem adott jelt, nem helyeselt és nem tiltakozott; figyelmesen és udvariasan nézett Kristófra, aztán lassú mozdulattal elhelyezte a hamucsészében szivarját, gyomra fölött összekulcsolta kezeit, hátradőlt a karosszékekben és fáradtan lehunyta szemeit, mintha aludni készülne. Kristóf némán ült egy ideig, mint aki választ vár; de mikor senki nem szólt, felállott, meghajtotta magát és a szomszéd szoba felé indult. A küszöbön még hátában érezte a három ember merev pillantását.

8.

A küszöbön meg kell állnia. „Mi van velem?” – gondolja, és könnyedén az ajtónak támaszkodik. A szemlélődő ember testtartásával áll az ajtóban; mosolyok és pillantások indulnak feléje és elsiklanak fölötte. Szédül. Az a bizonyos, ideges szédülés ez, vagy annak egy árnyalata; mert ennek az „idegesség”-nek sok a hangneme, s Kristóf már ismer néhányat e változatokból. Rögtön érzi, hogy „nincs semmi baj”, mélyen lélegzik, zsebkendője után nyúl, megtörli homlokát, egyenesen áll. Nem kell leülni. Nem kell vizet inni. Nem kell hazamenni, kocsit hozatni, nem szükséges jelt adni Herthának. Ez csak a „kis szédülés”, olyan, mint egy apró, rövid, éles csengetés, talán egy vészcsengő pillanatnyi rikoltása. Már el is múlt. A szoba megint világos, mindenki helyén maradt, nem futottak össze, nem vettek észre semmit. Kristóf óvatosan, udvariasan mosolyog, lassan, mélyen lélegzik. Most összeszedi magát, aztán harap valamit, iszik egy pohár vizes bort, majd odalép hűgához és Herthához, leül melléjük, és este nem mozdul többé társaságukból. Korán mennek haza. Most már érzi, hogy a vér buzgón, melegen kering testében, arcszíne visszatért, a kis „roham”-nak vége. Csak erősnek maradni. Már megtanulta, hogy a test gyáva, meglapul, mint a lázadó fenevad, ha korbácsot mutatnak neki. A lélek minden, gondolja. Mégis, egy ideig ott áll még az ajtóban könnyed, társadalmi testtartással, mosolyog, a levegőbe néz, mint aki éppen csak odadúlt az ajtófélfának, szemlélődik s nem határozta még el, melyik asztalhoz telepedjen. Erősnek maradni, összeszorítani a fogakat, mosolyogni, óvatlan mozdulattal letörölni homlokáról a hideg verejtéket. Miféle érzés ez? Mi történik ilyenkor? Olyan „szégyenletes” érzés; Kristóf nem tudja más szóval megjelölni ennek az érzésnek tartalmát, de néha úgy érzi, minden jobb lenne, a megsemmisülés is, mint ez a szégyen; semmi nem megalázóbb... Most ezt gondolja: talán a vallomás sem. Vallomás? Miféle vallomás? Kinek tartozik vallomással? Életének nincs titka... s elmosolyodik. Ha meg kell halni, ma, ebben a pillanatban, nem marad utána „minősíthető” titok, nem, az államügyész, ott benn a szobában, nem találna Kristóf fiókjaiban peranyagot, elolvashatja jegyzőkönyve bejegyzéseit, átvizsgálhatja leveleit, Kristófnak nincs „titka”. Hertha sem találna titkot zsebeiben, fiókjaiban, szekrényeiben. Élete, hogy is mondják? – „nyitott könyv”. A szó rossz ízű, papirosízű. Az életnek semmi köze semmiféle könyvhöz. Miért ez a gyötrelmes, megalázó szégyenérzet? Mit szégyell? Mintha attól tartana, kiderül valami – rögtön, a következő pillanatban,

valami jóvátehetetlen. És most megint érzi ezt a szédülést, fejből leszalad a vér, csak most ne pillantson ide Hertha, rögtön jó lesz minden, lehetetlen, hogy ennek a zavarnak, rövidzárlatnak értelme vagy jelentősége legyen... Mi történt ma? Vagy tegnap? Vagy néhány perccel előbb? Igen, talán mást kellett volna felelni... de Kristóf már tudja, hogy vannak pillanatok, mikor nem lehet „mást” felelni; a lélek gépies hangszórója örökké csak ugyanazt kiáltja, azt az egy választ, melyet a jellem diktál; Norbert páter is tudott erről a kényszerről... Van itt valami az emberben, valami megmásíthatatlan. Jellem? Mi az? Mennyivel inkább „ő” az a jellem, mint minden más, ami Kőmives Kristófit jelent a világon: a test, az ösztönök, az értelem, hivatala, szerep, származás? Csak Hertha ne vegye észre, amint itt áll az ajtóban s e pillanatban nem tud még odébbmenni.

De néhány pillanat múlva megindul az asztalok között, végigmegy a kerten, széket húz Hertha mellé s odaül hozzájuk, szemközt húgával. Később öccse is beáll a családi körbe. Régen látták egymást. Öccse most vidéken szolgál, nincs is reménye, hogy egyhamar a fővárosba kerülhet. Húga messze lakik, Pesten, az egyik külső, kertes kerületben, hétszámra nem mozdul ki a családi házból, melyet törlesztésre építettek, élete feloldódott a gyerekek betegségeiben, igényeiben, esemény és ünnep számára, ha „bejön a városba”, a félórás villamosutat valóságos utazásnak érzi, színházba, társaságba nem jár... Kristóf figyelmesen nézi húgát, „öcsi” is leült a diófa alá, most külön ülnek itt, kissé illetlenül, mintha a nagy családon belül fellázadt volna az egyik törzs, s most tanácsot tartanak... Hertha végignézi, aztán rögtön elfordul, nem vett észre semmit. Ez a közöny megnyugtatja, de ugyanakkor féltékeny és sértődött ellenkezést kavart föl benne; Herthának érezni, észlelni illene, hogy ma megint „olyan” napja van... Minek a szavak? Panaszkodjon? Mit ér minden emberi kapcsolat, ha nem „érzi” Hertha? De hát nem érzi. A gyerekekről beszélnek, az iskoláról. Húga szikáran, egyenesen ül, semmi lazaság ebben a testben, minden mozdulata fegyelmezett, szüntelen mosolyog, kékszeműen, megközelíthetetlenül; nem tudok róla semmit, gondolja Kristóf; s csaknem megijed. Emma, ölében összekulcsolt kezekkel, nyájasan és nagyvilágiasan ül a diófa alatt, mindenkire van egy-egy mosolya, kész és semmitmondó fordulatokkal társalog; Kristóf nézi, mintha évek óta nem látta volna, s egyre makacsabb döbbenettel, nyugtalanul érzi: nem tudok róla semmit, semmit. Szeretné megérinteni a nővér kezét vagy vállát, figyelmeztetni, megkérni: kérlek, szólj, mondj el végre valamit magadról... A kék szemek üresek, mosolygók. Kristóf most minden idegével érzi, hogy ez a lélek bezárkózott, Emma megadta mindenkinek, amit vártak tőle, Istennek, a családnak, az apának,

férjének, gyermekeinek... s most olyan messze van már mindentől és mindenkitől, emlékektől és jelentől, testvéreitől és férjétől, talán gyermekeitől is, mintha idegen földrészen élne valahol. Igen, Emma „teljesíti kötelességét” – mártírc nélkül, természetesen, készségesen; talán ő az „eszmény”; soha nem kérdezték meg, mit remél az élettől, elvállalt mindent, amit az élet adott, tűrte, hadd neveljék a szürke nővérek, elviselte férjét, ezt a fontoskodó vegyészt, aki mindegyre porszemet keres kabátujján, tagja a turáni társaságnak, s időnként olyan ünnepélyesen látogatja meg Kristófot, mint egy fellebbvalót... De Emma nem szólt még soha a férjről, nem beszélt „boldogság”-ról, vagy boldogtalanságról Kristóffal, Emma soha nem lesz szenvedő fél egy válóperes aktában, Emma hűséges hitves és gondos anya, neveli rövidlátó gyermekeit s hónapszámra nem mozdul el hazulról. Emma a testté vált eszmény, igen. És most már hallgatni fog, amíg él. Embernek nincs útja többé ehhez a lélekhez. Mikor zárkózott el? Kristóf nem emlékszik többé a régi Emmára. Mindig ilyen volt? Mikor csukódik be egy lélek? Emma szemmel láthatóan nem éppen „boldogtalan”, zárkózottsága oly teljes, föltétlen, mint egy növényé, amely ösztönös készséggel és bonyolult értelemmel összecsukszik valamilyen homályos veszélyérzetben kelyhét; szét lehet roncsolni, talán egyszerű érintéssel meg lehet semmisíteni, de önként nem adja már ide titkát... De hát mi ez? – kérde Kristóf, s hallgatja a vitát drága tankönyvekről, az iskolásgyeremek célszerű formaruhájáról; mi ez? Mi van ma velem? Mi ez az érzékenység? Nyilván „csak idegesség”; ez itt a valóság körülöttem, hivatalomból érkeztem, barátok vesznek körül, kissé talán kíváncsi barátok, az elébb az a fürkésző kérdés el is maradhatott volna; lehet, hogy sokat cigarettáztam ma; nem voltam még szabadságon, tele vagyok mérgekkel, indulattal, munkával, holnap négy tárgyalás, el kell választanom Greiner Imre iskolatársamat bizonyos Fazekas Annától, akivel teniszeztam egyszer a szigeten, Hertha kért reggel, ne maradjunk soká, holnap kezdődik a gyerekek iskolája, ott akar lenni az istentiszteleten a kicsivel... Igen, már mehetnénk is. Ez itt a társas élet; s az elébb, délelőtt és délután, az volt a hivatal; s most hazamegyünk majd, s az a családi élet. Mindez tapintható, ez a sokféle élet, valóságos. Mi hiányzik? Szeretném megtudni, mire gondol Emma?...

De Emma félreérthetetlenül azt gondolja, amit mond: a tankönyveket ideje lenne egységesíteni, a szülők küldjenek feliratot a miniszternek, télen kezdjék az iskolai előadásokat nyolc helyett kilenc órákor, a gyerek tavaly decemberben ministrált, és meghűlt a hideg templomban; idén beszél majd a hitoktatóval, és felmentést kér Ervin számára. Aztán valamilyen ruhaanyagról beszélnek; majd

arról, hogy Erzeyék válnak. Emma sajnálja őket. Az asszony olyan ijedt és vértelen – mondja –, tegnap ott járt nála, mindent elmesélt, sírt, Emma vigasztalta, ahogy tudta, de itt nem lehet már menteni semmit, ez a házasság szétesik, mint az odvas, szúette bútor, csak a forma tartja még együtt őket, belül minden laza, pudvás, omladozó, nincs szó erre a tragédiára, nem lehet okolni senkit, nem illettek össze, évekig kínlódtak, aztán szakmányba betegeskedni kezdettek; Lajos kétszer volt szanatóriumban ideg- és gyomorbajával, aztán megint hazakerült, kezdték előlről azt a nevezhetetlen, rossz életet, a kis Adél olyan jámbor és tájékozatlan, nem érti, nem tudja eszmélettel felfogni, megközelíteni ezt a csapást – „hiszen szeretjük egymást” – mondta tegnap Emmának, és zokogott –, de most már belenyugodott, ő is úgy érzi, hogy jobb lesz külön – jobb? Van az életben, hogy „jobb” valami? Valahogyan lesz majd. Élnek, ahogy tudnak, külön; minden jobb, mint ez az értelmetlen, lassú, buta pokol, ezek az évek, amikor minden szétesik egy családban, s nincs „oka” semminek, nem történt semmi aljasság, Lajos nem csalta meg Adélt, nincs idegen személy a láthatáron, Adél nem érti, nem érti. De most már belenyugodott. Hallgatnak. Hertha Kristófra pillant, olyan magánosan ül közöttük, mi van ezzel az emberrel? Utolsó időben mindig ilyen hallgató, magános, ha a család, önkényes pillanatokban, összegyűlik körülötte. Kristóf észreveszi, hogy mind őt figyelik, öcsi is, Emma lopva bámulja beszéd közben, mint aki választ vár; mintha azt mondanák: te vagy a bíró, a szakértő, ez a te szakmád, felelj hát: miért nem tudnak együtt élni Lajos és Adél, akik pedig „szeretik egymást”? Kristóf cipőjét nézi, lomhán ül, fáradtan. Igen, ez a szokványos kérdés. Unalmas kérdés. Miért érdekli úgy Emmát? Lassú pillantással veszi tudomásul Emma arcát, amely bezárul e pillantás érintésére, a kérdés izgalma elillan az arcból.

Nem tudok Emmáról semmit, gondolja most. Már elment, talán régen elment már, nemcsak tőlünk ment el, mindentől és mindenkitől. Nagyszerűen bírja! Most így él már, felneveli gyermekeit, időnként eljön közénk, érdeklődik, miért nem tud Lajos Adéllal élni? – de aztán rögtön meghőköl, elhallgat. Csodálatos nyugalom. Sérthetetlen lélek. Meg kellene tanulni tőle ezt a sérthetetlenséget, gondolja Kristóf, talán van módszere ehhez... mint a fakíroknak, akik parázson fekszenek... Micsoda túlzás! – gondolja most rosszkedvűen. – Hol itt a parázs? Ez csak az élet, Emma élete, el kell viselni, ennyi a titok, s nincs módszere. „Viseljék el!” – mondja most hangosan, mint aki homályos, lazán összetartozó gondolatcsoportot végre egyetlen lendületes szóval összefűz. Hertha ránéz, szeme mosolyog. Emma bólogat, csaknem ünnepélyesen. Öcsi hallgat, oly

elegánsan áll itt, törékenyen és idegesen, díszruhájában, olyan másféle, másfajta test, mint az enyém – gondolja mellékesen Kristóf... Igen, értik őt, a bíró megint egyszer megszólalt, nincs mentség, ítélt, az életet el kell viselni, Adélt és Lajost sem mentette föl. Hertha elégedetten néz rá és bizalmas mozdulattal keze után nyúl; de Kristóf elvonja kezét.

9.

Az asztalon, üres findzsák és ételmaradékokkal megrakott tányérok között az esti lap hever. A címlapon szokatlan nagyságú betűk a háborút hirdetik. „Hol öntik ezeket a különös betűket?” – kérdezi Kristóf, mint aki másról akar beszélni. – „Talán ugyanabban a műhelyben, ahol az ágyúkat...” Ujjheggyel nyúl a lappéldány után, óvatosan, nehogy bepiszkolja ujjait. A mozdulat finnyás, ösztönös. Keze megáll a levegőben, visszaesik térdeire, öcsi szétbontja az újságot, mennyire tartja szeme elé, hangtalanul betűzi a nyugtalanító híreket. Már sötétedik, a házban felgyújtották a lámpákat. A bástyasétány egyik gázlámpájának fénye a kerítésen át zuhog reájuk. A szomszéd asztalnál a háborúról beszélnek. Már egészen természetesen beszélnek a háborúról, úgy, ahogy kell, nagy szavak nélkül, ahogy napközben az életről és a halálról beszélnek. Öcsi eldobja a lappéldányt, összefonja karjait, fejét a fatörzsnek támasztja. E pillanatban elmondhatatlanul rokonszenves a fiatal fiútestvér a bírónak; szeretné karon fogni, elmenni vele innen; testtartása, fejmozdulata, minden olyan kisfiús, ismerős, olyan szomorúan korrekt, így ballagott az esztendő utolsó napján közöttük, mikor az apa kézen fogta, s öcsi nem mert szíve szerint „kívánni”... Szeretné megkérni, hogy kíváncsion valamit. Most már nagy és felnőtt öcsi, egyenruhája van, két csillaga, fellebbvalói büszkesége, ő is, a Kőmivesek megálltak helyüket az életben, nem kívántak soha semmi illetlent vagy szabályelleneset, öcsi kitűnő katona és nagyon szerény... De most is, egyenruhában, van benne valami diákos. Öcsi egyáltalán nem marcona, nem is „fess” – a bíró nézi a homályban öccsét, ismeri ezt a fajtát, s arra gondol, mennyire mások ezek a fiatal katonák, inkább olyan szerzetesfélék, fiatal, világi szerzetesek... s milyen szerényen élnek, ezeknek az egyenruha nem parádé többé, nem muzsikálnak cigánnyal a kávéházban, nem pezsgőznek, kártyáznak és nem ugratnak kedvtelésből árkot; iskolapadokban ülnek évszámra, minden évben egy-egy új vizsga, aktatáskával kezükben várnak az autóbusszmegállónál, s olyan komolyak, szerények, áhítatosak, mintha szegénységi és szüzességi fogadalmat tettek volna, mintha különösen szigorú, világias s mégis papi rendtartásban élnének! Öcsi nem beszél életéről soha. Néha találkoznak, szabadságra érkezik, mindig vizsgára készül, vagy a szolgálatot látja el... igen, ezek már másfajta katonák, mint amilyeneket apa ismert. Ez az ifjúság, amely Kristóf után következik, másfajta, aszkétikus. Mit várnak az élettől? Öcsi nem szól a háborús vitákhoz, nem adja a szakembert, nem csörteti

kardját, nem ígér, hogy megverünk mindenkit a világon és bevonulunk fehér lovon az ellenség fővárosába – csak néz maga elé, hallgatja a vitát, nagyon komolyan, s néha bólint. S ha rákerül a sor, öcsi ugyanilyen csendesen, komolyan és készségesen elmegy majd a háborúba, s mindenütt ott lesz, ahová parancsolják; ilyen csendesen, komolyan és készségesen megsebesül, vagy meghal majd a háborúban, s utolsó pillanatig nem mondja meg, mit gondol az egészről? Most is csak hallgatja a többieket, mintha nem is ő lenne a szakember csatában és rohamban; hallgatja őket, mintha ő lenne az egyetlen „civil” a társaságban, udvariasan és figyelmesen.

Kedves öcsi! – gondolja Kristóf; s szeretné ezt a rokonszenvet valahogy elmondani neki. De a Kőmivesek nem élnek az ilyen ömlengések pátoszával, s öcsi valószínűleg elcsodálkozna, talán el is pirulna, ha Kristóf effajta önkényes érzelemkitöréssel fordulna hozzá. Kristóf sem szereti az ilyen szemérmetlen ömlengéseket. Ma kissé ideges napja van, ennyi az egész. De Kőmives Kristóf nem lehet olyképpen „ideges”, s nem érezhet olyan villanásokat és szédüléseket, hogy elhagyja fegyelme. S amíg öcsi hallgat, a többiek készségesen adnak elő a háborúról: egészen csodálatos, mennyire értik a leckét, s mintha már történt volna valami, nem olyan valószínűtlen és elképzelhetetlen a háború, mint tegnap volt. Senki nem hisz benne, senki nem kívánja, s még egészen messze van, tengerek és hegyek terülnek el a háború és a béke között, még alkudoznak és magyarázzák. Senki nem tudja elképzelni, hogyan kezdődik majd a „modern háború”, s ki vesz részt benne, s ki ellen? – nem lehet elképzelni ezerkilós bombákat, sem a tökéletes gázokat, mindez valószínűtlen és esztelen, nem érdeke senkinek. Nem lehet elképzelni, hogy az ember nyugodtan ül a szobában, s beszélget, s a következő pillanatban megszűnik London vagy a Gellérthegy. Ez persze egészen nevetséges elképzelés. Háborúról szó sem lehet, legalábbis nem úgy, ahogy a kávéházi fecsegők és a rémlátók elképzelik – mindenfelé a béke mosolyog, igaz, kissé kényszeredetten és savanyúan; világszerte mutatkoznak a „gazdasági föllendülés jelei”, a civilizáció virul és egyre tökéletesebb, a háború nem kezdődhet azzal, hogy máról holnapra megszűnik a civilizáció. A háború valószínűleg úgy kezdődik... de mindenki összevissza beszél, s Kristóf idegesen figyel, mintha most egyszerre értene valamit. Egyszerre érti: a háború úgy kezdődik, hogy az emberek, mindenütt a világon, szobákban ülnek, napi gondjaikról, becsvágyaikról beszélnek, s aztán egyszerre kiejti valaki ezt a szót: „háború” – s akkor nem hallgatnak el, nem merednek maguk elé szótlán iszonyattal, hanem minden hangnemben, természetes hangsúlyozással felelik: „háború” – s arról beszélnek, lehetséges-e, s mikor, s milyen mértékben? így

kezdődik. Kristóf most egyszerre érti. Valahol messze, messze a látható események előtt kezdődik a háború; természetesen az emberek lelkében kezdődik, s mire hadszíntér lesz belőle, halottakkal és ágyúkkal, füstölgő házromokkal, addig az emberek lélekben már belenyugodtak. Emma gúnyosan és becsmérő hangnemben, indulatosan adja elő, hogy már akadnak gyáva emberek, akik ásványvizet, szalámit, lisztet és petróleumot gyűjtenek otthon; s mások, akik házat béreltek vidéken, messze a városoktól, mert félnek a gáztól; s mindez egész lehetetlen és ostoba. Kristóf bólogat, mint aki ezt az okoskodást esztelennek véli, de azért érti; úgy látszik, így kezdődik, szalámival és petróleummal az éléskamrában s azzal, hogy gyáva és ijedt emberek kis házat bérelnek vidéken, messze a városoktól. A szomszéd asztalnál égy úr, akit Kristóf felületesen ismer csak – lapszerkesztő, úgy hallotta az elébb, egyházi folyóiratot ad ki, Kristóf homályosan emlékezik, mintha már olvasta volna könyvkritikák alatt a nevét –, arról beszél, hogy keresztény erkölcsű ember nem készülhet a háborúra másképpen, mint tisztult lélekkel, beletörődéssel és alázattal; aki most megriad és hörcsög módra menti a bőrét, áruló, rosszabb, mint a szökevény, aki fehér zászlóval kimászik a lövészárokból. Ha Európa elpusztul – mondja a lapszerkesztő kissé hangosan s a tornácról is odafigyelnek ha Európa elpusztul, vagy megszűnik a kontinens egy része, minden, amit építettünk, amiben hittünk, a városok és a templomok, a színházak és a lakások, mit számít akkor, mi lesz Jancsival és Juliskával, s erkölcsös-e, ha az egyes ember egy falás élelemmel tovább tengeti életét? Kristóf hallgatja e szigorú szavakat, és bólogat. Különös élességgel érnek eszméletéhez a szavak, mindent ért e pillanatban, minden egészen világos és összefüggő, csak ki kell mondani az ilyen szavakat: „Európa elpusztul” – s az ember egyszerre ért valamit, aminek az elébb még nem volt füle, se farka; most nem arról van szó, „elpusztul-e Európa”, mert erről a valószínűtlen eseményről amúgy sem tud senki biztosat; egyszerűen csak arról van szó, hogy már lehet beszélni erről, már beszédtema, itt a kertben vagy benn a szalonban s más kertekben és szalonokban, mindenfelé a világon – esős északi városokban és délen, a szép, kőfalas, ciprusos kertekben is, ahová Kristóf mindig szeretett volna elmenni – s most arra gondol, hogy talán már késő. Többen feleselnek, Kristóf nagyon bensőségesen és udvariasan figyel. „Ez már öcsi dolga – gondolja szórakozottan a háború öcsi dolga; az én dolgom a másik rendtartás, a béke.”

Öccsét nézi, az ápolt, kecses kertet, az elmosódott arcokat az asztalok rendetlensége fölött, távolabb, a szobákban, a lámpafényt, a bútorok körvonalait. Ma az ismerős is új számára, mintha még soha nem eszmélt volna igazán egy

asztal vagy szék formájára. „Ha minden elpusztul – gondolja gúnyosan, mert megveti ezt a túlzást, ezt a kenetteljes pánikot –, ha mindent előlről kell majd kezdeni, a barlangokban, ahová menekülünk a gáz elől, valószínűleg nem tudok asztalt csinálni, sem széklábat; és ha az asztalosok például elpusztulnak, akkor sokáig a csupasz földön vagy a köveken ülünk... Elromlott villanycsengőt sem tudok megjavítani. Tapétát sem tudok gyártani. Semmit nem értek ebből a civilizációból.” De egyelőre rejt és óv még ez a civilizáció; a lámpa ég, mesterséges fényt terjeszt, az esti lap ott hever az asztalon, különös, nagyméretű címbetűivel... Benn a szobában a fiatalság szakított az illetlen tánczenével; fuvolák és klarinétok jámboran enyelgő dallama árad a nyitott ablakon át.

10.

„Mozart” mondja Hertha, s nyújtózik, haját igazítja. - „*Eine kleine Nachtmusik...*” Utrakészen állanak, búcsúznak. A zene üdén árad el a kertben, a meleg estében. Egy lélek üzen e zenével, s a dallam, melyet a hanglemezek olcsó örökkévalósága cincogtat most, üde és tiszta, valahogy nem is emberi. Mintha egy madár lelke szólalna meg. A zene, egy ábrándos pillanatra, együtt tartja még őket. A tanácselnök már elment, a házigazda most rövidlátó pillantással imbolyog a tornácon és Kristófot keresi. Hertha úgy figyel a zenére, mintha személy szerint hozzá szólana valaki. Mosolyog, Kristófra néz, aztán a fákra, azzal az idegenismerős pillantással, mint aki végre hazai hangokat hall, tájszólást, melyet csak ő ért igazán, minden árnyalattal. „*Eine kleine Nachtmusik*” – mondja csendesen, tétován a sötétben; s a fuvolák és klarinétok fellengzős epekedésébe tárgyilagos indulattal szólnak most bele a hegedűk. Mindez messziről érkezik, a semmiből; s mégis, ez a foghatatlan, anyagtalan valami legalább úgy valóság, mint a világ, amely fölveszi e hangokat. Egy lélek megszólal és közelükbe settenkedik; az alany, amelyhez közvetlenül szólt valamikor, nincs többé, de a lélek még udvarol és epekedik, rizsporos kellemmel hajbókol és elmondja titkát. Emma már előrement, a fehér, boltíves folyosó szögletében áll, idegenül, mint akire nem tartozik ez a zene. Hertha megvárja az utolsó hangjegyet; aztán körülnéz, mosolyog, mintha egy szót várna még, valamilyen folytatást, magyarázatot.

Végigmennek a Bástyán; az este fülledt, szépiaszínű; a sétány korlátja mellett mennek, lenn a mélyben alszik már a régi negyed, Kristóf tájékozott pillantással megkeresi lakásuk ablakait, az ablakok közül kettő világos. „A gyerekek még ébren vannak” – mondja. Áthajolnak a korláton. „A gyerekek nyugtalanok” feleli Hertha. – „Igaz, holnap kezdődik az iskola. De máskülönben is nyugtalanok, ma nem bírt velük Trude sem, nem segített a mese a zöld vadászról. Teddy is nyugtalan volt.” Kristóf rágyújt, s barátságos gúnnyal kérdi, milyen hangnemben nyilvánul Teddy nyugtalansága?.. . Teddy a kutya, egy, már nem fiatal, örökké remegő *airedale terrier*, amelyet Kristóf gúnyos, kissé igazságtalan szava szerint semmire nem lehet „használni”. Ez a megállapítás minden alkalommal ellentmondásra ingerli Herthát; nőies szívóssággal nem akar belenyugodni e gyakorlati szemléletbe, nem érti, miért kell egy élőlényt minden esetben valamire „használni”? De Kristóf nem szereti Teddyt, finnyásnak tartja, kényes dögnek nevezi; az igazi kutya számára a vadászeb, sok, kócos szőrrel,

harcias mellkassal, lelógó fülekkel; a „kutya” fogalma az elveszett paradicsom honvágyát ébreszti Kristófban, valamilyen laza, szilvóriumízű, földekkel, szántókkal, csatakos reggelekkel, vadászpuskával tetéztet úriságot és boldogságot. Hertha rögtön érti ezt a honvágyat, szétszedi és megmutatja benne mindazt, ami mesterkéltséget és dzsentriszt – Hertha nem szereti ezt az emberfajtát, s ha dzsentrikről beszél, makacs túlzással, „pepita lovaglónadrág”-ot emleget –, de ugyanakkor okosan és jóindulatúan megbocsátja ez érzelmes igényeket. Kristóf mosolyogva megy mellette a sötétben, tűri, hogy fejére olvassák a „pepita lovalónadrág”-ot; igen, ők értik egymást... De ezek a kis honvágyak mindenestől mégis Kristóft jelentik; így kell elfogadni őt, ezekkel a villanásokkal és vágyakkal, melyeket Hertha könnyörtelen ujjakkal szed szét, kiemel a vágyak homályos alvilágából s aztán vállvonással megbocsát. „Igen, Teddy is ideges volt” – mondja. – „A ház tótágast állott délután”... „Tótágas, túlzás” – mondja Kristóf barátságos megrovással, bizonyos átlátszó pedantériával; ez a könnyörtelen szabatosság az egyetlen fegyver Hertha érzelmes svádája ellen. Félszavakkal beszélnek, elég, ha egyik beint a mondatot, mint a karmester a dallamot, s a másik rögtön érti, elkapja, viszi a szót tovább. És mi volt a házi földrengés oka? – kérde csalfője türelemmel Kristóf. Oka? Hertha szavalni kezd. Sok minden van a földön, aminek nincsen aktaszerűen bizonyítható oka. A gyerekszobában kezdődött. Rögtön délben, mihelyst Kristóf elment. Gábor nem akart aludni, visításával felverte Esztert, meggyújtották az elsötétített gyerekszobában a lámpát és „háromkismalac”-ot akartak játszani, de hiányzott a harmadik. Trude vasalt, nem ért rá, Hertha a második port vette be ebéd után, ezek a kora őszi napok egy ideje fejébe kergetik a vért, mindegyre nehezebben, ingerlékenyebben bírja az évszakok változását, úgy látszik, öregszik. Kristóf szórakozott morgással, hanyag udvariassággal tiltakozik. De igen, öregszik, mondja Hertha; semmit nem bír el, ami változás, nem szereti, ha a szobában eltolnak helyéről egy bútort, legszívesebben napirendeket írna elő, melyek változhatatlanok, mint a Gergely-naptár, nem szereti, ha a természet csereberéli műsorát. „No, műsor...” – mondja halkán, szemrehányóan Kristóf; mert ez a kifejezés megint egyike Hertha túlzásainak. Igen, „műsor”, talán frivol szó, feleli Hertha; nagyon kéri Kristóft, nyugodjon bele e túlzásokba; valamilyen jóindulatú frivolitás, könnyűség, túlzás nélkül talán nem is lehet élni. Nem gondolja? Pontosabban és pedánsabban, élni talán lehet, csak nem érdemes... De most nem erről van szó, mindössze csak arról, hogy Gábor és Eszter nem találtak harmadikat a „háromkismalac”-hoz. Később leoltották a lámpát, leültek a sötét szobában a szőnyegre és vinnyogtak. Így lelte meg őket Trude. Ugyanakkor

Teddy Kristóf szobájában kimászott a dívány alól és különösen viselkedett. „Majd felíratunk neki egy kis brómot” -mondja megvetéssel Kristóf. De Teddy különös viselkedését nem tudja ma ilyen könnyű gúnnyal és bélyeggel elintézni. Hertha él a szójáték lehetőségeivel is, köti az ebet, mármint az ideges Teddyt, a karóhoz: a kutya felborzolta nyakszőrét, elterpesztett lábakkal megállott a szoba közepén, halkan vonított, szemei fehérijét valamilyen „néger rémülettel” villogtatta – Kristóf sértetten, rosszállóan szisszen fel e túlzó rémlátás jelzőjének hallatára –, füleit hegyezte, hívásra, kockacukorra sem oszlott iszonyata, többször az ajtóhoz szaladt és kétségbeesetten szaglászott mintha várt volna valakit. Ijesztő volt, természetellenes „Talán elrontotta a gyomrát – mondja elnézően, természettudományos tárgyilagossággal Kristóf –, s ki akart menni.” De nem, éppen ez a feltűnő, nem akart kimenni, hiába hívták sétára, később visszamászott a dívány alá, ott vonított, morgott, Trude keze után kapott, az állat érzett valamit. „Talán öregszik” – tűnődik udvariatlanul Kristóf. Már leértek a régi templom elé; a homályosan megvilágított toronyóra fél tizenegyet mutat. Kristóf most egyszerre elfáradt; néhány lépés még s otthon lesznek. Teddy remélhetőleg megnyugodott időközben, Gábor és Eszter e kései órában legtöbbször álmosak már az olyan vonzó és korszerűen divatos társasjátékokhoz is, amilyen a „háromkismalac”; s Kristóf szomjúságszerű vágyat érez, egyedül maradni szobájában, becsukni az ajtót, leülni az asztali lámpa fénykörében, nem gondolni semmire, pihenni, egészen mélyről pihenni, kikapcsolni mindent, ami feszültség, elfelejteni a napot... Igen, ez „olyan” nap volt. Holnap majd jobb lesz. Lehet, hogy ő is érzi az időváltozást. Szórakozottan hallgatja Herthát; most már az asszony is gúnyos-fölényes hangnemben beszél a gyerekek és a kutya délutáni „idegességé”-ről; gúnyosan s mégis kissé lelkesebben és nyugtalanabban, mint amilyen hangsúlyt a házi zenebona megérdemel. „Ne vess ki – mondja, s elengedi Kristóf karját –, tudod, mennyire megvetem a babonákat. De mintha éreztek volna valamit... tudomisen... Mindenki fecseg most, háborúról, katasztrófákról, még jó, hogy üstököst nem ígérek... De olyan ok nélkül keseredtek neki, Gábor is, Eszter is, Teddy meg nem olvas újságot! De most már vége. Estére megnyugodtak.” A gesztenyefák alatt mennek el, végig a széles, görbe utcán, mely lakásukhoz vezet; a sarki kocsmában mustot mérnek, az úttesten vastag szemétkupacokban hever a halványbarna lomb. Kristóf lassan jár, Hertha fél lépéssel elmarad mögötte. Igen, megesik néha, hogy az alacsonyabb rangú élőlények környezetünkben minden ok nélkül idegesek. A mi dolgunk, hogy fenyítsünk vagy nyugtassunk ilyenkor. „Néger rémület”-ről nem akar tudni Kristóf; de elismer valamilyen babonás, paraszti pánikot, mely

időnként igazán „ok nélkül” kitör élőlényeken; mindenesetre kéri Herthát, figyelje meg a közeli napokban a gyerekek emésztését. S ami Teddyt illeti... Kristóf hanyagon és rosszállóan legyint, zsebébe nyúl, és megkeresi a kapukulcsot. Hertha nekitámaszkodik a kapunak, felnéz az égboltra, mely szikrázóan csillagos ma, mint a nagy, felhőtlen nyári éjszakákon. „Éreztek valamit!” – mondja csendesen, makacsul; de már ásít hozzá. Kristóf nem felel; előre engedi Herthát, körülményesen csukja be a kaput, utolsó pillantással ő is tudomásul veszi még a különös fényességű égboltot, s megkönnyebbülten gondol reá, hogy a nappalnak, e különös, szokatlan, igen, kissé „erkölcstelen” és „ideges” nappalnak vége; kezdődik az éjszaka.

11.

Az előszobában ég a lámpa. Trude az ónémet faládán ül, melyet Hertha bajorországi nyaralásból hozott magával; hiányos öltözékben, ijedt arccal, álmosan kuporog a színes parasztláda fedelén. „Egy úr várja a bíró urat” – mondja ijedt, büntudatos bizalmassággal; szöske stájer parasztarcát családias és cselédes kacérsággal fordítja az érkezők felé. Trude „családtag”, apja postamester Mürzzuschlagban, karácsonyra és húsvétra mindig ugyanazt a képeslapot küldi, színes nyomatot, mely a város nevezetességét, a „Rosegger-Stube”-t mutatja; Trude „jobb leány”, az asztalnál eszik, de vállalja a gyerekruha mosását is. A tábornokné, Hertha anyja, nem szereti; „hisztérikus”-nak tartja, mert Trude időnként, holdtölte előtt és után, „látomásokkal” bajlódik, s a kék szarvasról és a tengerfenék embereiről mesél a gyermekeknek. „*Visionen hat Sie, die Jungfrau von Orleans!*” – mondja megvetéssel a tábornokné; de a gyermekek szeretik Trude-t, kedvelik a mesét a kék szarvasról – Trude meséiben minden állatnak színe van, a medve például „okkervörös”, nem lehet tudni, miért – s mély megértéssel hallgatják és szövik tovább Trude „látomásai”-t. A jobb leány arca most sápadt és megszeppent. „Egy úr? Most? Miféle úr?” – kérdezi gyors szavakkal Kristóf. Hertha összehúzza kabátját, védekező mozdulattal. Egy úr, idegen úr, éjjel, a lakásban? Halkan beszélnek, sziszegő bizalmassággal.

Ah, mondja Trude, egy úr. A bíró úr bocsásson meg. Ő nem érti, nem ért semmit. Be kellett engedni; kilenc felé érkezett, a gyerekek lefeküdtek már, ő, Trude éppen haját akart mosni, amikor az úr csengetett; de nem engedte be rögtön, esze ágában sem volt, megmondta, hogy a bíró úr nem fogad lakásán, az úr még különben sem járt itt soha. A bíró úr nem fogad feleket, igen. „Mi jutott eszébe?” – kérdi indulatosan Kristóf; s ledobja kalapját és kabátját az ónémet ládára. A mozdulat kissé heves, önkényes. Kristóf tájékozatlan pillantással áll az előszoba közepén; de Trude még mindig magyaráz, szaporán pergő szavakkal, a „látomások” modorában, kerekre nyitott szemekkel, lelkendezve és sejtelmesen. Egy úr, igen, nem fiatal és nem öreg olyasféle, mint a bíró úr, de talán mégis öregebb. Igen, sokkal öregebb. De csak az arca öreg. Trude összevissza beszél; Hertha odalép hozzá, és kesztyűs kézzel, erős mozdulattal megmarkolja a leány karját. A mozdulatra Trude éledni kezd; lehajtja fejét, egy pillanatig mereven nézi a padló csíkos parasztszőnyegét; aztán lassan és közömbösen, mint akit kifosztottak ábrándjaiból s most már minden mindegy neki, halkan felel Kristóf kérdéseire. Hangjában csalódottság és közöny. Hertha mozdulata visszarángatta

a „látomás”-ból a földre. „Ó, ha ti nem hisztek az álmokban!” – így vádol sértődött pillantása. Még néhány pillanat abban a bizalmas-lázás, lelkendező modorban, s Trude sok mindent elmondott volna az „úr”-ról; elmondta volna színét, amely valószínűleg zöldeskék, s hogy lenn az udvaron várja az idegen urat egy kenguru, de erről nem szabad tudni senkinek, mert különben „kibeszélik a környéken”. Hertha erősen tartja Trude-t, s a lány most sértődött tárgyilagossággal felelget. Igen, kilenckor érkezett. Olyan jobb úr. Itt hever kalapja, kesztyűje. Csakugyan, az idegen, puha szürke kalap, a halványszürke svéd férfikesztyű ott hevernek az ónémet ládán, mint a bűnjelek. Ebben az órában, ebben a lakásban van valamilyen támadó idegenség e tárgyakban. Kristóf önkéntelen mozdulattal a ládához lép és kézbe veszi, forgatja a kalapot; a kalap nem éppen új, de mindenképpen városias, „jobb úr”-hoz való; s Kristóf bizalmatlanul visszaejti az idegen föveget a ládára. Nem, mondja Trude, az úr még nem járt itt soha. És a neve? A névjegye? Nem mondta nevét. „Buta liba” – mondja indulatosan Hertha; halkan beszélnek, szenvedélyes lihegéssel, úgy hajolnak össze, suttogva, mint az összeesküvők. Ez már mégiscsak sok, gondolja Kristóf. Az ember hazajön este a lakásába, s egy idegen úr... „Magánlaksértés!” – gondolja szakszerűen. Végre is, lenn a sarkon áll a rendőr. „S maga csak úgy beenged valakit, idegent!” Trude vállát vonogatja. Higgye el a bíró úr, be kellett engedni. „De miért? Mit csinált? Erőszakoskodott?” – kérdi hitetlenül Hertha. Erőszak?... Trude révedezik. Nem, erőszakos nem volt; csak éppen be kellett engedni; nem tudja megmagyarázni; kilenc felé jött, csöngetett, ott állt az ajtóban, ahol most a bíró úr, kezében tartotta kalapját és kesztyűjét, s olyan öreg arca volt... és mindenáron be akart jönni. Azt mondta, barát; ismeri a bíró urat; barátok. Aztán bejött. Most ott ül a zöld szobában, mondja makacs színérezéssel Trude. A házastársak, ennyi esztelenség hallatára, tanácstalanul, kissé sápadtan, felindultan néznek egymásra.

„Menj be arra – mondja Kristóf – a gyermekszobán át. Majd én...” Hertha rögtön érti, és bólint. Együtt mennek a „zöld szoba”, e szerény társalgószoba ajtajáig, hallgatóznak. Benn a szobában, az ajtó mögött semmi nesz; ez a nagy csend az ismerős szobában, ahol idegen ember tartózkodik, csaknem ijesztő. A csukott ajtó küszöbén át fény szivárog. „Mindegy, kicsoda és mit akar, de te nyugodt leszel?” – súgja Hertha. Kristóf bólint, fél kézzel megérinti Hertha karját, a gyermekszoba ajtaja felé taszítja, kihúzza magát, lenyomja a kilincset. Egyedül lép be a szobába, és megáll az ajtóban. A látogató az ablaknál áll, hátán összekulcsolt kezekkel, s kibámul a sötét utcára. Lassan fordul meg, nyugodtan, lassú lépésekkel indul Kristóf felé, és megáll a lámpa fényívében. „Doktor

Greiner – ismeri meg Kristóf Greiner Imre.” Az arc ismerős, mint minden, ami az eltemetett ifjúság mítoszából válik elő; s ugyanakkor félelmesen idegen. „Csakugyan megöregedett” – gondolja. Sokáig nézik egymást. Greiner Imre kissé görnyedten áll, kezei bénultan, hűdötten lógnak, a felsőtest előrehajlik, fejét kissé oldalt fordítja, kérő-tehetetlen pillantással. Az ismerős arc szürke és komoly; olyan „komoly”, mintha egy kéz minden indulatot letörölt volna erről az arcról, olyan komoly, mint a múmiák arca. Kőműves várja az első szót, a bocsánatkérést, a társadalmi mentegetőzést, valamit, ami ilyenkor szokás és illik, várja a közhelyet, amely átsegíti őt az éjszakai támadás első, nehéz pillanatán – végre is házigazda, s a látogató csakugyan „barát”, nem dobhatja ki; de szóljon már! Kérjen bocsánatot, magyarázzon, kezdje el! De ez az első szó nem buggyan föl. Üdvözlés nélkül állnak, nézik egymást. „Ki ez? – kérdi most ijedten Kristóf. – „Ki ez az ismerős ember? Mi történt vele? Miért hallgat? Soha nem tudtam, hogy lehet így is hallgatni.” Várja az udvarias, bocsánatkérő szót: már készül a válasza, nagyon udvarias lesz, már amennyire a körülmények engedik, természetesen magyarázatot vár, szótlanság is, a gyermekkori barátság nem jogosítja fel ezt az embert, hogy éjjel betörjön egy idegen lakásba... De mikor a bocsánatkérő szólam késik, s Greiner Imre nyugodt, kérőizzó pillantása nem hamvad el, megérti, hogy ennek az embernek „joga” van most itt állni előtte, éjjel, ebben az idegen lakásban – „joga” van, s ezt a jogot nem cikkelyezték még sehol a törvénykönyvekben, sem az illemkódexekben; egyszerűen joga van itt lenni most, s ő nem tehet ellene semmit.

„Beszélnem kell veled” – mondja Greiner Imre; de nem nyújtja kezét; csak meghajol, könnyedén, szórakozottan. Ez a társadalmi mozdulat megnyugtatja Kristófot. A modor reflexei működnek még, nincs szó fölindulásról, égszakadásról, gondolja megkönnyebbülten, lelkesedve. Várja a folytatást, a látogató felé siet, zavartan és kimérten nyújtja a kezét. Greiner doktor két ujjal, mellékesen fogadja el Kristóf kezét, s aztán rögtön elengedi, kissé bosszúsan, mint aki tudja, hogy mindez nem olyan fontos már, úgy látszik, nem lehet másképp, bizonyos megegyezések érvényesek még most is, számára is, ebben az órában is. Ezzel a bosszús-kelletlen arckifejezéssel szólal meg, mint aki gyötrelmesen unja a jelenetet, a bevezető szavakat, de nem lehet másképp; akkor sem lehet másképp, ha a hajó süllyedni kezd, vagy kitör a tűzhányó; bizonyos mozdulatok, szavak, mosolyok érvényesek még az utolsó pillanatban is, nem lehet elhajítani semmit a civilizáció kelléktárából, a vízbefúló is köteles bemutatkozni az életmentőnek... „Természetesen emlékezel reám” – mondja megállapító hangon. „Doktor Greiner. Mögöttem ültem, a harmadik padban, hat

évig.” Ez a különös és oktalan szabályosság, amely e pillanatban nem nagyon helyénvaló, ingerli Kristófot. Végre megtalálta az ürügyet, hogy haragudjon – az ember nem beszél éjfélkor, idegen lakásban, a „harmadik pad”-ról! –, s hidegen és gőgösen néz a látogatóra. „Igen” – mondja. – „Greiner Imre. Minek köszönhetem...” Az orvos most összeszedi magát, egyszerre udvarias, csaknem alázatos. – „Kérlek, ne így” – mondja nagyon csendesen. – „Igen, érzem, mégis el kell mondani, amit ilyenkor szokás. Úgy látszik, nem lehet másképp.” Mélyen lélegzik, egészen mélyről. – „Bocsáss meg” – folytatja halkán. – „Gondolhatod, hogy nem törtem volna be hozzád ebben az órában, ha másképp... ha másképp is lehetett volna... Úgy értem... Valami megoldást...” Kínlódva keresi a szavakat, a kész és sima fordulatokat. A közhelyeket csaknem undorodva mormogja, alázatosan és undorral. Mintha egy ember kénytelen lenne szabályosan meghajolni, mielőtt leugrik a szakadékba, gondolja Kristóf. Már szeretne segíteni neki. De a lélek gépezete még működik: csikorogva, akadozva s mintha beszéd közben görcsös ellenállásokat kellene legyűrnie, végül mégis mondattá, tessék-lássék udvariassági szakaszokká állanak össze a szavak. – „Természetesen illendőbb lett volna, ha a hivatalodban kereslek. Jártam ott is, hét felé, azt hiszem...” Ez a tétova „azt hiszem” megrendíti Kristófot; mintha tűnődve mondaná valaki: „Azt hiszem, éltem még délelőtt, úgy emlékszem, jártam valamikor Amerikában.” Mi van ezzel az emberrel? Így szemre egészen „normális”; s Kristóf most egyszerre az „egészséges” ember jóindulatú fölényét érzi, minden ellenséges indulata elillant, már csak a gyöngébbet látja, az elesett embert, az ismerőst, akivel baleset történt; érzi, hogy segíteni kell, gyorsan, most, itt a lakásán, ebben az órában, valamilyen elsősegélyt kell nyújtani... „Kérlek, foglalj helyet” – mondja gyorsan, készségesen. – „Bizonyos, hogy komoly okod lehetett e látogatásra. Parancsolj.” S a karosszékre mutat. „Igen, komoly” – mondja egyszerűen az orvos; de nem ül le. – „Aztán, kilenc felé, idejöttem. A lány azt mondta, hazajöttök nemsokára. Kérlek, ments ki. Úgy értem, ha a nagyságos asszony... Nem tehettem másként. Beszélnem kell veled. Még ma éjjel. Attól félek, nem lesz olyan egyszerű. Mindent el akarok mondani. Azért jöttem.” Kristóf a látogató vállára teszi kezét, valamilyen spontán-apáskodó, baráti, „egészséges” mozdulattal; de rögtön el is engedi. „Természetesen” – mondja bizonytalanul. – „Úgy látszik, izgatott vagy. Kérlek, ahogy parancsolod... Mégis, ha talán holnap... Itt, vagy a hivatalban... Akármilyen történt is, úgy értem, ha kissé megnyugodtál...” De most már ő az izgatott; az orvos inkább nyugodt és egyszerű. „Nem, holnap már késő – mondja egykedvűen. – A hivatalban már nem tudom elmondani. Ma éjjel legkésőbb...

Tudniillik egy kissé reád is tartozik.” Kőmives érzi, hogy elsápad. A szavak olyan közvetlenek, mint egy-egy érintés. – „Reám? Elképzelni sem bírom...” Az orvos megértően bólint. „Igen, nehéz elhinni” – mondja jóindulatúan.

„Ma reggel még én sem hittem – mondja aztán azon a nyugodt, társalgó hangon, ahogy a megtörténtről, a valóságról beszél az ember –, igazán, magam sem hittem, hogy estére itt állok előtted. Tudod, hogy itt lakunk a közeledben? Két utcával arrébb? A Bors utcában” – mondja, mintha ez jó hír lenne, amely megnyugtatja és felderíti majd a házigazdát. A megnyugtatás szándéka érzik hangján. – „Az ideúton tudtam csak meg, hogy ti is itt laktok a közelben. Már nyolc éve itt lakunk. Nem különös?” Kristóf most egészen házigazda. – „Ó, igen” – mondja hűvös örvendezéssel. – „Az ember él egymás mellett és nem tud semmit” – mondja váratlan pátosszal az orvos; s kényszeredetten fölnevet. – „Az utolsó napokban sokat gondoltam reád. Tudtam, hogy te leszel a bíró, aki majd elválaszt Annától.” S mikor Kristóf hallgat: – „Ismered az ügyet? Annáról beszélek, a feleségemről”. A bíró bólint, kissé zárkózottan. – „Nálad vannak az akták. Holnap délre kaptunk terminust.” Kőmives cipőjét nézi, lehajtja fejét. – „Igen” – mondja elutasító hangon.

- „De ha erről akarsz beszélni velem... Bármilyen szolgálati ügyről... Talán mégis okosabb lenne, ha a hivatalos úton adnád elő...” Az orvos, mintha otthon lenne, sétálni kezd a szobában. Kezeit összefonja hátán, felsőtestét járás közben mélyen előre hajtja. Ez a viselkedés elképeszti Kristófit. Most végre szemügyre veszi a barátot. Vézna test, a ruha lötyög rajta. Finom, csontos, erélyes kezek. Sötétkék ruhát visel, fekete cipőt, megjelenése kissé ünnepélyes. A fej, az ismerős fej nem sokat változott; a vonások élesek, az arc sovány; csak a szemek öregedtek. Greiner Imre alacsony termetű, talán egy fejjel alacsonyabb, mint Kristóf. Most megáll séta közben, mellékesen pillant Kristófra, aztán a mennyezetet bámulja, s így mondja, a levegőbe, görnyedten, hátán összekulcsolt kezekkel: – „A tárgyalást tudniillik nem lehet holnap megtartani”. Kristóf rögtön segíteni akar: – „Kérlek, ha tehetek valamit...” De mielőtt befejezhetné a mondatot, az orvos szavába vág és hangsúly nélkül, tompán és folyékonyan ismétli: – „A tárgyalást nem lehet holnap megtartani, mert ma délután megöltem a feleségemet.” Megint a mennyezetet nézi, meghajolt testtartással, nagyon figyelmesen.

12.

Kőmives a gyerekszoba ajtajához lép, fülét az ajtóra szorítja, s hallgatózik. Belülről Hertha halk, nyugodt hangját hallja; a gyermekekkel beszél; aztán csend lesz. A fiókos szekrényen az állóóra fél egyet mutat. Kristóf szobája felé indul, feltárja az ajtót, s könnyű mozdulattal utat mutat az orvosnak. Benn a szobában a délutáni rendetlenség fogadja még, a díványon ott hever útitakarója, mellyel ebéd után, újságolvasás és szendérgés közben takarózott; az íróasztalon nyitott akták, egy hamucsésze tele cigarettacsonkokkal. Leül az íróasztal mellé, fél kézzel eligazít néhány tárgyat az asztalon, törszerű, sárgaréz papírvágókést vesz kezébe, azzal játszik, aztán védekező, öntudatlan mozdulattal megmarkolja a tompa kést s az asztalra könyököl. Szeretne rágyújtani, de nem mer. Néhány pillanattal elébb remélte még, hogy Greiner Imre megőrült, eszelősen beszélt, nem is lehet igaz, amit mond; talán csak reá kell hagyni mindent, majd megnyugszik; de most már tudja, „bizonyítékok” nélkül is tudja, hogy minden szó igaz, az ember, aki itt ül előtte, kissé görnyedten, térdeire könyökölve, arcát kezeibe temetve, csakugyan megölte délután a feleségét. „Fazekas Anna halott” – gondolja Kristóf, s iparkodik elképzelni a halott asszony arcát; de most is csak azt a másik arcot látja, amely a szigeti félhomályban egy pillanatra feléje fordul, mintha kérdezni, vagy válaszolni akarna. Nem érez különösebb megrendülést. Nem érez semmit. „Ezt most el kell viselni – gondolja –, meg kell hallgatnom. Ha igaz... Sajnos, igaz.” Az orvos ezüst dohányszelencét keres elő hátsó nadrágzsebéből, gyakorlott ujjakkal cigarettát sodor, Kőmives tüzet ad neki. – „Köszönöm” – mondja az orvos. Kristóf emlékezik reá, hogy gyanúsítottak cigarettáznak így a vizsgálóbíró előtt, ezzel az önfeledt szomjúsággal; hétpróbás gonosztevők, kiket többhetes vizsgálati fogság után a bíró elé vezetnek, s vallatás közben engedélyt kapnak egy-egy cigarettára. Ő maga nem gyújt reá; valahogy illetlennek érzi a dohányzást e pillanatban; most kissé olyan már, mint a bírói emelvényen; valamit el kell „intézni” itt, aztán ítélni kell, megállapítani... Már megint bíró kissé, e pillanatban. Hátradől a karosszékekben, karba font kezekkel; ujjai önfeledten markolják még a papírvágó kést. Most így marad meg, ebben a merev, figyelő, megközelíthetetlen magatartásban, hosszú ideig.

„Aha, egy ember” – gondolja most. Az orvos, tenyerébe hajtott fővel, előregörnyedt testtel, ott könyököl szemközt vele, a szőnyeg mintáját nézi, aztán óvatos és kíváncsi pillantással felemeli fejét s körülnéz a szobában. A bíró követi pillantását. Az íróasztallal szemközt cirádás, aranyozott keretben a nagypapa,

„Első Kristóf” arcképe bámul reájuk; Barabás, a képíró rajzolta a regényes fejet, az arc, a szigorú, kissé gúnyos pillantású szemek, a keskeny, finom rajzú, összeszorított ajkak inkább egy tizennyolcadik század végi papra emlékeztetnek; a jelenségben van valami abbészerű. Az orvos sokáig nézi az okos homlokot, az értelmes, gúnyos-megértő szemeket. A falon könyvek, a *corpus juris* vastag, disznóbőrbe kötött, dúsan aranyozott kötetei; a régi ingaóra mutatója megállott. Az orvos iparkodik tudomásul venni a szobát, ahol a bíró él. Kettejük között történik most valami, sokkal fontosabb, elhatározóbb, mint minden, amit szavakkal kifejezhetnek; két ember elfoglalja hadállásait, lemérik egymás erejét, eszméletük érzékeli a másik ember éghajlatát, valami áramlik közöttük. „Aha, egy ember” – gondolja mindkettő. Olyasmit éreznek, mint az utas, mikor útközben, váratlanul, homályosan ismert, régen nem hallott városnevet pillant meg egy állomás homlokzatán. Miféle élet van e városnév mögött? „Rend” van-e még ott, vagy valamilyen zabolátlan, önkényes törzsi élet?... A bíró kényelmetlenül érzi, hogy az „ügy”, amelyet most, ebben az éjszakai órában elébe tárnak, nem az ő ügye. Mindebben van valami szabálytalan, perrendtartásellenes. Ő holnap délelőtt akart ítélni ebben a perben, két ember válásának perében; nem most, éjszaka, a lakásban, ahol két szobával arrébb a gyermekek alusznak, szemközt a nagypapa arcképével; s különben is, az egyik való fél hangosan vallja, hogy megölte a másik „fél”-t – ennek a „fél”-ségnek súlyos, titokzatos, kettős értelmét most igazán érti a bíró; fele-ség! – gondolja. Összefont kezekkel, mereven ül, nézi a vádlottat; most egészen „Kőmivesiskola”. Tulajdonképpen nem tartozik reám, gondolja. Ha csakugyan megölte, akkor büntetőper lesz a vallomásból, s az már nem az én dolgom, más tanács, más bíró dolga. De homályosan érzi, hogy tehetetlen, ezt a „büntetőpert” most már le kell tárgyalni. Az élet néha ilyen perrendtartás-ellenes, gondolja rosszkedvűen, s összeráncolt homlokkal szemléli ezt a „szabályellenes élet”-et, amely betör éjjel a bíró szobájába, s ilyen illem- és kódexellenes főtárgyalásokat idéz föl. Felülről, óvatos pillantással nézi Greiner Imrét; már kissé úgy nézi, mint vádlottat. „Egy ember” – gondolja. – „Most majd elmondja. Hazudni fog, kínlódik, tagadja, azt hiszi közben, hogy az igazat mondja, s mégis hazudik. Aztán, végül, kénytelen lesz bevallani. A végén mindenki kénytelen bevallani, minden ember.” Most először érzi, könnyű borzongással, hogy van egy „főtárgyalás”, amikor csakugyan kénytelen minden ember elmondani az „igazat”; minden ember; ő is. Halkan köhög, mintha azt mondaná: „A tárgyalást megnyitom”.

Az orvos fölpillant ez önkénytelen sürgető neszre. – „Négy óra felé halt meg” –

mondja bizalmasan, készségesen, hangsúly nélkül. Ezzel a hangsúlytalansággal csak a másíthatatlan tényekről lehet beszélni. A bíró ismeri ezt a hangot; figyel. – „Most ott fekszik lakásomon, a rendelőben. A díványra fektettem. Nem szép halott. Legtöbb ember megszépül a halálban. De ezek a mérgezéses, cianotikus halálesetek... Tegnap este még nagyon szép volt. Nem emlékszem rá, mikor volt utoljára olyan szép. Én már hat hónapja nem láttam. Hét óra felé telefonált, hogy fel akar jönni; holnap lesz a tárgyalás; szeretne megbeszélni valamit.. . Talán, ha akkor erősebb vagyok, ha nem engedek, ha gyorsan elutazom, vagy csak elmegyek hazulról, vagy gorombán beszélek vele... talán még most is élne. De mikor hangját meghallottam, én is úgy éreztem, hogy elébb okosabb lesz »megbeszélni« vele valamit. Ilyen gyöngé az ember. Úgy éreztem, elviselhetőbb lesz másnap a találkozás, ha látom elébb. Sokat gondoltam az utolsó napokban erre a találkozásra. Te ott ülsz majd az emelvényen, s mi eléd lépünk, Fazekas Anna és Greiner Imre, s te, éppen te, Kőmives Kristóf, ítélsz majd és kijelented, hogy Isten és ember előtt nincs közünk többé egymáshoz.” Ez az „éppen te” nem tetszik a bírónak; ujjai idegesen feszülnek, szeretne megmarkolni valamit, jelt adni, tiltakozni. „Ohó – szeretné mondani –, ott még nem tartunk. Oda nem is jutunk el soha. Csak semmi személyeskedést, ha szabad kérnem. Miért »éppen én«?” – Ez a néma kérdés él közöttük. A bíró érzi, hogy sok ilyen néma kérdés él közöttük e pillanatban; egy ember felbukkan a múlt süllyesztőjéből, s egyszerre nincs „múlt”, nincs „szerep”, nincs helyzet, csak a valóság van, valamilyen átkozottul érzékelhető, kimondatlanul is penetránsan észlelhető valóság. – „Néhány óra múlva elkap a szíj” – mondja az orvos. – „Úgy érzem, néhány óra múlva már működni kezd az a különös szerkezet, amit igazságszolgáltatásnak neveznek. Kihallgatás. Egy tisztviselő, aki a legjobb esetben is annyit tud csak rólam, amennyit én és a tények elárulnak neki. Adatokat észlel, kérdez, én felelek, egy bizottság »kiszáll« majd, Anna ott fekszik a lakásban. És aztán? Mi lesz aztán? Megmondok mindent, de mit felelhetnek ők nekem? Valakinek felelni kell.” – Most egészen csendesen beszél. – „Néhány óra előtt még orvos voltam, gyakorló orvos. Név és házszám, cím a telefonkönyvben. Esküt tettem, hogy segítek az embereknek. Igen, segítettem. Sok ember jött panasszal hozzám, és »gyógyultan távozom, mert felírtam nekik gyógyszert, klinikára küldtem őket, intézkedtem, vágják fel a hasukat. Ennek, számomra, vége. Nem tudok többé segíteni senkinek. De ez az éjszaka még az enyém. Ezért jöttem el hozzád. Néhány perc, vagy néhány óra múlva már nem az enyém többé semmi. Ez kissé rajtad is múlik. Most azt mondhatnám, nem is érdekel... Vagy: az életnek vége. De nem is tudom, csakugyan vége az életnek?

Talán, reggelre, mégis élni akarok, Anna nélkül is. Az élet nagyon erős. Erről már tudok valamit. E pillanatban nem akarok mást, csak megtudni az igazat. Te magad tudod legjobban, milyen nehéz az... Megtudni az igazat. Reggelre majd kezdődik valami, aminek semmi köze az én igazságomhoz. Kérdeznek, felelek. A világ kérdez: személyi adatokat, Anna nevét, korát, vallását, aztán: miért, mikor? Nem értik. Először egy tisztviselő kérdez, aztán egy bíró, aztán szakértők és ellenőrző szakértők. Mit kezdjek velük? Mit mondjak nekik? Reggelre minden szónak más értelme lesz. Ne tiltakozzál. Érzem, tudom, hogy reggel már nem lehet elmondani.” – S mikor Kristóf hallgat: – „Hány óra van? Fél egy elmúlt? Akkor van még időm. Ezt az éjszakát elveszem tőled. Ne haragudj, te is esküt tettél. Engem is felköltöttek éjszaka, sokszor felköltöttek Anna mellől s elvittek emberekhez, akik szenvedtek, némelyik ordított is, s az igazságot akarták tudni, csak az igazságot, az élet és a halál igazságát. Ott kellett ülnöm mellettük, éjszaka. Most én vagyok ilyen beteg. El kell viselned. Esküt tettél, hogy embereknek szolgálj. Meg kell magyaráznom. Képzeld el, hogy orvos vagy, s éjjel elhívna egy emberhez, aki ordít a fájdalomtól. Egy emberhez, akinek, minden áron, orvosra van szüksége. Nekem, minden áron, bíróra van szükségem ma éjszaka. Tudod, olyan... nehéz megmondani... olyan bíróra van szükségem, aki éjszaka is ügyeletes. A bíró, aki a nappalról ítél, az más. ítél, ahogy tud, ahogy lehet. Mit is tehet mást? De nekem arra a bíróra van szükségem ma éjszaka, aki leszáll az emelvényről s maga is részt vesz a perben. Másképp, mint nappal. Nemcsak felülről, nemcsak a törvényen át. Olyan bíróra van szükségem, aki egy kissé vádlott is, ügyész is, s ugyanakkor védő és bíró, igazi és pártatlan bíró. Érted? Nem érted. Nehéz megmondani. A mentők is ébren vannak éjjel, minden pillanatban, kivonulnak és segítenek, ha valami borzalmas történik valahol az emberekkel... Mikor megöltem Annát, mikor megállapítottam a szívhallgatóval és a mesterség összes szabályai szerint, hogy meghalt az a nő, bizonyos Fazekas Anna, akit szerettem, akivel életem nyolc esztendejét töltöttem el, test a test mellett, lélek a lélek mellett – de örökké csak »mellett«, tudod? –, akkor természetesen tudtam, hogy valaminek most vége számomra is; nemcsak Fazekas Anna életének szakadt vége; nemcsak Greiner Imre és Fazekas Anna együttélésének. Életek és életek között van valami, ami talán fontosabb a testi létezésnél s aminek ilyen pillanatokban vége szakad. Mondjuk, baleset a mindenségben, üzemzavar. De ezek szavak. Egyszóval, Anna meghalt, s én ott álltam, kezemben a fecskendővel, karomon feltúrtem az ingujjat, már megtisztítottam éteres vattával a bőrfelületet, mert az ember utolsó pillanatig orvos marad... Látod, talán ez a legszomorúbb az egészben, ez a

reménytelen hűség a mesterséghez... az ember örökké mesterember marad, a halálba készültem s utolsó pillanatban még vigyáztam rá, hogy szabályosan adjam be magamnak a halálos fecskendezést... Az ember meghalni készül, s közben vigyáz, hogy ne kapjon vérmérgezést. Elcsodálkoztam. Észrevettem, hogy még mindig orvos vagyok, az utolsó pillanatban is, akkor is, mikor már csak rólam van szó. Csak? Milyen könnyen bánunk a szavakkal. Érzem, úgy beszélek, mint aki részeg. Ismerem ezt a száraz részegséget, sokszor láttam, megfigyeltem... Ne haragudj, te vagy a bíró, te majd leszűröd ebből az önkívületből, ami valóság... Azért jöttem ide. Olyan hideg önkívület ez, minden szavamat pontosan érzékelem. Hát akkor, fecskendővel a kezemben, egyszerre észrevettem, hogy még nem lehet. Ne hidd, hogy megijedtem a haláltól... Ez megint más kérdés. Már nem félek... vagy, óvatosabban, talán úgy mondhatnám, nem félek annyira. Néha csaknem kíváncsi vagyok. S egészen mélyen, minden szándékunk alján, néha azt hiszem, minden cselekedetünk alján él és hat ez a kíváncsiság, ez a vágy, a megsemmisülés vágya... Ó, ez nagyon erős. Erősebb, mint a kéj. Erősebb, mint a szeretet. Ez a legerősebb, ez a vágy. De erről nem szabad beszélni, tudom. Köszönöm, hogy nem szóltál reám. Látod, ha ezt nappal mondom, már rám kopogtál volna a ceruzával. »Tessék a tárgynál maradni« mondtad volna. Ezért mondom, hogy olyan bíróra van szükségem, aki éjszaka is mer ítélni.”

„Én ébren és álomban ugyanaz a bíró vagyok” – mondja Kőmives csendesen és hidegen.

Hangjában semmi gőg, semmi indulat. Az orvos felnéz reá. – „Ó, bocsáss meg” – mondja, majd nem alázatosan. Kőmivest ingerli, gyanakvással tölti el ez a kétes alázat. -”Természetesen nem úgy gondoltam... Nem is mertem volna, ha régi barátságunk jogán...” A bíró most csupa figyelem, szakértelem. A hangot ismeri. Ez az alamuszi, hazug és hamis hang, a mély tisztelet és alázat hangja: ez a bűnöző modora. Minden bűnöző él vele a bíró előtt. -”Hallgass ide” – mondja, szárazon, éles és tagolt hangsúllyal, mintha a tárgyalóteremben szólana. – „Még nem tudom biztosan, mi hozott ide? Homályosan... homályosan emlékezem rád. Éjfél elmúlt. Megvallom, nem szokásom... soha, semmilyen esetben, senkivel... Régen láttuk egymást. Végre is, barátom vagy. Mondjuk, gyermekkori barátom. Amit az elébb mondtál... hogy a feleséged... a feleségedet... Mit értek mindebből? De most már eljöttél, itt ülsz. Térj magadhoz. Mondd el, ha muszáj. Amit az ítéletről fecsegsz... ne haragudj, mindez csak fecsegés. Nem mersz »arról« beszélni; arról, valamiről... Nincs kétféle bíró. Az éjszakának egy bírója van csak, a lelkiismeret. Én nem tartok éjszakai ügyeletet. Erre a célra vannak

hivatalok a városban. Az ítélet, mondd. ítéletre van szükséged. Az ítélet nagy és szent dolog, barátom. Én nem tudok hangulatok és vallomások szerint ítélni. Az ítélet főséges valami. Mi, emberek, bíró és vádlott, csak eszközök vagyunk. Valaki más ítél.” Elhallgat. Hangja keményen cseng a hideg szobában. Az orvos lehajtott fejjel – talán még mindig azzal az ingerlő, „alamuszi alázattal” – hallgatja. Kristóf, egy hanglejtéssel szelídebben: – „A bírótól ne várj semmit. Ebben az órában sem. De ha baráti segítségre van szükséged... nem szököm el, meghallgatlak. Szedd össze magad, öregem. Akármi történt is, maradjunk emberek, tisztességes, keresztény, magyar emberek. Azt hiszem, ismerlek valamennyire. Emlékezem rád. Te nem lehetsz bűnös. Azt az irtózatot, amiről beszéltél, nem hiszem el... Megérted, nem hihetem el. Ha igaz, akkor... akkor nem tudok segíteni neked. Se most, se holnap, soha. A bíró, mint te mondd, nem tud segíteni neked. De ha emberi részvétellel, tanáccsal segíthetek... Emberek vagyunk. De ez nem mentség” – fejezi be óvatosan. Kifáradt, hangja elfullad. Régen beszélt emberhez, egyhuzamban, ilyen folyamatosan. Az orvos figyelő pillantással fordul feléje. Ezt a pillantást is hazugnak, alattomosnak érzi. Ez is olyan „alamuszi”, bűnöző pillantás... „Valami mégis van itt” – gondolja kényelmetlen szorongással. – „Valami mégis van itt” – mondja ebben a pillanatban, kísérteties ismétléssel, az orvos. – „Valami, amit még nem értesz. Nem akarsz bíró lenni? Nem szabad? Tiltja valami? Kérlek.” – A bírót felháborítja ez a léha „kérlek”. Megmozdul, azzal a szándékkal, hogy feláll és ajtót mutat az éjszakai vendégnek. Senkinek nincs joga, gondolja felháborodva, senkinek nincs joga hozzám így beszélni. Gyilkolt, vagy nem gyilkolt, még sincs joga megszaglászni a véleményemet. – De az orvos, makacs és elháríthatatlan közeledéssel, sürgetőbb hangon folytatja: – „Hát akkor felelj te. Úgy, ahogy itt ülsz, a szemtanú. Azt kérde, miért éppen te? Felelek.” – De nem felel. Önfeledt mozdulattal szájához emeli kezét, ujjjaival megérinti alsó ajkát; a mozdulat gyermekes, együgyű. – „Nézd csak, Kristóf – mondja most egyszerűen, közvetlenül, csaknem kedvesen –, én e pillanatban még a magam ura vagyok. Például megölhetem magam. Vagy vasútra ülhetek; el is szökhetnék. Vagy feladhatom magam a szomszéd órszobán. Ebben a pillanatban én döntök életről és halálról. Érted most már, milyen becses, milyen végtelenül értékes számomra ez az éjszaka? Minden perc? Megvallom neked, útlevelem van a zsebemben, útlevelem és pénz. Mielőtt elmentem onnan... hazulról... mindent zsebre tettem, amire ma éjjel szükségem lehet. Útlevelet, pénzt és... igen, hát ezt is.” – Zsebébe nyúl, s az íróasztal peremére helyez tárgyakat: kopott bőrtárcát, egy barna fedelű útlevelet, színtelen folyadékkal telített orvosságos fiolát s egy apró fecskendőt. A bíró

mintegy a magasból, madártávlatból, fejbőlintás nélkül, mozdulatlanul veszi szemügyre e tárgyakat. – „Nem gondolod – mondja szánakozva –, hogy mindez, így együtt, kissé gyermekes?” – Az orvos keze megakad a levegőben. – „Gyermekes? Azt akarod mondani, hogy a szándék már meghalt bennem, gyáva vagyok, meghőkölttem? Aki meg akar halni, nem mutogatja a kellékeket? De én nem akarok meghalni. Ha lehet élni... ha van mód rá, egyetlenegy lehetőség...” – A bíró most egészen felülről néz a tárgyakra, az idegen emberre. – „Van rosszabb is, mint a halál – mondja hangsúly nélkül, tárgyilagosan. – Tedd el ezeket a... kellékeket.” Most először néznek indulattal egymásra, az orvos feléje hajol, szemtől szembe, azzal a kíváncsisággal, azzal az elszántsággal, mintha fegyver lenne kezükben. A bíró érzi, hogy arca megtelik vérrel.

„Kellékek – mondja az orvos. – Nehéz veled.” – Mintha egyedül beszélne. – „Legalább ismerd el, hogy őszinte vagyok. Mit ér a te szemedben ez az őszinteség? Valószínűleg a gyávaság egyik változata csak. Igen, ilyennek képzeltelek” – mondja közvetlenül; s a bíró csodálkozva érzi, hogy a szavak nem sértik; mintha különös érzéketlenségbe zsibbadt volna teste és lelke, túvel szurkálhatják, idegen ember éjszaka, lakásán bírálhatja, sértegetheti; nem érez semmit. Most már tudja, hogy meghallgatja ezt az embert. Talán gonosztevő. Talán örült. Talán ripacs. Már nincs benne szánalom a látogató iránt, sem megvetés; inkább csak kíváncsiság. – „Nem tartozik rám. Baleset. Rögtön túl leszünk rajta” – gondolja. Az elébb még kedve lett volna egyetlen mozdulattal összesöpörni a „kellékeket”, az idegen ember ölébe dobni a gyanús tárgyakat, ajtót mutatni s felszólítani a tolakodót, hordja el magát, titkával, bűnével vagy ártatlanságával; mi köze hozzá? Csodálkozva veszi észre, hogy túri. Csodálkozva veszi észre, hogy köze van hozzá. Több köze, mint az iskolatárshoz. Több köze, mint egy félidegen emberhez, akivel történt valami – talán valami jóvátehetetlen, talán csak félreértés –, de már nem a bűnösség, vagy az ártatlanság érdekli, nem is az a langyos-kegyes szándék, amellyel az elébb odaállt ehhez a balesethez, az útjába tévedt, megsérült emberhez. Már az ember érdekli, személyesen. Az, hogy itt ül a szobában. Köze van hozzá, személy szerint. – „Teljesen lehetetlen számomra, hogy így haljak meg, vagy így éljek tovább” – mondja az orvos. – „így nem lehet meghalni sem. A vallomás, az nem minden. Válasz is kell a vallomásra, akármennyire nem tetszik neked a szó: ítélet kell. Addig nem lehet meghalni; de élni sem lehet ítélet nélkül. Reggel ezt még nem tudtam. Egyszerűen arról van szó, hogy meg kell tudnom, ártatlan vagyok-e? Ártatlan, micsoda nagy szó, gondolod most! Igen, nagy szó. Ki ártatlan? A vallás azt tanítja, hogy az ember bűnnel születik. De én megtettem mindent!” –

mondja most, kissé hangosabban, csodálkozó, ijedt felkiáltással. – „Mindent, amit ember megtehet. Néha már majdnem jó voltam. Ha tudtam volna, hogy él egy férfi, valahol, akihez köze van, aki segíthet rajta, elhoztam volna neki. Volt egy idő, amikor magam mutattam be neki férfiakat... azt hittem... nem, te ezt nem értheted. Ha tudom, hogy beteg hajlamai vannak, iparkodtam volna meggyógyítani, s ha aztán látom, hogy tehetetlen vagyok, hogy csak orvos vagyok... mi az, orvos? Többnek kellene lenni... tudom, istenkísértés, amit mondok... de egy kissé Isten mesterségéből kellene eltanulni valamit, ha az ember vállalkozik, hogy emberek között él és segít majd rajtuk... Mit ér különben az egész? Klistért adni? Hasat felvágni? A cukorbeteg, ha inzulint szed, tovább él. Késsel és röntgensugárral lassítani tudom a rákos folyamatot. Ha nagyon vigyázok, heteken és hónapokon át odafigyelek, talán fel tudok javítani egy vészes vérszegénységet. Ha kéznél vagyok a veszedelmes pillanatban, életre tudok rázni egy beteg szívet. Már sokat tudunk. Kevesebb csecsemő hal meg, a felnőttek sokkal tovább élnek. De mi van az emberekkel, mi van e mesterségesen meghosszabbított életek mögött, miért nem bírják, miért fészkelődnek, miért nem egyeznek bele? Halál, az gyönyörű lehet... Az anyag végéig, és a lélek beleegyezik. De én ilyen halált nem is láttam még. Egyszer, talán... A tanárom volt... Megvárta az utolsó pillanatot. .. A legtöbb halál robbanás, bűntény. Nem a természet öl meg idő előtt. Mi öljük egymást és magunkat.” – Megáll „Első Kristóf” arcképe előtt, hosszasan nézi. – „Ez még másféle arc – mondja csendesen. – A te arcod, viszed tovább ezt az orrot, ezt a homlokot, a szemeket... de a konfliktus más ebben az arcban. Elintézhetőbb.” – Fejét csóválja. – „Soha nem hittem volna, hogy ez a fellengzős kérdés... az ártatlanság kérdése... ilyen valóságos lehet. Hogy nem lehet válasz nélkül élni. Meghalni sem lehet válasz nélkül. Előbb el kell intézni.” – Az íróasztal elé áll, lenéz Kristófra. – „Meg kell engedned, hogy elmondjam. Talán sejtet már, hogy másról van szó köztünk, ebben a pillanatban, mint egy ijedt ember meneküléséről. Kissé rólad is szó van. Mondd, Kristóf – kérdezi váratlanul, bizalmasan –, az elmúlt nyolc esztendőben te nem álmodtál soha Annával?”

Most a bíró az, aki nem felel. Tágra nyitott szemekkel bámul a látogatóra, elképedt, szomorú csodálkozással.

13.

„Te nem ismerted Annát” – mondja az orvos, kissé fölényesen. A könyvesszekrényhez lép, összefont karokkal megáll ott s könnyedén hátravetett fejét az angol lexikon vastag köteteinek támasztja. – „Mindössze négyszer beszéltél vele.” – Ujjain számlálja elő: – „Egyszer a jogászbálon, mikor bemutatnak neki. Akkor táncoltál Annával, először és utoljára életedben. Négyest táncoltál vele, azt a bizonyos második négyest. A Hungáriában. Emlékszel?” – Kristóf bizonytalanul, óvatosan bólint. – „Tánc után a szálloda bárjába kísérted, a magas bárszékekre ülve diskuráltatok. Talán egy fél órát maradtál így vele. Még valaki volt ott, báli gavallér, ügyvéd, Anna gyermekkori lovagja. Másodszor a Szív utcában. Fél esztendővel a bál után, április végén, délelőtt. Anna angol óráról jött, te a hivatalodból; megismerted és hazakísérted. Azt mondtad, majd telefonálsz. De aztán nem telefonáltál. Harmadszor a Szigeten. Négyesben játszottál vele. Később együtt indultatok haza, gyalog, végig a Szigeten, a budai hídfőig kísérted. Barátnője is veletek ment, Irén, az a Szávozdy Irén, aki később megszökött hazulról és hozzáment ahhoz a tenoristához... emlékszel? Elfelejtettem a tenorista nevét... és a barátnő apja is elkísért, Szávozdy Pál, a képviselő. Te másnap reggel Ausztriába utaztál. Aztán nem láttad többé Annát. Még egyszer, igen, három év múlva; akkor már a feleségem volt. Te is nős voltál már. Az Operába mentünk Annával; a folyosón álltunk, s egyszerre te léptél ki az egyik páholyajtón, nyomodban a feleséged. Benn szólt még a zene. Emlékszel?” – Kristóf a homályba néz. Hallgat. – „Csodálatos – mondja halkán, rekedten –, igen, föltétlenül... Igaz, hogy az ilyen... társadalmi találkozások elmosódnak. De most, hogy említed, emlékszem. *Don Jüant* játszották. Emlékszem.” – „És a másik találkozásra a Szív utcában? És később, a Szigeten?” – Kristóf, mint akit vallatnak, erőtlén daccal feleli: – „A Szigeten, igen... Feltétlenül. Szávozdy, azt mondd? Szávozdy Irén? Igen, lehet... De a Szív utcában? Délelőtt?” – Megakad, zavartan hallgat. Most nem néz az orvosra. Igen, emlékszik erre a találkozásra is. Olyan találkozás volt, mint a többi... Elfogódott, társadalmi hangon beszéltek. Talán egy kissé közvetlenebbül... s most egyszerre emlékezik. Sütött a nap. Április vége volt, különösen meleg és fényes idő. A körút felé mentek. Angolul beszéltek, a lány csakugyan óráról érkezett, egyikük sem tudott jól angolul, tréfásan dadogtak az idegen nyelven, Kristóf ügyefogyott angol bókokat mondott a lánynak. Dolga lett volna valahol a bíróságon, abban az órában, már el is késett... Anna a tanárnővel Shakespeare-t

olvasta délelőtt, mutatta a könyvet, *Rómeó és Júliát*... Kristóf óráját nézte, már elkésett, de aztán mégis hazakísérte Annát és tréfás kétségbeeséssel idézte Rómeót: „...*Let me be ta'en, let me be put to death; I am content, so thou wilt have it so...*”^[ii] És Anna, ugyanebben a hangnemben, iskolás dicsekvéssel és boldogan, hogy felelni tud: – „*O, now be gone; more light and light it grows!*...”^[iii] – Csakugyan, milyen fénylő-világos délelőtt volt. Már több és szikrázóbb, mint a tavasz. A kapuban megállnak, kezét fognak. Most illik mondani valamit, egy szót, amely a pillanathoz simul, a pillanathoz, amelynek nincs szándéka, nincs mélyebb értelme, önmagában ragyog, mint a vízesés csöppje a napsütésben... már lehull, és soha nem lesz többé. Igen, majd telefonál. Utánanéző a lánynak, utánabámul a pillanatnak. De most már igazán ideje, hogy a bíróságra siessen. – „*O, now be gone*” – mormogja az orvos – „*more light and light it grows...*” – Kristóf az asztalra könyököl. – „Igen” – válaszolja. „Honnan tudod?” Az orvos vállat von: – „Elmondta” – feleli mellékesen. – „Mikor?” – Gondolkozik. – „Múlt éjjel. Néhány órával előbb, hogy... az a dolog történt. Elmúlt éjjel sokat beszéltünk rólad.”

„Nem ismerted Annát – ismétli –, sokáig én sem ismertem. Egyáltalán, ismerni valakit! Te akkor elutaztál Ausztriába, rögtön másnap, néhány órával a szigeti találkozás után. Tudtad, hogy Irén apja, az öreg Szávozdy, életre-halálra udvarolt Annának? Öreg, Istenem,... akkor azt hittem, aggastyán. Huszonkilenc éves voltam. Anna huszonkettő, Szávozdy negyvenhárom. Amolyan mulató, nagyvilági ember. Anna kinevette. Négy, várj, öt év múlva mi is az öreg Szávozdy korában leszünk. Tudom, te valamivel fiatalabb vagy. A képviselő azt a gordonkahangot hallatta, amely fiatal lányokat majd mindig megejt: ismered ezt a mozihangot, az érett férfi nagy szenvedélyének hangját... Válni akart. Mindebből nem lett semmi. Nem éppen miattam. De én akkor már ott voltam Anna közelében, mint a levegő, mint az árnyék, mint az éjszaka. Fiatal orvos voltam. Munkám alig. Valami örökség, éppen elég arra, hogy a legszükségesebb műszereket megvásároljam, s egy-két évig társaságba járhassak. Különben semmi. Fél éves meghívás egy holland egyetemre, élettani kísérletekről írtam egy külföldi lapban, a képviselő biztatott, hogy kijárja a stipendiumot. Nem mentem. Már nem mehettem. Anna is szegény volt, de az olyan más... olyan fixfizetéses szegénység volt. Az enyém s az a világ, ahonnan jöttem, lenyomozhatóan, másképpen szegény, olyan toprongyosan szegény... A nagyapám még üvegfüjő volt. Anyám parasztasszony, béresnek a lánya. Apám is munkás volt, a rózsahegy gyárban, később kiment Amerikába, egy ideig írt,

küldött pénzt is, aztán nem írt többé. Soha nem tudtuk meg, él-e, hal-e? Egy időben nyomoztattam utána; eltűnt. Nem emlékezem rá. Az egyetemi idő, a taníttatás költségeit anyám bátyja vállalta, gazdag, fukar Bártfa környéki paraszt. Az örökség is tőle maradt. De addig... Emlékszel rám, ott a harmadik padban? Öreg tímárnál laktam, együtt aludtam a konyhában az inasokkal. Nem akarlak meghatni. Jó emlékem van erről az időről. A bártfai bácsi elhatározta, hogy kitaníttat, úrnak nevel. Legszívesebben papot csinált volna belőlem. Anyám szolgált tovább, amíg engem úrnak neveltek, a bácsi nem törődött anyámmal, gyűlölte. Valamilyen oktan, ősi, sötét gyűlölettel üldözte anyámat. Néha lobognak családokban ilyen névtelen, alvilági gyűlöletek. Azt hiszem, engem is csak azért nevelt, mert úgy hitte, ha kitanít úrnak, jobban és igazabban elvesz anyámtól. Küldött pénzt, de mindig csak annyit, krajcárokra, fillérekre kiszámítva, amennyi kellett, hogy éhen ne haljak. Félt pénzt adni, félt, hogy becsapom, s küldök az adományokból valamit anyámnak. Élete hosszát ott dolgozott a faluban, a bácsi szomszédságában. Szőke asszony volt, ijedt és szomorú. Valahányszor hazamentem karácsonyra, nyári szünidőre, ott kellett tanyáznom a módos bácsi házában; tyúkot főzetett és disznót öletett érkezésem örömeire, de eszelős gonddal vigyázott, hogy egyetlen falatot se lopjak anyámnak. Egyszer meglepett, amint valami maradék túrós tésztával zsebemben a kertek alatt őgyelegtem; anyám künn dolgozott a gépnél, öreg asszony volt már, napszámba járt, idegeneknél lakott, cselédsorban élt; az öreg gyanította, hogy anyámnak viszem a tésztát, és baltát emelt reám; úgy fogta le a kocsisa. Most már tudom, hogy ez a jótevőm elmebajos volt. Anyámmal a faluvégén találkozhattam csak, szürkületben, mint a bujdosó szerelmesek. Ő, szegény, csak rettegett, félt a bácsitól, féltett engem, a nyomorúságtól és félelemtől együgyű volt már, s ha kigyulladt néha még az értelem fénye szemében, olyankor reám gondolt. Ő valahogy mindezt természetesnek érezte, az ő szemében egészen helyénvaló volt, hogy a bácsi kínozza őt és engem elvesz tőle, hogy nem lakom vele, szép ruhákban járok, napjában kétszer eszem húst odahaza, míg ő talán hétszámra sem. Nem tudtam gondolkozni ezen. Nem is értettem. Az ilyen oktan, esztelen kétségbeeséseket utólag érti csak az ember. Haza kellett menni szünidőben, mert a bácsi így kívánta, parádézott velem, elvitt az urasághoz, a paphoz, hülye, boldog vigyorral hallgatta latin beszédemet, úgy cipelt körbe a maga világában, mint valami különös sikeresen kitenyésztett, idomított állatot. Azt hiszem, legszívesebben karikát húzott volna orromba, mint a vásáros cigányok a medvebocsnak. Családja nem volt; vadházasságban élt cselédjével, egy fiatal tót leánnyal; de abban az időben már magvaszakadt, tehetetlen öreg

ember lehetett, mert nem született gyermekük. Most, húsz évvel később tudom csak, mit ölhetett meg bennem ez az ember, mit pusztítottak el bennem ezek a szünidei látogatások, micsoda szégyen, tehetetlen düh, féltékenység, megalázás, kétségbeesés rakódott le bennem, itt nem segít tudatosítás, nem segítenek sikerek, pénz, nem segít az, hogy a bácsinak köszönhetem Annát... a lélek szövete meg van pörkölve, ezt nem foldozza többé össze senki. Nem vádolhatom a társadalmat miatta. Igaz, úr lett belőlem, orvos, van pénzem, finom ruhám... Csak mindig, örökké körül kell néznem, ha ilyen finom, idegen szobába lépek, nem merek cselédek arcába pillantani, félek, hogy anyám arca jut eszembe, nem merek cseléd-től szolgálatot elfogadni... igen, beteges, tudom. Egész jól leplezem már. Anna például sokáig nem vette észre. Náluk is szűken volt odahaza a pénz, de nem szenvedtek igényektől, Anna lelkiismeret-furdalás nélkül tudott elfogadni szolgálatot a cseléd-től, de én örökké röstelltem valamit, elvörösödtem, ha egy pohár vizet kértem, elfordultam, mikor a leány reggel behozta a cipőmet... Anna nem értette ezt a röstelkedést. Ő beleszületett abba a boldog biztonságérzetbe, elhitte, hogy vannak emberek, akiknek az a hivatásuk, hogy szolgálnak s mások, akiknek az a dolguk, hogy elfogadják a szolgálatot, s ez így van rendben. Hát persze... lehet... mit is lehet csinálni?... Talán így van rendben. Az ember elfárad, belenyugszik. Hallom, Szovjet-Oroszországban is vannak cselédek... Én akkor még nem olvastam Tolsztojt, mit sem tudtam az ő Jasnaja Poljana-i életmódjáról, de egy időben – házasságunk harmadik évében történt – fellázadtam; akkor halt meg anyám, lenn voltam a temetésen, olyan cselédtemetés volt, én magam nem akartam másképp... nem akartam megcsalni magam és a világot ezzel a halállal... menjen a sírba úgy, ahogy élnie kellett, olyan szegényesen, temessék négy szál deszka között... De aztán hazajöttem a temetésről, és nem bírtam valamit. Egy időben megköveteltem, hogy a cseléd is ott egyen asztalunknál; elhatározásomtól mindenki szenvedett, a cseléd is – egyik megszökött, nem bírta, Anna is, szenvedtem én is. Talán Anna szenvedett legkevésbé. Iparkodott »megérteni...« Aztán mindig felálltam, ha a cseléd bejött a szobába... most már tudom, mit akartam mindezzel, de akkor öntudatlanul engedelmeskedtem e kényszerképzetnek, makacsul és kétségbeesve lepleztem valamit. Anna eltűrte ezt is. Aztán láttam, hogy reménytelen és nevetséges, amit csinálok... két világ él egymás mellett, mit akarok hát? Mit tehetek? Beletörődtem. Tudom, nem vagyok az egyetlen, aki megkísérelt ilyesmit. Anna nem érzett soha cselédei miatt bűntudatot. Azt mondta, hogy »jó hozzájuk«, szemembe nézett, és nyugodtan hajtogatta, hogy »mindenük megvan, ami kell nekik...« Hát igaz. Mindenük megvolt. De én mindig anyámra gondoltam. Neki

is megvolt »mindene«? Mindez csak később alakult így, mikor már három éve házasok voltunk.”

– Mind szegények vagyunk – mondja a bíró tárgyilagosan.

Az orvos felpillant. – „Igen – feleli fáradtan. – De az más... Másféle szegénység. Itt inkább valamilyen igényérzetről van szó, jogról és kötelességről, a birtoklás már nem számít sokat... Amikor megismertem Annát, adtam a világfit, mint egy szélhámos. Még futotta az örökségből, az elmebajos bácsi hagyatékából. A bácsi a háború végén halt meg, anyám akkor élt még. Leutaztam hozzá, és kértem, jöjjön velem, éljünk együtt. De ő nem akart eljönni velem. Aztán házat akartam vásárolni a faluban, bútorokat... de nem fogadott el semmit. Ellenségesen viselkedett, gorombán. Azt akarta, hagyjam meg cselédsorban. Nem fogadott el egyetlen fillért sem. Viselkedését sokáig nem értettem. Kezdetben úgy hittem, még mindig engem kímél, fél elvenni a pénzből, ami kell az én úri pályámhoz... de nem így volt. Aztán, hogy utálja a bácsi pénzét; de nem utálta; mohón szedte össze a bácsi ruháit, öreg rongyokat, lyukas tepsiket, azzal a mohó kapzsisággal, ahogy csak az egészen szegény emberek tudnak örülni az anyagnak, megbecsülnek minden rongyot, minden ócska vasat... Csak éppen nem akarta otthagyni a falut, nem akarta a házat, a gondtalanságot, nem óhajtott változtatni állapotán. Szolgálni akart. Ragaszkodott ahhoz az állati sorshoz, amelyben leélte életét. Miért? Dacból? Kétségbeesésből? Valamilyen paraszt-óvatosságból, talán nem bízott már semmiben, nem hitte, hogy az élet másféle is lehet, mint amilyennek ő valamilyen mély, fellebbezhetetlen tapasztalásból megismerte?... Nem tudtam, nem értettem. Sokkal később, mikor már csak a név- és címtár szerint voltam orvos, de lélekben feladtam ezt a mesterséget, mikor már csak néztem és hallgattam a betegeket, adtam nekik mindazt, amit vártak tőlem, enyhítettem szorulásaikat vagy bódítottam fájdalmaikat, de tudtam, hogy azt, amitől betegek, semmiféle kutató tűvel nem tudom megközelíteni... azt az érinthetetlent, ahol egy lélek bezárkózik, amolyan szentek szentje ez... ahol egyedül van sorsával, a jellemnek az a sötétkamrája, ahová idegen nem nyithat be soha... hogy ez is van... mikor ezt megtudtam, értettem anyám vonakodását is. De akkor már nem élt anyám. Az emberek ragaszkodnak a törvényhez, mely sorsukat igazítja. Anyám nem mert kimozdulni abból a sötét sikátorból, ahová az élet állította. Minden gyanús volt neki, a tapasztalás arra tanította, hogy csak a szenvedés, a lemondás, a szegénység megbízható... s mindebben hitt, mint ahogy más hiszi, hogy báró vagy zászlósúr. Ott kellett hagynom, egyedül végzetével. Előbb-utóbb minden embert ott kell hagyni, egyedül a sorsával. Akkor még nem tudtam... de milyen idegen lehet

neked mindez! Talán még nem is tudod... nem tudhatod, hogy senkin nem lehet segíteni. Nincs nehezebb, mint segíteni valakinek. Csak azt látod, hogy egy ember, aki kedves vagy fontos neked, vesztébe rohan, érdekei ellen él, eszeveszetten vagy szomorúan, kínlódva, rogyadozva, már alig bírja, már összeroskad... s odasietsz, szeretnél segíteni, s egyszerre megtudod, hogy nem lehet. Gyöngé vagy hozzá? Nem vagy elég jó? Elég őszinte? Elég önzetlen, eléggé lángoló, eléggé alázatos? Igen, soha nem vagyunk eléggé olyanok... de ha próféta lennél s delejes erő áradna kezedből s az apostolok nyelvén beszélnél, az sem elég... Nem lehet segíteni senkin, mert az emberek »érdeke« valami más is, mint ami jó és értelmes. Talán kell nekik a fájdalom. Talán kell nekik az, ami, minden jel szerint, »érdekük« ellen való. Nincs bonyolultabb titok mint egy ember »érdeke«... A tüneteket lehet orvosolni, a fejfájás ellen tudok porokat írni, de azt, amitől a fejük fáj, nem tudom megközelíteni. Így volt anyámmal. Így volt Annával.” Megint járkálni kezd a szobában.

14.

„Adtam a világfit – mondja és mosolyog. – Szabályosan udvaroltam Annának. Jó szabónál varrattam ruhát. Képzeld, tánciskolába jártam, megtanultam táncolni... Egy időben úgy éltem, mint valamilyen zsúrfiú. Ha Anna azt kívánta volna tőlem, lépjek be egy politikai pártba s tartsak beszédeket, megtettem volna. De nem kívánt semmit. Megtűrt. Azt hittem, szívesebben lát, ha olyasféle vagyok modorban, viselkedésben, külső kiállásban, mint a fiatal férfiak a társaságában, éppen csak hogy zöld kalapot nem viseltem zergeszőrrel. Sokáig nem tudtam, mit gondol rólam? Egyenrangúnak tart-e, vagy betolakodott idegennek? Anna mindig olyan különösen nyugodt volt. Mintha álmodna. Báiban, színházban, a társas életben mindenkire egyformán kedves, udvarias és szerény. Mindig mosolygott. S ha szólt valaki hozzá, különös buzgalommal mosolygott, félig összecsuksa szempilláit, gépies és személytelen mosollyal nézett a kérdezőre, a semmibe. Sokan udvaroltak neki. Szegény volt, de fogalma sem volt a pénzről. Apja mindent adott neki, belvárosi szabónőknél öltözködött, négyszobás lakásban laktak, Annának persze külön szobája volt korszerű bútorokkal, minden a legfinomabb. Az apa úgy költött erre az egyetlen leányra, olyan esztelenül, felelőtlenül, mint az öregedő férfi szerelmesére. Adósságokba verte magát miatta. Mikor meghalt, hatvanöt éves korában, megtudtuk, hogy ez a tisztas családapa, ez a takarékos polgár, ez a mintaférj, kitűnő hivatalnok, aki negyven évig szolgált, soha nem voltak szenvedélyei, kuba-szi-vart szívott, elhordott egy ruhát tíz évig... ez az öreg és szigorú tanfelügyelő húszezer pengő adósságot hagyott reánk. Én fizettem ki ezt az adósságot; pontosabban, még most is fizetem. Java homályos eredetű váltó volt zugbankoknál... Ezt a pénzt is, mint fizetését s megtakarított vagyonát, mindezt Annára költötte el. Anna a legfinomabb pesti zárdában nevelkedett. Karácsonyra gyöngysort kapott ajándékba. Fél évvel esküvője előtt kicserélték szobája bútorzatát. Anna nemes prémbundákban járt, s nyáron egy barátnőjével svájci fürdőhelyre utazott. Soha nem tudtam meg, miért történt ez így, az öreg engedelmeskedett-e Anna akarátának, vagy ő maga óhajtotta ezt a tékozlást? – biztos csak az, hogy az apa egy élet minden titkolt szenvedélyét, felhalmozott gyöngédségét reápezarolta a felnőtt leányra. Mikor én megismertem Annát, még fogalma sem volt az életről, nem tudta, mi a pénz. Otthon filléreket kértek számon a szakácsnén, de ugyanakkor Anna hetven pengős kalapszámláit fizette ki az öreg, zokszó nélkül, boldog és gyermekes készsággel. Anna csak mosolygott. Valamilyen hideg

önkívület érzett ezen a mosolyon, magatartásán, beszédmodorán. Mintha mindig másra gondolna, máshová nézne. Soha nem hallottam igazán nevetni... de örökké mosolygott. Ezzel a mosollyal fogadott engem is.”

Fejét csóválja, a sötétbe néz, mosolyog. – „Múlt éjszaka beszéltem vele először anyámról – mondja megbocsátó hangon, panasz nélkül. – Soha nem kérdezett felőle. Talán a legelején... de akkor dadogtam, azt hiszem. Rögtön bezárkózott a kérdés elől, csaknem bocsánatot kért. Anna ismerte azt a különös tapintatot, megérezte, melyik területe a léleknek, ahová lehelettel sem szabad közeledni, mert rögtön elhomályosodik. Család, gyermekkor, anyám, úgynevezett szociális körülményeim nem érdekelték. Talán nem is pontos ez így, talán durva és igazságtalan vagyok, ha azt mondom, nem érdekelték... Inkább csak kitért minden ilyesfajta érdeklődés elől, szemérmesen. Azt mondta, minden embernek titka van, s ezt a titkot meg kell hagyni neki. Aztán valamilyen különös elfogulatlansággal tudott elfogadni, fölvenni embereket. Az ember valahogy újjászületett Anna kezei között. Mintha nem is lenne múltja. Mintha az a sok homályos, zavaros, fájdalmas emlék, ami a múlt, az ifjúság, a találkozás pillanatától nem számítana többé. Más érdekelt, mást keresett az emberekben, nem a múltjukat. Egy ideig azt hittem, ez a magatartás nem más, mint a gyávaság egy válfaja. Kissé kényelmesen képzelem az életet, gondoltam. Szemet hunyni, nem tudni meg semmit, csak azt venni át egy embertől, ami számára abban a pillanatban jelentős és érdekes. Mindez persze a valóságban sokkal egyszerűbb volt; egyszerűbb és sokkal bonyolultabb. Kár, hogy nem ismerted Annát” – mondja csaknem könnyedén, társalgó, sajnálkozó hangon. A bíró mozdulatlanul, figyelmesen hallgatja. – „Mindezen túl volt valami könnyűség benne... valami lebegés, a léleknek olyan feloldottsága... mint a zenében. Vigyáznom kell, mert eltévedek. Meg kell mutatnom Anna lelkét. Nem lesz könnyű. Én nyolc évig... nyolc évig nem tudtam semmit. Együttélés, szavak, önfeledt és kiszámított szavak, csók, ölelés, álom, mi az?... Kevés, nagyon kevés. Mindezen túl meg kell tudni valamit. Az elején boldog voltam, hogy megtűr közelében. Szerelmes voltam. Anna is... igen, Anna is. Meg kell mondanom neked, ha nem tudnád: Anna szeretett engem. Tegnap éjjel óta biztosan tudom, hogy engem is szeretett. Én tavasszal ismertem meg, április elején... minden szerelem újjászületés, de az enyém egészen ordenárén az volt. Egy hét múlva más ember voltam. Pénzt kerestem. Minden, ami sötét volt életemben, elillant. Tudtam örülni a dolgoknak. Merészeltem boldog lenni. Az a homály, amely beárnyékolta gyermekkoromat, eloszlott. Minden olyan könnyű volt, a munka, érintkezés az emberekkel, mesterséges akadályokon csak nevetni

tudtam. Megérik rajtunk az ilyesmi. Egyszerre felém fordultak az emberek. Talán három hónapja ismertem Annát, s egy napon észrevettem, hogy sok dolgom van, emberek jönnek hozzám, az Isten tudja, hol hallották a címem, már várnak a rendelőmben, éjjel felköltenek s idegen, távoli kerületekbe hívnak, egyszerre tisztábban látok valamit, nem nagy dolog az egész, egy sejtszámláló eljárás, megkönnyíti a diagnózist, nem én találtam fel, de a művelet nehézkes volt addig, költséges, szanatórium és műhely nélkül nem lehetett élni vele... amit én adok hozzá, az csak használati utasítás, valahogy egyszerűsíttem és népszerűsíttem a kísérletet. Nem valami világraszóló találmány. Nem is egészen eredeti. De egyszerre sikerem van, emlegetik nevemet, társaságokba hívnak, reám bízzák a városi kórház laboratóriumának egyik osztályát. Az ilyesmi mindig így történik, ilyen kiszámíthatatlanul... de minden mögött Anna van, a mosolya, a lélegzete, tudom, hogy este láthatom, vagy délután érette mehetek, s egyszerre ügyes vagyok, sőt ügyeskedő, könnyű és fürge, mert a sikerhez az is kell... nem elég mélynek vagy alaposnak lenni... világi vagyok és számító, minden embernek tudok a nyelvén, feletteseimet bűvészmutatványokkal bűvölöm el, alkalmazottaimmal jó barátságban élek, mindenkit, akire szükségem lehet céljaim érdekében, cinkosommá tudom keríteni. Céljaim? Az én célom egyetlenegy, Anna. Szobájában ülök és várom; nincs odahaza; egyszerre érzem, hogy jön, már itt van, már siet a lépcsőn fölfelé, érzem a lépéseit, egyszerre látom, tudom, milyen ruhát visel ma, mindent tudok róla... már csöngetnek, s csakugyan ő az és azt a ruhát viseli. Érzékfölötti képességek, mondd. Igen, érzékfölötti... Mint az állatoknál. Nem félek ettől a szótól. Minden, ami eltemetett, megnyomorított ösztön bennem, élni kezd, kivirágzik. Pénz kell? Elindulok a városba, tessék, hozom a pénzt, mint egy vadászkutya a zsákmányt. Cím, társadalmi helyzet? Három év múlva magántanár vagyok. Új bunda kell Annának? Mint a lappföldi vadász, lesre megyek, és elejtem valahol, bonyolult fegyverekkel, a nemes állatot, melynek prémjét Anna viseli majd. Új gyöngyöket akar? Megszerzem, életveszélyesebb művelettel, mint a ceyloni gyöngyhalászkok. Értsd meg, nincs lehetetlen, nincs veszély, nincs meggondolás. Minden lehetséges, nem is olyan bonyolult. Nem kell elpazarolnom magam, mindenre jut időm, mindig friss vagyok, egészséges, a napnak huszonnégy órája van, minden nap egy kis, miniatűr, formás végtelenség, mindenre futja a huszonnégy órából, tudok tanulni, ellátom a laboratóriumi szolgálatot, reggel hatkor ott vagyok egy privát betegnél, fél kilenckor lovagolok Annával, délelőtt a praxis után szaladok, délben Anna vár egy kárpitosnál, megkeressük az anyagot, amely hálósobája falát borítja majd, délután egy dúsgazdag,

hisztérikus asszonyt gyógyítgatok hipnózissal, a gyógyítás és gyógyulás reménye nélkül, de olyan hittel, akarattal, hogy a beteg ezekben a hónapokban jobban érzi magát, leszokik a morfiúmról, s évek múlva ugrik csak ki az ablakon. Délután fogadom betegeimet, készülök előadásomra, közben ráérek telefonálni a könyvkereskedőmnél, küldjön el néhány új könyvet Annának, könyveket, melyekről azt hiszem, elmondanak neki valamit önmagáról, valamit, amit én is homályosan sejtek csak s nem merem elmondani... A siker reflektortüzeiben állok; néha már hallom a tapsokat, kedvem lenne meghajolni és megköszönni a szíves érdeklődést. Éjjel és nappal, ébren és álomban ez a biztonság, ez az esztelen, magyarázhatatlan készenlét, a test, a lélek, minden idegem, minden izmom vak készenlétben, mint az artista, aki a halállengést csinálja két trapéz között, én is, behunyt szemmel is, megcsinálom az ugrást s már hallom a mélyből a tapsokat... Látja mindezt Anna? Vagy csak elfogadja? De hiszen ő adja mindezt. Belőle árad az a valami, amitől a suta szerkezet ilyen szellemes, elnyúlhatatlan, ilyen tehetséges. Nélküle, az ő szándéka nélkül ki vagyok én? Greiner Imre, tót cseléd és cipster napszámos fia, ember, tele félelmekkel, homályos, nem éppen magasrendű képességekkel, ember, akit álmában is üldöz valamilyen alaktalan rém, amely úgy sűrűsödik össze a gyermekkor emlékeiből, mint a fenevad formájú viharfelhő egy táj fölött. De most nem félek többé. Annával vagyok, ígézetben élek. Mintha tudnám a varázsszót... De a varázsszó mindössze annyi, hogy szeretek valakit.”

Gyorsabban beszél, mint aki szégyenkezik e szavak miatt. – „Ilyen tenorban persze nem lehet élni – mondja mentegetőző hangon, csaknem alázatosan. – Az énekes elfárad, tüdeje kifulladás, nem lehet mindegyre magas cében mondani, hogy: kérek egy pohár vizet, vagy: ma nem jövök haza ebédre. De ezt az elfulladását Annának nem szabad észrevennie. Csodálatos az is, hogy eltűr. Valószínűleg nem tehet másként. Valami árad belőlem, amivel pártokat lehetne szervezni, tömegeket csoportosítani, igen, amivel kényszeríteni lehet egy embert, hogy engedjen közel magához, szorítson helyet életében – talán ez a legtöbb... Anna nem tud kitérni előlem. Első időben bizonytalan és ijedező. Nyugtalanul érzi, hogy történik vele valami, már nem ő dönt többé, nem ő választ, ismeretlen erők hatnak rá, el kell fogadni engem. És: nem elég elfogadni, meg kell adni magát, kényre-kegyre. Nem alkuszom. Feltételeim kegyetlenek. Nem érem be az erőtlennel, színleges beleegyezéssel, hódító hadjáratra indultam – s csakugyan, az egyes ember életében olyasféle vállalkozás ez, mint a népek történelmében a háborúk nemcsak a zsákmány kell, hanem igazi beleegyezés, föltétlen odaadás, mindent akarok, nemcsak egy Fazekas Anna nevű nő langyos-jóindulatú kegyét,

hanem időtől elmaszatolt emlékeit, minden gondolatát, tudni akarom gyermekkorai titkait, első vágyainak tartalmát, ismerni akarom testét és lelkét, idegsejtjeinek összetételét, örülök, hogy orvos vagyok, mintha így többet tudnék róla, örülök anatómiai ismereteimnek, nemcsak egy nézést szeretek, egy hangot, a kéz egy mozdulatát, hanem az egész csodálatos szerkezetet, szívét és tüdejét, ismerem a bőre anyagát... Megijedsz? Sok? Elég?... Igen, ő is megijedt. De értsd meg, ez itt életre-halálra megy. Anna nélkül nemcsak én pusztulok el, Greiner Imre, hanem valamilyen erő sorvad el, amely bennem és Annában, ebben a találkozásban akarja kifejezni magát. Velem jön, nem tud másként, ebben a hőfokban minden ellenállás felolvad – minden? Akkor még azt hiszem, minden. Még nem tudom, hogy marad valami a felolvadt anyagban, ami sajátosan magántulajdon, egy ember legigazibb, egyetlen magántulajdona, amit semmiféle szenvedély, külső erő nem tud feloldani, ami nem újul és nem osztódik, zárt és önmagában egységes valami. Egészen mélyen, a test és a lélek mögött valahol... talán egy sejtcsoport tartalma csak, néhány millió idegsejt, a neuronok egyik csoportja... Később ilyen szakszerű magyarázatokat keresek e tünetemre. De a magyarázat nem változtatja meg a tünetem természetét. Egyelőre gőgös vagyok és pazarló, amolyan hódító Robur. Gőgös, Istenem... Annával persze alázatos is vagyok, úgy figyelem minden mozdulatát, mint a tudós a kísérleti anyagot, vajon megváltozik-e színe a kémcsőben, elváltozik-e jellege abban az ezerfokos hőségben, melyet körülötte gyújtottam? De Anna ellenálló anyagból van, bírja a vizsgálatot. Ez már nem a szerelmes férfi udvariassága és hódolata, nem az a könnyű készségből, a túlcsonduló lélek bőségéből természetes kedvességgel áradó figyelem, az én rajongásom zordabb, feszültebb, majdnem azt mondtam: gépiesebb. Van benne valami egy sportteljesítmény feszültségéből. Mintha a háttérben versenyóra mérné valahol a teljesítmény másodperc-eredményeit. Lehet ez másképp? Olyan korban élek, mikor minden lakatosinas csúcsteljesítményekről ábrándozik, a versenypályán és a kórházban, a politikában és a vegykonyhában, minden mögött ott hallatszik a versenyóra ketyegése, valaki vagy valami figyeli az eredményeket, minden egyre mesterségesebben feszült, aggodalmasan túlhajtott... lehet az, hogy a szerelem is telítve van ezzel a aggodalommal, ezzel a becsvággyal, e különös, gyötrő szándékkal, s nem pásztorjáték többé, hanem a versenyjáték egy neme? Akkor még nem gondolok erre... de életem üteme, becsvággyaim és tanulmányaim, érzéseim, még pihenőim is telve ezzel a görcsös akarattal. Minden »gyorsabb« körülöttem, nem lehet megpihenni többé. Az életformák merevek, az emberek arca kemény és merev, később, mikor már sejtek erről az időről valamit,

felnagyítva nézek minden arcot és megdöbbenek: oly ritka az önfeledtség, a feloldottság egy kortársi arcban, a versenyzők eltorzult, üveges pillantású, kemény arca ez, futók fintorognak ilyen komoran a hangos híradó képein, mikor már nincsenek messze a céltől, amely talán a »diadal«-t jelentheti, de talán a véget is?... Versenyt futok Annához. Hiányzik belőlem az a könnyűség, ami a súlyos érzés ellensúlya a lélekben. Hiányzik belőlem a mosoly. »Minden időm« Annáé, s nem tudom, hogy ez kevés... Talán több lenne, ha perceim vagy óráim akadnának számára, véletlen időszakok, amelyek önmagukban alakulnak, sajátos éghajlattal, függetlenül a kalendáriumtól. Mindig és »mindent« Annának akarok adni, s még nem tudom, hogy néha több, ha véletlenül, szórakozottan adunk valamit. Becsvágyam valamilyen szerelmi hőstett. Anna tágra nyitott szemekkel, kis távolságból figyel. Ezt a távolságot nem lehet lemérni. Csak én érzem... Anna arcában él még az önfeledtség, él a mosoly, Anna soha nem siet, Annának semmire nincs külön ideje, tehát mindenre van ideje. Nem tud elszökni előlem; már nem is lehet; talán nem is akar. Mikor eljövünk az anyakönyvvezetőtől, zavartan nézek körül a kapuban, mint a célfutó, ezüst-serleggel kezében, nyakában a koszorúval, s nem lepne meg, ha fényképezőgépek pergőtüze fogadna. S csakugyan, ott várnak a fényképészek a kapuban... nem is tudtam, hogy manapság szokás az ilyesmi.”

– „Decemberben esküdtünk meg, most lesz kilenc esztendeje – mondja aztán aggályos tárgyilagossággal. – Két hónappal később, hogy te megnősültél. Az utolsó hónapban már Anna volt az, aki sürgette az esküvőt.”

15.

A könyvek elé áll, találomra kihúz egyet, szórakozottan forgatja, aztán visszailleszti a kötetet helyére. – „Kitűnő könyv” – mondja elégedetten. – „Igen, a közelmúltban élt még egy ilyenfajta ember, mint ez a matematikus... Micsoda megejtő jellem! Milyen jellemes gondolkodó! Ismered azt a számvetését, a »Tudomány értéké«-ről? Ha érdekel az ilyesmi... elküldhetem neked, megvan odahaza.” – Bocsánatkérő mozdulattal, mentegetőző meghajlással mondja: „Igaz, odahaza... Az már nincsen. Meg kell szokni, hogy már nincsen. Odahaza, az bútorok és könyvek és levelek a fiókban; mindez nincs többé. Odahaza, azt el kell felejtetni. Bocsáss meg.” – De a bíró nem mozdul. Összefont karokkal ül, kissé hátradőlt a félhomályban, most nem látják egymás arcát. – „Ez az odahaza természetesen Anna műve volt. Nagyon fontos volt neki mindez, az »odahaza«, az építés; most mikor már nincs többé semmi, élesen látom, milyen fontos volt neki az otthon. Ő akart Budára jönni. Ismered az utcát? Itt van, a szomszédban. Ő választotta a lakást. Én nem szeretem azt az utcát, soha nem szerettem. A vidéket sem szerettem, idegen volt nekem, szívesebben laktam volna a Belvárosban, valamilyen lármás, nagyvárosi utcában. Itt olyan vidékies volt minden, mint egy kisvárosban... de a vidék, az nekem emlék, minden, ami »vidékies«, rögtön idéz és számon kér valamit. Anna szerette a vidéket. Azt mondta, honvágya van Buda után. Egy időben komolyan kért, éljünk vidéki kisvárosban, szó volt róla, hogy megpályázom az egyik vidéki egyetem élettani katedráját... de aztán értesemre adták, hogy nincs sok reményem, s itt maradtunk Budán. Egy ideig Pesten tartottam rendelőt, de nem bírtam a költségeket. És: napközben messze voltam Annától. Ezt a távolságot nem bírtam el. Kellett a tudat, hogy ott van közelemben, három szobával arrébb, minden pillanatban láthatom. Igen, barátom... így kezdődött. Voltak évek, az első négy esztendő, mikor nem bírtam el, ha nem láthatom minden órában; legalább a hangját kellett hallanom, lépései zörejét, tudni, hogy ott jár a szomszéd szobában. Teljes kötöttség, mondaná egy orvos. De ezek olyan szavak, kórképek, papíron, lila tintával... Kötöttség, mi az? Én házaseletet akartam élni Annával. Nem többet és nem kevesebbet. Azt az életet, amelyről az írás beszél... Úgy képzeltem el, ahogy az írás tanítja, az asszony elhagyja apját és anyját, s követi férjét. A halálba. Mindenén át. Én a házasságot kötésnek tartottam, az egyetlen, oldhatatlan kötésnek emberek között. Mi más különben? Mi az értelme? Erről nem is lehet vitatkozni!” – mondja ingerülten, mintha a bíró közbeszólt volna. –

„Anna nem is vitatkozott velem, soha. Most visszagondolok erre az időre, erre az első négy esztendőre, s szeretném látni Annát.” – Kezeivel elfödi arcát, mint aki csakugyan „látni” akar. – „Igen, látom – mondja lassan. – Olyan figyelmes... Nem, nem tudom megmondani. Mintha várna tőlem valamit. Mosolyában, mellyel felém hajol, várakozás van. Majdnem azt mondtam: társadalmian gyöngéd ez a mosoly. Igen, kíváncsi is. Aggódó kíváncsiság, figyelő gyöngédség, türelem és jóindulat, mindez együtt adja ki Anna magatartását. S még valami. Hogy is mondjam neked?... minden érdekli, ami reám tartozik, mindent el kell mondanom neki, munkámat, vágyaimat, gyűlöleteimet, azt is, amit róla gondolok... mindent fölvesz, s én tudom, hogy szavaim eljutnak a címzetthez, Annánál biztonságban van minden gondolatom, nem nevet ki, nem fölényes, dehogyis... Csak éppen nem felel. De hiszen felel, mindegyre felel!” – kiáltja kínlódván. – „Minden kérdésemre választ ad, nem titkol semmit, nincs pillantása más férfi, más nő számára – mert első pillanattól féltékeny vagyok, nem is titkolom, emberfeletti lenne eltitkolni az ilyesmit. Ó, ne képzeld valamilyen durva féltékenységet... végeredményben minden féltékenységek ugyanaz a tartalma... nincs senki közelünkben, akire féltékeny lehetnék, nincs egyetlen ismerőse Annának, aki érdekelné, Anna nem kacér, soha nem vettem észre egyetlen, nőiesen önfeledt pillantását, amely más férfinak izenne... nincs itt semmi baj, így biztatom magam. Hát nincs is semmi baj... Csak éppen féltékeny vagyok. Mindenkire, természetesen rokonaira is, apjára is, megkönnyebbülök, mikor az öreg rajongó meghal. Mindenki gyanús, aki él. Ha Anna megsimogat az utcán egy gyereket, ez a simogatás elvesz számomra az ő érzelmekészletéből valamit. Barátnőit nem tűrném el; de nincsenek. Tudom, hogy ez az állapot beteges, Annával sokszor beszélünk erről a féltékenységről, ő érti, neki nem kínos, azt mondja, nem is lehet másképp. Aki szeret, az félt. Mindentől féltjük azt, akit szeretünk, mert végső értelemben talán a halálra vagyunk féltékenyek. Ő mondta így. Anna minden reggel elmondja álmait, mert ismernem kell azt a másik világot is, amely a hűtlen pillanatban kezdődik számára, mikor lehunyja szemét és az éjszaka tájai felé kalandozik el mellőlem. Nem sokat tartok álmfejtésről, de Anna álmai elmondhatatlanul becsesek, a nappal számomra ezekkel az álmokkal kezdődik; »Álom, az a kaland« – mondja Anna; s minden reggel beszámol kalandjairól. így élünk. Nagyon szépen élünk. Azt hiszem, boldogan élünk. Csak éppen később meg kell tudnom, hogy ez az élet nem élet, az a »boldogság« gyanús és rosszhiszemű... valami mesterséges és öntudatlan tartalom van ez években. Mondom, Anna figyel, vár valamit. Ó, nem anyás, dehogy. Példásan élünk, házaseletet élünk. Én mindent elmondok, Anna mindent

meghallgat, kérdés és felelet váltogatják egymást. És mégis, látod, egy napon észreveszem, hogy Anna nem válaszol.”

Sokáig hallgat. – „Érted ezt?” – kérdi aztán; s hangja tenyere mögül érkezik, olyan tompán, mint a hasbeszélő hangja.

– „Igen – mondja Kőmives halkán, készségesen. – Igen, azt hiszem.”

– „Talán el tudom mondani – folytatja azon a mély, idegen hangon. – Anna csupa készség. Észreveszi, hogy valamilyen kispolgári ábránd lappang álmaimban és elképzeléseimben; az ilyen vágyak mélyen, messze készülnek, valahol a gyermekkor paradicsomi révedezésében. Például fontos nekem a »lakás«. Mi sem természetesebb, fiatal emberek büszkék erejükre, szeretnék megmutatni, milyen apautánzó, otthonépítő erővel rendelkeznek, legszívesebben kanárit és kandallót és papucsot szeretne otthon mindegyik, no meg ónémet ebédlőt s horgolásokat és aranyozott keretű képeket a társalgóban. Mert persze »szalon« is kell nekem, nem egészen korabeli és nem egészen nemes bútorokkal, mert arra nem futja; de mindenesetre legyen »szalon«, azt sem bánom, ha Makart-csokorral és hintaszékkel ékes ez a szalon... A »művelt ember« persze tiltakozik bennem e vágyak ellen – de Anna többet tud a »művelt emberről«; életet ad e homályos, szégyellt vágyaknak, lassan már olyan a lakásunk, mint egy meggazdagodott és nyugalomba vonult múlt századbeli kályhagyárosé, hangulatos képeket vásárolok és ezüst dísz tárgyakat, tudom, hogy mindez fölösleges, ízléstelen, nem az én időm irálya, semmi közöm e mesterkéltné díszletekhez... de mélyen, megvetetten, szégyenkezve élnek és szónokolnak bennem e vágyak. Anyámnak nem volt Makart-csokorja és apám nem ült soha hintaszékben; Anna nem kérdez soha apám és anyám felől, mert tudja, hogy nem merészelek válaszolni neki, megvárja a pillanatot, míg a sok sebes, fonnyadt, vaksi emlék önként jelentkezik; de segít, kitapogatja e sebes helyeket, borogatást akar adni, eltűri a hintaszéket s az ónémet pohárszéket... Igen, »eltűrjük« a lakást, amely olyan, amilyen; mindenestől, azt hiszem, förtelmesen ízléstelen. Anna sok mindent eltűr. Nagyon óvatosan, hogy ne fájjon, felvakarja bennem ezeket a sérüléseket. S olyan jósággal, annyi okossággal segít; biztat, ne szégyelljem magam, szeressem azt, amit szeretek, ne akarjak »korszerű« lenni, ne akarjak »haladó, modern fiatal orvos« lenni – mert én is azt tartom, hogy korszerűen illene berendezkedni, csőbútorokkal, tiszta és egyszerű vonalakkal, műtőszzerűen, így illik hozzám, végre is »modern« emberek vagyunk – de Anna csak mosolyog és párnákat vásárol a díványra. Nem tiltakozna, ha egy napon kanárit hoznék haza, vagy aranyhalakat... Mindez türelem, érted? Eltűr. El a lakásban, mint aki vár valamire, nem olyan fontos, majd kiderül egy napon, mi

az értelme mindennek, e bútoroknak, e szemérmes vágyaknak, mi fáj, mi porosodik e szándékok mögött? – addig tűrni kell az egészet... így érzi, csakugyan? De hiszen érzéssel, készséggel vesz részt ebben az életben. Olyan készséges, türelmes... néha olyan, mint egy elsőrangú háztartási alkalmazott...”

Rekedten mondja: „De hiszen szeret... Hát igen, szeret. Azt szokták mondani: a maga módján. Milyen Anna »módja«? Ó, föltétlen... tudom, föltétlen. Anna nem alkuszik magával. Mi az, szeretni valakit? Sokáig azt hiszem, megismerni... tökéletesen megismerni, minden titkával megismerni a másik test minden reflexét, a lélek minden indulatát... megismerni talán annyi, mint szeretni. De ez csak elmélet. Egyáltalán, mi az, megismerni? Mennyire lehet megismerni valakit? Hová lehet követni egy idegen lelket? Az álomba? És aztán? A szervek öntudatába már nem tudom elkísérni. Nem is kell megvárnom, amíg lehunyja szemét és elköszön tőlem, s visszavonul abba a másik térfogatba, az éjszakába... mert két világ van, az ismert térfogatokon túl, amelyben élünk; s ebben a másik világban talán valóságosabban élünk, mint térben és időben... most már tudom, van egy másik térfogat, amely csak a miénk, minden emberé külön... Anna máskülönben is el tud köszönni tőlem. Nappal is. Néha csak egy pillantással, ebéd közben, mesélek valamit... s egyszerre észreveszem, már nincs itt. Ilyenkor visszahívom. Erélyesen hívom vissza. Úgy hiszem, jogom van hozzá. Minden jogom megvan e hithez. Anna megegyezett velem. Nincs föltétel többé, nincs alku. Természetesen közös hálóban alszunk. Én akarom így, nem tűröm a külön hálósobát, nekem nem kell kaland, nem kell magánterület a házasságban, két ágy kell és éjjeliszekevény, ahogy ezt a külvárosi bútorkereskedések kirakataiban látni még. És lehetőleg háziáldás az ágyak fölött. És a másik ágyban Anna. És, ha meghalunk, a szomszéd sírban Anna. Úgy érzem, itt már nem lehet visszakozni. Egy férfi él egy nővel, minden jel szerint boldogan, úgy, ahogy az isteni és emberi törvény parancsolja. Egy férfi szeret egy nőt s ezért joga van ehhez az idegen élethez. Még mindig nem tudom ugyan, mi az, szeretni... de lehet-e tudni ezt? És minek tudni? Semmi köze az értelemhez. Valószínűleg több a szeretet, mint a megismerés. Megismerni, az nagyon kevés. Van valamilyen határ... Szeretni, az talán valamilyen együteműség. Olyan csodálatos véletlen, mintha a világmindenségben akadna két bolygó, azonos pályával, egyforma légkörrel, ugyanabból az anyagból. Olyan véletlen, amelyre nem lehet számítani. Talán nincs is. Láttam már ilyesmit? Igen, talán... nagyon ritkán... s végül akkor sem tudtam biztosat. Együteműség, életben és szerelemben. Ugyanazt az ételt szeretik, egyforma zenét, egyforma gyorsan vagy lassan járnak az utcán, egyforma ütemmel keresik egymást az ágyban... talán ez. Milyen ritka lehet az

ilyesmi! Tünetemény... Úgy képzelem, az ilyen találkozások misztikusak. A való élet nem dolgozhat ilyen esélyegységekkel. Azt hiszem, mirigyeik is egyformán szűrnék és választanak ki, ugyanabban az időben, jelenségekről egyformát gondolnak, azonos szavakkal... ezt értem egyfajta ütem alatt. Hát ez nincs. Az egyik lassúbb, a másik gyorsabb, az egyik félénk, a másik merész, az egyik forró, a másik langyos. Így kell venni az életet, a találkozásokat... így kell fogadni, ilyen tökéletlen kivitelben, a boldogságot. Végre is, orvos vagyok, nem holmi holdkóros ábrándozó. Rendelőm nap mint nap tele van emberekkel, akik szeretethiányról panaszkodnak, akik »nem merik magukat megmutatni«, kétségbeesetten panaszoznak magányukat. Tudom, már az is nagyon sok, ha az ember nincs egyedül. Már az is sok, ha a másik beleegyezik. Mindenféle csalódás, magány, olyan igények, amelyeket a természet nem tisztelhet. Nem vagyok egyedül, Anna velem él, ott alszik a szomszéd ágyban, hintaszék van a szalonban, együtt utazunk, együtt olvassuk a könyveket, Annának nincs más élete, csak az, amelyet ismerek. Anna gallérdobozt hímez harminckettedik születésnapomra, gúnyosan nyújtja át, színésziességgel ünnepeljük polgári szokásainkat. Igen, amennyire ezen a csillagon isteni és emberi törvény megengedi, boldogok vagyunk.”

16.

„Egy délben hazajövök, a rendes időben, fél kettőkor – mondja, olyan előadó hangon, mintha leckét mondana fel. – Október végét írjuk, két napja esik. Az előszobában lesegíti a lány a kabátomat, ronggyal tisztítja cipőmet. A konyhából fűtjük a lakást, már az előszobában érzem, hogy Anna befűttetett. Először abban az évben. Olyan kis ünnep ez a családban, tudod, »az első fűtés ünnepe...« Az előszoba langyos, a fűtőtestek enyhe olajszagát szaglászom, megborzongok, úgy látszik, átfáztam. Örülök a meleg szobáknak. Csendesen megyek be a lakásba, Anna fiókos íróasztal előtt ül, leveleket ír. Én kértem meg reggel, rendeljen néhány elkopott műszerem helyébe újakat, most ebéd előtt gyorsan megírja a rendelőlevelet. Mögéje állok, nézem lilabetűs, lágy és gyors írását, nyaka hajlását, sötétkék utcai ruhát visel, délelőtt a városban járt. Nem néz föl, a levél sürgős, csak bal kezét nyújtja. Megcsókolom kezét, ott állok mögötte. Az ablakon hőmérő lóg, leolvasom a szoba hőmérsékletét a műszerről, tizenhét fok Celsius. Nagyon kellemes. Mégis fádom. Átmegyek a rendelőbe, beveszek egy aszpirint. Talán meglep, hogy ilyen pontosan emlékezem erre a napra, ezekre az órákra. Engem is meglep. Ilyen pontosan csak történelmi eseményekre emlékezünk, melyeknek szemtanúi voltunk, vagy egy kedves ember halálának körülményeire, arról beszélünk így, ilyen oktan fontoskodással: kedd volt, délután fél kettő, október huszonnyolcadika, vagy: én a szoba sarkában álltam, később, fél három felé bejött még az orvos, néhány perccel három előtt limonádét kért, három után négy perccel meghalt. A részleteknek önmagukban semmi értelmük, mégis kínosan cipeljük emléküket, túlzott nagyításban. Nyilván nem lehet másképp megérteni... kétségbeesetten kapaszkodunk a való világ törmelékeibe, az esemény oly felfoghatatlan, kell néhány szemcsés, anyagszerű, tapintható támpont, különben elveszítjük egyensúlyunkat. Hát így. Csendesen ebédezzünk. Fekete után átmegyek a rendelőbe, háromra bementa magát egy betegem, néhány hete figyelem már, amolyan dementiás határeset, sokáig élélhet téveszméivel, máskülönben nagyon értelmes, negyvenéves férfi, hivatalnok a minisztériumban, indulatait nem tudja feloldani, amit mond, az értelmes, csak mintha álomban mondaná, vontatottan és éneklő lassúsággal, merev arccal, mintha ígézetben beszélne... Emlékezem egy német orvos hasonló kórképére, meg akarom keresni a tanulmányt irataim között. A rendelőben állok, íróasztalom előtt, lapozom a tanulmányt, egyszerre észreveszem, hogy hiányzik valami, ujjaim gépiesen keresnek valamit... Aha, biztosan a gyufát keresem. De

nem, a gyufásdobozt kezemben tartom. Rágyújtok. A hiányérzet erős, ingerlő. Talán elfelejtettem valamit, igen... biztos a szomszéd szobában maradt. Átmegyek, a lány már leszedte az asztalt, az ebédlőben szellőztetnek, az ablakhoz lépek és becsukom. Mit is akartam? Nem jut eszembe. Szivarozva megyek vissza rendelőmbe, megint az íróasztal elé állok, szórakozottan bámulom a tárgyakat, iratokat, szívhallgatót, vérnyomásmérőt, nagyítót, kopogtatót, az üvegszekrényben ollók, csipeszek, kések, tálkák, az orvosságosszekrényben fecskendők, morfiumos, inzulinos, ezüstnitrátos üvegcsék, jód, perubalzsam, tapasz, kötés, mindjárt érkeznek a betegek, kezdhethük az előadást, a gyógyítást, mint tegnap, mint öt év előtt, minden és mindenki a helyén van. Én is, igen... én is a helyemen vagyok, a rendelőmben, a lakásomban, néhány szobával arrébb Anna vár, a bankban pénzt őriznek számomra, nem sokat, de nagy baj már nem történhet ebben az esztendőben, talán a következőben sem, s ki gondol messzebb? S mert minden ilyen feltűnő rendben van körülöttem – Anna vigyáz rendelőmre, az ő keznyomát látom mindenfelé, ő rakja rendbe irataimat és műszereimet, hogy minden kezem ügyében legyen –, mégiscsak meglepő, hogy még mindig keresek valamit, hiányzik valami... nem, nem is hiányzik semmi. Ebédeltem, jóllaktam, szájamban összeolvad a szivarfüst illatával a feketekávé s egy pohár könnyű, édes pálinka íze... Igen, olyan könnyű vagyok, mintha szédülnék. Elfelejtettem volna valamit? Megnézem az orvosi naptárt. Fél háromkor a dementiás határeset, aztán egy gyomoridegesség, aztán az álmatlan tábornok, aztán a táblabíró özvegye, aki bizonygatja, hogy nem tud nyelni, de időközben meghízott, aztán az elcsapott államvasúti jegykezelő, aki húszévi mintaszerű szolgálat után, tréfás beszélgetés közben megpofozta állomásfőnökét... igen, ez mind »rendben van«. De hát akkor mi hiányzik? Mit hagytam el, kiről feledkeztem meg? Miért ez a nyugtalanság, amely minden pillanattal erősebb? Kinyitom az ajtót, csendesen átszólók a szomszéd szobába: Anna... Nem felel senki. Lábujjhegyen szobája ajtajához megyek, benézek az ajtórésen, ott fekszik a heverőn, letakarva a zöld kendővel, alszik, fáradt, a szeme karikás, most vannak a napjai... Óvatosan becsukom az ajtót, lábujjhegyen végigmegyek a szobákon. Minden a helyén van. Megigazítom az állóóra mutatóját, késik három percet. Ebben a pillanatban... de lehetséges az, hogy abban a pillanatban? Vannak ilyen pillanatok? És lehet azt pillanatra mérni?... Nem tudom. Nem tudunk semmit. Amit elmondok, nem tárgyszerű. Előadásomat nem tudom bizonyítani. Nem akarlak meggyőzni... Úgy mondom el, ahogy tudom... úgy, ahogy kell, nem lehet másképp. Abban a pillanatban ezt gondolom: mindennek nincs semmi értelme. Körülnézek. Minden

olyan ismerős, minden olyan tökéletesen a helyén van, térben és időben, ez az én lakásom, nevem az ajtón, címem a telefonkönyvben, ezek az én bútoraim, ott benn a szobában pihen az én Annám... csak éppen, mindennek, együtt, nincs semmi értelme. Nem tudom megmagyarázni. Nem értem. Mi értelme lehet mindennek? Nem is az a célja, hogy valamilyen értelme legyen. Ez a valóság, igen... De hát akkor mi történt? Kimegyek az előszobába, kabátom ott lóg a fogason, ahogy a leány fél óra előtt odaakasztotta, a falon Oxford látképe, régi metszet, alatta időjós-házikó, úr esernyővel és hölgy napernyővel. Most éppen az úr lépett ki a bűvös kunyhó ajtaján. Igen, még mindig esik. Most visszamegyek a lakásba, szeretném felkölteni Annát; de mit mondhatok neki? Érzem, hogy valamit mégis rendbe kellene hozni, mielőtt betegeim megérkeznek... így nem lehet dolgozni, nem lehet gyógyítani, így talán élni sem lehet. Élni? Bosszúsan vigyorgok. Micsoda túlzás! Leülök a rendelőben, az előszobában motoznak, hallom a dementiás határeset morgó hangját, a szobalány válaszát. Ez így nem lesz jó, gondolom. Valamit gyorsan rendbe kell hozni. Talán másképp kellene állítani a bútorokat. Talán, központi fűtés helyett, fával kellene fűteni. Talán jó lenne elutazni néhány napra. Talán okosabb lenne új mesterséget kezdeni. Talán beszélni kell Annával... de mit beszéljek Annával? Már mindent megbeszéltünk, s nincs semmi, amit külön, név- és tárgy szerint szeretnék e pillanatban megbeszélni vele. A lámpát nézem, meggyújtom, talán a fény hiányzott; úgy, már ég a lámpa, mindjárt »értelme« lesz az egésznek. De a lámpa hiába ég... Most megint felugró, két kezemet szívemre szorítom, azt hiszem, különösen sápadt lehetek e pillanatban. Anna, Anna! – kiáltom hangtalanul. Rettenetes ijedtség fog el. Úgy érzem, történt valami. Érzem? Nem, bizonyosan tudom, hogy történt valami. Anna most alszik, nem rázhatom fel ok nélkül álmából... de most, vagy egy pillanattal előbb, vagy talán már nagyon régen történt valami s csak most jutott el hozzám, az értelem és az érzékelés világűrében, ahogy elpusztult csillagok fénye a tragédia után jut csak el hozzánk, ebben a másik világűrben – s ezt a »másik« világűrt, a »valóságos«-at, most kisebbnek, elhatárol-tabbnak érzem, mint a magamét, azt a homályosat és végtelent... Valamikor megtörtént, de mikor? Ki tudja lefényképezni, megrögzíteni, kitapintani a pillanatot, mikor két ember között eltörik valami? Mikor történt? Éjjel, aludtunk éppen? Ma délben, ebéd közben? Az előbb, mikor átjöttem a rendelőbe? Vagy már régen, sokkal régebben, csak nem vettük észre? S éltünk és beszélünk, csókoltuk egymást, együtt aludtunk, kerestük egymás kezét, nézését, mint a felhúzott bábuk, a szerkezet törött rugóval is recseg és mozog még egy ideig... A halottból is nőnek a körmök és a haj, s talán az idegsejtek élnek még,

mikor a vörös vérsejtek már meghaltak... Nem tudunk semmit. Mit tehetek most? Micsoda reflektorokat gyűjtsak, hogy megtaláljam ebben a homályban és szövevényben azt az egyetlen pillanatot, egy pillanat ezredrészét, mikor két ember között megszűnik valami? De hiszen nem »történt« semmi. Anna nem »csalt« meg – s ebben a pillanatban csaknem kívánom, bár volna valakije, valaki, aki látható és tapintható ellenfél, nekieshetek, megölhetem... de nincs senki. Csak mi ketten vagyunk, ő meg én. S ez a homály. S ezek a bútorok, ez a lakás, ez a mesterség, amelyből egyszerre elillant minden értelem, már csak valami kémiai képlet az egész, de tartalma elpárologott. Igen, mindez ködös, homályos. Az élet tartalma, értelme elillant. Meddig lehet így élni? Ó, tudom, sokáig. Járnak betegek, akik évtizede élnek így, sötétségben, örökké a szakadék peremén kóvályognak, s a szakadék mélysége beláthatatlan, nincs értelme és nincs tartalma... üresség és feketeség körös-körül. Anna alszik, most úgy érzem: halálos álomban alszik. Mi vár még reánk? Tapogatódzva elindulni ebben az üres homályban, a világ szürke, üres és hideg... így élni, sokáig. Enni, aludni, szeretkezni... igen, miért ne? Úgy, mint eddig. Mert most már tudom – a homálynak is vannak világosabb és sötétebb árnyalatai, az üresség is tud zsúfolt és ritkás lenni! – most már tudom, hogy nem tegnapról élünk így, nem egy éve, hanem amióta ismerjük egymást. Az ember nem veszi észre. Nem akarja, nem merészeli észrevenni, hogy életének egy napon nincs többé tartalma, értelme... A legnagyobbak sem bírták. Tolsztoj ötvenéves volt, mikor ez a... ez az üresség megtörtént vele. Ő sem bírta. Senki nem bírja el. Hova meneküljek? Az »élet«-be? Mi az? Valami színházféle, cicomázott nőekkel, réztányéros csörömpöléssel és idomított fókákkal? Pénzt keressek? A munkába meneküljek? De mindennek akkor van csak értelme, ha Anna él mögöttem. Az élet... Anna az élet. Most alszik, s tudom, hogy nincs köze hozzám, nincs közünk egymáshoz. Ki vitte el tőlem? Legszívesebben elindulnék, megkeresni, felidézni, aztán majd lesz valami... talán idehozom, éljen Annával, az életnek sok formája van. Csak ezt az ürességet ne. Így kezdődött. Aztán így élünk. Még négy esztendeig.”

Felemeli mutatóujját: – „Orvosi nyelven úgy mondják: érzéketlen. Helyettesítő képzet, munka közben kitűnően lehet használni. Az életben nem magyaráz meg semmit. Egy napon, négyesztendei házasság, minden áron való együttélés után meg kell tudnom, hogy Anna ilyen... Addig nem vettem észre. Nem olyan könnyű észrevenni... Anna sem tudott róla. A tünemény gyakori. Mikor most ilyen közvetlenül... találkozom vele, alaposabban megvizsgálom, gyűjtöm a klinikai anyagot, s megdöbbenek, milyen gyakori! Ahová nézek, valami hasonló. Tragédiákat szedek szét, ez van az alján. Családok szétesnek,

emberek a halálba menekülnek, vagy elvesztik munkakészségüket, ödöngönek mesterségben, szociális felelősségérzetük csökken... a család kihűl, érzések elkallódnak, porosodnak, egy napon széthull alkatrészeire az élet... s mind e mögött találok valahol egy frigid élettársat. Nem hiszem el. Kutatni kezdek. Elhajítok minden elméletet, eldobom magamtól a tudományos expedíció segédeszközeit, egyedül, baltával indulok ennek az őserdőnek. Át kell jutnom rajta. Nem lehet belenyugodni. Találok vigasztaló tüneteket is. Végül összegezek. Egyszer mégiscsak összegezni kell... Fontoskodva mondom: a frigiditás jórészt társadalmi következmény. Oka lehet nevelés, milió, félelem, mindaz, ami ára a civilizációnak. Erősebb azoknál, akik osztályhelyzetükben fokozottan felelősek e civilizációért. Lenn a mélyben enyhébb, feloldottabb. Úgy vettem észre, hogy a mi társadalmi osztályunkban a nők többsége frigid” – mondja éles hangon, keményen. A bíró a papírvágó késsel az asztalra koppant. A mozdulat ellenállhatatlan, beidegzett, a zöreij halk, parancsoló. – „Már megbocsáss – mondja. – Ez általánosítás. Minden általánosítás olcsó dolog. Olcsó és veszélyes.” Köhög. Greiner doktor megvárja, amíg a bíró köhögési rohama elmúlik. – „Óvatosan beszéltem – mondja makacsul. – Azt mondtam: a nők többsége. És: a mi társadalmi osztályunkban. Úgy látszik, a civilizáció fokozásának következménye. Az affektusok megbénulnak. Az életformák is megbénulnak. Néha ki tudom mutatni az okát, véletlen, szerencse, különös elmélyülés felszínre hoznak valamit... Legtöbbször nem tudok meg semmit. Csak a jelenséget állapítom meg, okát és összetételét nem tudom felfedni. Néha sikerül enyhíteni e zavarokat... Ritkán. Egy időben röstelltem magam, afféle vajákos csodadoktor hírem kerekedik, az emberek, akik nagy bajban vannak, mindenféle segítséget szimatolnak. Segíteni persze nem tudok. Enyhíteni, magyarázni, csendesíteni, igen. Rosszhiszemű vagyok: nem érdekelnek pácienseim. Képzeld el, hogy nagyon beteg valaki, akit szeretsz... s az orvosságnak feltétele, hogy boncolj élőket is, kísérletezzél élő anyagokkal, talán segít majd valami... Szeretném meggyógyítani Annát. Most már ő is tudja. Van köztünk valami, ami nem engedi, hogy egészen velem legyen. A test engedelmes, a lélek készséges. De az utolsó titkot, azt a magántulajdont, nem adja ide. Azt, ami a legfontosabb neki, egy emlék, vágy, valaki vagy valami. Mi ez a semmiség az élet végtelen anyagához odamérve? A természet hihetetlen pazarlással dolgozik, az agyvelőben hatszázmilliárd sejtet számoltunk meg, mit számít az ilyen anyagpazarlás mellett egy lappangó érzés, öntudatlan indulat? Néha azt hiszem, nem sokat. S néha úgy látom, minden ezen múlik. Ilyen odafigyeléssel persze nem lehet élni. Megpróbálom azt, amiről úgy hiszem,

egyetlen értelme az életnek: szolgálni az embereket. A munkát, minden áron. Magamat boncolom fel, nem ismerem kegyelmet, odafekszem a műtőasztalra, nem marad titok, minden érzésemet, emlékemet megvizsgálom, majdnem remélem: én voltam a hibás, tévedtem, nem szerettem Annát, vagy nem szerettem eléggé, nem voltam elég ügyes, vagy elég ravasz... mert talán az is kell. A szerelem nem idill! Közben megbetegszem. Társaim megvizsgálják, azt hallom, amit hallani szeretnék. A férfikor első válsága. Van neve is, mindennek van neve: szorongás, mondják, aritmiás szív működés. A lélek nem tud elintézni egy indulatot, átviszi a testre, zavarja a test funkcionális képességeit. Nem nagy dolog. Néha elfajul. Van itt valamilyen különös áttétel, melynek szerkezetét nem ismerjük még. Olyan szorongásérzés, ennyi az egész... Ok nélkül érkezik. Aztán elmúlik. Te ezt nem ismerheted, hiszen egészséges ember vagy, nincsenek elfojtott, zavaros indulataid” – mondja mellékesen, gyorsan, közömbösen. A bíró érzi, hogy nagyon sápadt most; homlokán kiüt a hideg verejték; észrevétlen mozdulattal előhúzza zsebkendőjét, megtörli homlokát. – „Van egy elmélet, amely azt tanítja, hogy ez az érzés, ez a különös szorongás egyik jellemzője a civilizációba merevedett, elhaló kultúrának. Igazad van, mindez csak elmélet. Mégis, a tünetek makacsok. Undok érzés. Olyan... megalázó érzés. Mintha mulasztást követnél volna el. Ki hallott ilyet?... Négy évig élünk így. Aztán nem bírja tovább Anna. Úgy látszik, nem lehet elviselni ezt a feszültséget. Házasságunk nyolcadik évében elhatározzuk, hogy elválunk. Válásunk híre meglepi és elszomorítja ismerőseinket. Olyan mintaházaspár voltunk addig. Emlegettek minket. Soha nem csaltuk meg egymást. Nem veszekedtünk. Csak éppen nem bírunk azzal, amit elhallgatunk egymás elől. A magántulajdonoddal, tudod. Anna elutazik. Aztán hat hónapig külön élünk.”

17.

– „Milyen volt ez a négy év, házasságunknak ez a második szakasza?” – kérdi és kinéz az ablakon. Az utca még sötét. A lakás mintha kihűlt volna. A bíró fáradt és didereg, kezét dörzsöli. Greiner doktor összekulcsolt kezekkel ül, néha tenyerét nézi, aztán megint egymásba fonja ujjait. –”Én ezt a... ezt a szemléletet megkísérlem elutasítani magamtól. Egészen mélyen él bennem valami, ami tiltakozik ellene. Az élet szintézis. Tessék együtt maradni, elviselni az életet, elutasítani a szorongásokat. Van akarat is. Hát igen, van... Sokat tehet. Van gyógyulás is. Magam is láttam. Nem lehet tudni, mitől gyógyul egy ember? Megvetem ezt a szédülést, van benne valami erkölcstelen. Tessék összetartani az egészséget, a testet és a lelket, hinni, felfele nézni, az értelem felé. Ott fenn világos van... Csak a mélyvíz népes árnyakkal, utálatos hüllőkkel, csodabogarakkal, úsznak és mászkálnak a mélyvíz alján, nincs semmiféle értelmük... Fel a fénybe! – gondolom. Most már tudom, hogy nem lehet másképp, tökéletes odaadás nincsen, körülmények, véletlenek döntenek el sorsokat; érzük be azzal, amit így kaphatunk. A törmelékekkel. Talán be is érném...Tudod, mikor az egészről van szó, mindenről vagy semmiről, akkor az ember szerény lesz. Anna nincs velem egészen, amikor velem van... nehéz beszélni erről... még ma éjjel is nehéz beszélni erről. Egy ideig akarja még a feloldást, kínlódva akarja, úgy akarja, mint a szorgalmi feladat megoldását a jeles tanuló. Anna jó, Anna tiszta, Anna szeret engem. Elvégre így is lehet élni... sokan élnek így. Hová jutnánk, ha mindenki a tökéleteset, az igazit, az egyetlen megoldást akarná! Van más is. Van a türelem, az emberek szolgálata, a végtelen világ... Csak, látod, mindez üres, titokzatosan üres, ha nem hatja át érdeklődésedet az a furcsa áram. Az a különös áramlás, közted s egy másik élőlény között... Ennyi az élet. Aztán van még sok minden, amivel eltelik az élet. De a gépezet üresen jár, nem örül semmit. Én talán még bírnám. Anna az, aki egy napon menekül a kulisszák közül... a lakás, ahol tegnap még éltünk, ma már csak díszlet, kellék, nincs hozzá semmi közünk. A szavak, amelyek tegnap még jelentettek valamit, ma már csak tényeket közölnek.”

„Négy évig tart ez így – mondja halkán. – Négy év. Négy év várakozás. Négy év kísérlet, orvosi módszerek, életmód, társaság, magány, bódítószerek. Négy év pokol.”

„Bocsáss meg – mondja Kőmives Kristóf, ugyanabban a halk hangnemben, csaknem gyöngéden. – Te nem voltál soha... úgy értem... Te nem hiszel

semmiben?”...

„Erre a kérdésre nem tudok felelni” – mondja az orvos.

Most sokáig hallgatnak. Az ajtó óvatosan felnyílik. A félig nyitott ajtón át Teddy lép be, az ideges *airedale terrier*; óvatosan közeledik, mint aki nem egészen biztos dolgában, fölborzolt szőrrel, remegve, nagyon alázatosan. Valószínűleg most is ideges, gondolja szórakozottan Kristóf. Szeretné parancsoló mozdulattal helyére utasítani az állatot, de keze ólomsúlyú, a mozdulat indulata nem érkezik el a kezekhez. Máskülönben is furcsán érzi magát. Ez a mondat jut eszébe: „A szeretet soha el nem fogy.” A Bibliában olvasta, s a múltkor egy sírfeliraton. Szeretné hangosan kimondani; de valami összeszorítja torkát. Már késő az idő, talán hajnalodik is. Mégsem fáradt, különösen figyelmes, élénk, nem emlékszik, mikor érezte utoljára ilyen üdének, ilyen kipihentnek magát. Teddy az orvos elé áll, pofáját a látogató térdére fekteti, kérdő és türelmes pillantással bámul az idegenre. Az orvos lassan simogatja az állat fejét. – „Mit mondhatok még erről a négy évről” – mondja; s mintha a kutyát kérdezné, az állat szemei fölé hajol. – „Valami alvilági volt mindebben. Méltóság nélkül... méltóság nélkül nem lehet élni. Legalábbis ő, Anna, nem tud méltóság nélkül élni. Aztán elment. Hat hónapig utazott. Az ügyvéd beadta a válópert. Tegnap délután telefonált. Vagy tegnapelőtt? Nem tudom... ez az idő összemosódik. Estefelé, hat után. Megérkezett. Olyan idegen volt hangja a telefonban. Szállodában szállt meg. Igen, tudja, holnap délelőtt... az ügyvéd már írt neki. Aztán hallgat a telefonban. Hat hónapja nem láttam. Mi történt ebben a hat hónapban vele? Hol éltem én? Mi volt velem? Ez mind nem »magyarázható«. Egyszerre kell elmondani, egyetlen lélegzetvétellel, vagy egyetlen hallgatással. Hallom hallgatását messze valahol, a városban, egy telefonfülkében. Aztán azt mondja: szeretne beszélni velem. És, nagyon gyorsan: ne féljek, nincs semmi baj. Minden úgy lesz, ahogy megbeszéltük. Ő tudja, hogy ez nem helyes így, talán okosabb lenne nem találkozni, de most már olyan sokáig voltunk okosak. S mikor én hallgatom: nagyon fáradt. Talán, ha feljönnék hozzá. Itt és itt lakik, a Duna-parti szállodában. Kér, írjam fel a szobaszámot; nem kell megmondani a portásnál a nevemet. Mindez olyan különös, olyan hátborzongatóan idegen. Hogy én menjek fel Annához, és ne mondjam meg a nevemet... S majd beszélünk; miről?... S ki jön ott elé, milyen ruhában, s aztán mi lesz? Csönget majd a szobapincérnek? Teát hozat? Mindez oly elmondhatatlanul visszás, hogy kínomban valamilyen nevetésfélét nyöszörgők a telefonba. Élesen látom magam, amint kalappal kezemben, ott állok Anna előtt, egy szállodai szobában, s ő felszólít, üljek le nála... Esetleg biztat, érzem

otthonosan magam... A szobában ruhadarabjai és bőröndjei hevernek, bizonyosan az a vörösbőr málha is, melyet én vettem még neki, másfél év előtt a Dorottya utcában... De talán már új tárgyak is; talán? Biztosan. Ezekről az »új« tárgyakról most félni kezdek. Talán van már új pongyolája is, e hat hónapban bőségesen elláttam pénzzel, tudom, hogy sokáig Stájerországban élt, szanatóriumban, aztán Berlinbe utazott, egyik régen odaköltözött barátnéjához. Az is lehet, hogy már más férfival él. Jó lenne, gondolom. De abban a pillanatban belém hasít a fájdalom, mint a rosszul érzéstelenített testbe, mikor a kés a hashártyához ér... Nem, ezt a fájdalmat nem lenne jó megélni. Nem tudom egészen biztosan, hogyan viselkedik az ember, ha ilyen fájdalom éri? Talán ütni és rúgni kezd... hiába minden elhatározás és dicséretes szándék. Okosabb lesz, ha itthon maradok, máskülönben is szeretném elkerülni ezt a találkozást. Mindig utáltam azokat a jó-pajtás házasségeket, akik válás közben, vagy után, kedélyesen találkoznak még, együtt vacsoráznak, bizalmaskodnak, jó barátok maradnak. Én nem akarok jó barát maradni. Holnap délben elválunk. Már tudom a bíró nevét, iskolatársam volt, ő mondja majd ki a válást. Aztán nem akarom többé látni Annát. Nem vagyok nagylelkű. Nem akarok bizalmasa, nagylelkű barátja lenni. Egyáltalán, Anna számára semmi és senki nem akarok többé lenni. Örölnék, ha úgy tudnám, nem él már Európában... igen, talán örölnék, ha azt hallanám, nem él már. Mifajta emberek lehetnek, akik »azután« még kedélyesen, lovagiasan barátkozni tudnak?... Engem sötétebb, erősebb, tisztább indulatok kötöznek Annához. Én egészen akartam szeretni őt, titok nélkül... s most egészen el akarom temetni őt, minden titkával. Negédes találkozókból nem kérek. Megvetem az ilyesmit. Most azt mondja, hirtelen: várj meg otthon. És leteszi a kagylót.”

Két kézzel felemeli a kutya fejét, két hüvelykujjal lehúzza az állat alsó ínyét, a szép, egészséges, borostyánsárga állatfogakat nézi. – „A rendelő üres már, mindenki elment. Végigmegyek a lakáson. Ebben a hat hónapban egyedül éltem. A cselédet is elküldtem... tudod, a régi cseléd, az olyan félcinkosság, be van avatva valamilyen bűnbe, amelynek nincs neve a ti könyveitekben. Takarítónő jár hozzám, s ezt a takarítónőt ügyetlenül áztatom... Igen, az ember nem tudja, mit szégyell egy napon?... Néha megtiltom, hogy belépjen reggel a hálósobába, mintha valaki idegen ott töltötte volna az éjszakát. De a valóságban nem volt ott senki. Hat hónapon át senki. Ez a hat hónap...nem is volt a legrosszabb. Olyan légüres tér volt, az emlékezés légüres tere. A négy esztendő, a nyolc, a harmincnyolc esztendő előtte rosszabb volt. Nyugalom nincsen bennem, de nem fáj különösebben semmi. Olyan eufóriás jóérzés ez, mint a nagybetegeknél,

közvetlenül a vég előtt. Hát ennek az eufóriának most vége. Menjek el? Minden idegem szökésre biztat. Most végigmegyünk majd a lakáson – Annát végre is nem ültethetem le a szalonban –, s aztán mi lesz? Bútorokat válogatunk, mint az első időkben? Ilyesmivel kezdődik egy házasság, s ez a vége? Megállok a sötét előszobában, mintha vészcsengők csörömpölnének, így várom Annát. Megérkezett, csönget. Csöndben, óvatosan csönget. Aztán megint minden másképp van. Sokkal egyszerűbb, mint képzeltem. Nem tudom, milyen szavakkal fogadom, kezét csókolok, vagy csak szorongatjuk egymás kezét?... Milyen Anna? Olyan ismerős... De cipője, tarsolya, kalapja új. Nagyon fáradt. A rendelőbe megyünk, mintha mindketten a munkahely területenkívüliségét keresnők, Anna lefekszik a díványra, erre a rozzant rendelődíványra, mint olyan sokan mások, a fáradtak és betegek. Teát főzök. Anna nem háziasszonykodik, nincsenek hamis hangjai, nem néz körül a lakásban, nem állapítja meg féltékenyen, hogy ez vagy az nem áll a helyén. Lehunyt szemekkel fekszik, megitta a teát, odaülök melléje, kezét fogom, erőtlően mosolyog, csukott szemekkel. Hallgatunk, nézem ismerős, fájdalmasan ismerős, fehér arcát. Minden kérdés fölösleges és reménytelen. Miért jött föl? Mit mondhat még? Nem okosabb, ha holnap délelőtt, a bíró előtt, az ügyvéd karján lép be a terembe s egy alkatrészeire szétesett, nyolccéves együttélés utolsó pillanatait idegenek között éljük meg? Hallgatok, mert minden szó az elevenbe vág, nem lehet »félre«-beszélni, mint a régi színdarabokban, minden szó rögtön az egészet nyitja föl, s nem tudhatom, mi ömlik itt elő... Órák múlnak el így. Éjfél felé felül a díványon, nem engedi el kezemet s beszélni kezd. Valamit meg akar mondani nekem. Ő már régen tudja; de tudni és biztosat tudni, az más. Az ember él, tud valamit, gondolatait és álmait átszövi ez a tudás, mindig arra gondol és soha nem gondol szavakkal, képszerűen reá. Aztán, egy napon, tudja. Mikor már nem tehet semmit. Mint sakkjáték közben, mikor már csak egy-egy lépést léphetünk ide, vagy oda. Egy lépés, ennyi a lehetőség, a játékot fel is lehet adni; egy lépés, ennyit enged az élet, az ellenfél, ez a láthatatlan ellenfél, nem mond »matt«-ot, sokáig lehet így élni, reménytelenül, egy-egy lépés eséllyel. De most már, úgy érzi, nincsen sok esélye. Valahogy a sarokba szorult, unja azt az egy-lépés-esélyt. Istenem, unja... ezek olyan szavak. Úgy érzi, elég volt. Hallgatom, és két ujjal, önfeledten, érverését tapogatom. Szíve nyugodtan és csendesen ver. Nem izgatott, nincs önkívületben. Ilyen józanul beszél, nagy megszakításokkal, hallgatásokkal. Ilyen józanul, érzelmősség, indulatkitörések nélkül, tárgyilagosan beszéljük át ezt az éjszakát.”

„Most már tud beszélni róla, mert nem fáj” – mondja Greiner doktor, és

elmerülten vizsgálja az engedelmes, mindent tűrő Teddy fogsorát. – „Az ilyen megismeréshez magány kell, mély magány. Ebben a magányban volt most része. Hónapokig küzd ellene, a lélek tartalékot gyűjt, felfegyverkezik az effajta megismerésre. Aztán, egy napon, megtörténik. Micsoda? Majdnem azt mondta: a találkozás. Egy ember találkozása önmagával. Félelmes lehet... Soha nem merném. Munkám, lényem, szerepem, minden arra épült kissé, hogy nem ismerem tökéletesen magamat. Anna megéli ezt a pillanatot. Nem lehet elfutni előle. Végtelen, felmérhetetlen magányérzés, mondja. Ebben az űrben nem közeledik senki, aki segíthet. El kell viselni. Berlinben kezdődik, egy napon levelet kap otthoni ügyvédjétől, aki válóperében tárgyal majd a bíró előtt. Az ügyvéd értésére adja, hogy kitűzték a válóper napját, megírja a bíró nevét is. Kőmives Kristóf doktor, ez a bíró neve. S aztán másról ír még, beszélt velem a napokban, tárgyaltunk Anna ellátásáról. S most egyszerre tudja. Nincs ebben semmi csodálatos. Olyan, mint egy parancsszó, mint egy ütés. A csodálatos talán inkább az erő, mellyel a lélek elzárkózott e parancsszó elől! Nyolc, kilenc évig! Anna pontosan kiszámítja: tíz évig és három hónapig. Akkor látott először, egy bálon. Húszéves volt; te már bíró voltál. Nőtlen ember. A többi... de hiszen a többit tudod. Most már tudod. Ne védekezz; nincs okod reá. Senki nem vádol. Erről nem tehet. .. talán nem tehet senki. Igaz, lenne egy kérdésem hozzád. Egyetlenegy. Az elébb már kérdeztem. Most megkérdezem újra. Talán... most már, hogy tudod... most már érted a kérdést. Álmodtál ebben a nyolc-tíz esztendőben Annával?” – Hangja alázatos, kérlelő, majdnem csitító; kissé egy koldus s kissé az orvos hangja. Kőmives háromszor kopog a papírvágóval az asztalon; aztán eldobja a szerszámot. – „Álmok... Mi az? – kérdi rekedten, megvetően. – Az életet nem az álmok alakítják.” – „Ó, nem – siet készségesen megnyugtatni az orvos. – Álmok, igazad van, az álmok nem jelentenek sokat. Nincs alakító erejük, nincs visszfényük az életre... legalábbis ritkán esik meg, hogy kihatnak a nappalra. A tudományban, a művészetben és az irodalomban van példa reá. De az álom, igazad van, legtöbbször csak zavarosság. Nincs értelme. És ritkán oka az álom valaminek; majd mindig csak következmény. Nézd – mondja kérlelő hangon, alázatosan –, ezért jöttem. Nem sok, amit kérek. Nincs jelentősége számodra. Egyszerűen... mielőtt elszánom magam valamire... Tudni akarom az igazat. Kevesebbet már nem is kérhet ember az én helyzetemben. Mintha az utcán a koldusnak egy fillért adnál. Nekem ez a fillér elég. Valld be... nem, ez túlzás s milyen durva szó! Könyörülj meg rajtam, gondolkozzál, emlékezzél és ajándékozz meg ezzel a ködös, érdektelen, használhatatlan igazsággal. Álmodtál ez években Annával?” – ismétli makacsul.

A bíró megborzong, gémberedett tagjait nyújtóztatja, órák óta ül mozdulatlanul, fázik, a hideg végigszalad hátán. – „Álom” – mondja, nagyon lassan, mintha minden szót el kellene szakítani valahonnan, valamilyen őszanyagból, ahol a szavak összetapadtak. – „Álom, bolondság” – ismétli nehezen, vontatottan. – „Igen, igen” – siet megnyugtatni az orvos. – „Álom, esztelenség. A ködnél is kevesebb. Nem tehetünk róla. Árnyképek játszanak velünk. Álmodtál?...” A bíró a homályba néz. – „Tíz év” – mondja. – „Azt mondd, tíz éve... Nem emlékszem.” – Az orvos, megnyugtató készséggel: – „Elhiszem, hogyné, elhiszem. Micsoda merészség, még feltételezni is... Az ember nem emlékezik minden csacsi álmára. S ha én nem jövök fel ide ma éjjel, talán soha nem tudta volna meg... A lélek néha csodákat művel. Olyan légmentesen zár ki egy gondolatot, emléket, vágyat... tökéletesen. Látod, Anna sem tudta sokáig. Mikor aztán találkozott vele, mikor megtudta, úgy, ahogy az ember megtudja a valóságot, azt, hogy van keze, vagy lába... akkor nem is értette, honnan szedte össze a képességeket, az erőt, mellyel tíz évig elzárkózott a valóság elől. Bizonygatta, hogy az elhárítás majdnem tökéletes volt. Persze, az álmok... az álmokkal már nem sikerült olyan tökéletesen az, ami tíz évig sikerült nappal s majdnem mindig, ha velem volt és karjaimban tartottam. Ő szeretett engem, másképp nem is képzelhető. De hozzád volt kötve. Az ilyesmit nem hiszi el az ember. Én sem hittem el... talán most sem hiszem még. Szükségem lenne az ellenpróbára. Ezért vagyok itt. Most már nincs gyakorlati jelentősége, hiszen Anna meghalt... igen, megöltem. Inkább csak olyan elméleti érdeklődés részemről. Tudományos ellenőrzés. Persze, személy szerint is érdekel... éppen, mert Anna meghalt. Tudod, ezen az éjszakán elmondta, hogy tíz év előtt találkozott veled, s ez a találkozás úgy hatott, mintha megnyílna az ég és a föld; »az« a valami volt; »az« a találkozás... Az ilyesmi parancsszóra emlékeztet. Nem lehet süketen elmenni mellette, nem lehet félreérteni. Ő úgy hitte, s ezen az éjszakán meg is mondta, hogy neked is hallani kellett azt a parancsszót. Nem lehet, hogy ne hallja meg valaki, mennydörgésnél is hangosabb ez a parancs, olyan süket nem lehet ember, hogy érzékelés nélkül menjen odébb, közönyösen és e parancs zengésével fülében. Az ilyen találkozás egyszer történik az életben. De aztán az élet, tudod... s a másik ember... néha odébb megy. Nem lehet megmagyarázni. Nem tehet róla senki. Az élet megy tovább, a félreérthetetlen parancs elhangzott, néha még találkoztok, aztán megnősülsz, aztán nincsen semmi, aztán jön a nappal, az ifjúság, az, amit a »dolgozók rendjé«-nek neveznek, beköszöntök én, s az egészből homályos derengés marad csak meg az öntudatban, egy ember hangja, mozdulata, ahogy egyszer kíséri valaki a szigeti

úton, kezében labdaütőkkel. A semminél is kevesebb. »Eszébe« jutsz néha? Nem valószínű. Fiatal leánynak sokan udvarolnak; s te még csak nem is udvaroltál Annának. Bár ugyan, udvarolni... a szavakon nem múlik semmi. S az egész csak egy süldő leány ábrándozása. De aztán átveszi Annát az élet, egy másik férfi. Én vagyok ez a férfi, szeretjük egymást, mindenáron szeretjük egymást. Mindent idead nekem, csak éppen téged nem. Nem tudja, nem beszél róla, nem gondol reá. Talán bányák égnek így, ezzel a lassú füsttel, mint az effajta titok a lélekben. És a nappal képeit követik az álmok, millió változatukkal, arcokkal és alakokkal és helyzetekkel; s köztük te. Aztán az, hogy velem van és éber és még sincs velem. S azokban a pillanatokban, mikor azt hiszi, velem van, végül te hajolsz föléje.” – „Valami téboly ez” – mondja Kőmives Kristóf; s fel akar ugrani. De az orvos, hidegen és keményen, egyetlen mozdulattal visszatartja. – „Látod, ezt a kórképet csak te tudod eldönteni. Lehet, hogy téboly. Agyrém. Egy hisztérikus nő agyréme. De ha megtalálom nálad az álom másik felét... akkor nem agyrém többé. Akkor valóság. Olyan valóság, mint a hegyek, a folyók, a házak. Akkor csakugyan van egy másik valóság, ahol megtörténnek a dolgok; a tények, a cselekedetek, igen, maguk a tárgyak tükrözik csak ezt a másik, igazabb valóságot. Ha felelsz, ha tudsz felelni, akkor Anna igazat mondott. Egy szavadba kerül csak. Nem mered kimondani? Megkönnyítsem? Vagy nem ismered azt a szót? Felelj!” – mondja most biztató hangon és feláll, és a bíró elé lép s kiegyenesedik, mintha különösen megnőtt volna. Parancsoló és kihívó testtartással áll Kőmives előtt. – „Nem bírod... Igen, értem, nehéz lehet... Hiszen akkor, ugye, mindaz, amit itt építettél s ami itt alszik és nyugszik körülötted, félreértés csak. Egy neme a félreértésnek... Hát felelj!” – Két kézzel az asztalra könyököl, a bíró felé hajol. – „Ő már felelt, Anna felelt. Olyan biztosan tudta, hogy mert felelni. Reggel felé, mikor mindent elmondott, kimentem a konyhába és kávéfőztem, mert rázta a hideg. Mire visszatértem, elaludt. Betakartam és leültem melléje. Már reggeledett. Mélyen aludt, néha remegett álmában, hoztam még egy kendőt és vállára borítottam. Már vagy két órája aludt így... Akkor vettem észre. A hab szivárogni kezdett száján. Az üvegcsét megtaláltam rendelőasztalomon. Az elébb vette be, abban a tíz percben, mikor a kávéfőztem a konyhában. Reggel fél hat lehetett. Már kezdett felszívódni a méreg, ismertem Anna szervezetét, úgy ismertem, mintha az övé volna az egyetlen test ezen a világon. Az ember gépiesen cselekszik ilyen pillanatokban. Tudtam, hogy még nem késő. A felszívódáshoz kell négy-öt óra. Az orvos reflexei működtek, tudtam, mi a kötelességem, az alsó fiókból előkerestem a gyomorpumpát, kezem a telefonon, hogy mentőkocsit rendeljek. Ilyen pillanatokban az ember nem érez,

nem gondolkozik; látod, egyszerre megint orvos voltam, csodálatos készséggel működnek az idegek, megtöltöttem egy fecskendőt szívélnékítő orvossággal, s kezemben a fecskendővel és a gyomorpumpával az alvó Annához léptem. Önkívületben volt már, de ez az öntudatlanság még nem a halál... A gyomorpumpát az asztalra dobtam, két ujjal felnyitottam csukott szemhéját, a reflex már merev volt. Ott álltam, tudod, és... az ember tudja az ilyesmit... szomorú lenne, ha ezt sem tudnám... Ismertem Anna szervezetét, az altatószer erejét, az adagot, tudtam, mikor és hogyan válaszol teste reá... tudtam, hogy az adag halálos, de még nem szívódhatott fel teljesen, még tudok segíteni, ebben a pillanatban, talán fél óráig még... az érlökése gyenge, vontatott, de most, ebben a pillanatban, ha mindent megkísérlek, talán vissza tudom még hozni az életbe. Talán? Nem lennék orvos, ha nem tudnám visszahozni. Iskolaeset... tanítani és mutogatni lehet, hogy ez az eset, amikor csakugyan tudunk valamit, tudunk segíteni. Leteszem a fecskendőt, leülök melléje, vizsgálom érlökését, nézem. Zsebkendőmmel törölöm a habot szájáról. Sokáig nézem. Most már tudom, hogy nem fogom megmenteni Annát. Elindult ezen az úton, már túl van a nehezén, az első lépés mögötte van már. Nem tud többé semmit. Ilyen könnyű lépéssel, mint az álomban – s csakugyan, szó szerint álomban –, elmehet most az életből a halálba. Ilyen lebegő öntudatlansággal, kissé úgy, ahogy élt... Szebben nem is lehet elmenni... Fogom kezét, az ér-lökés egyre önkényesebb, ingadozóbb, fáradtabb. Különös ütem ez. Most már tudom, hogy nem telefonálok a mentőknek. Egy pillanatra elhagyom Annát, a takarítónő csöngetett, nyolc óra már. Kimegyek az előszobába, elküldöm az asszonyt, táblát akasztok ki a lakás ajtajára: »Dr. Greiner elutazott«. Visszamegyek Annához. Most már... most már hiába csinálnék bármit is. A test, amely előttem fekszik, ez a becses test, ez a legédesebb, már csak egy halom sejttömeg, melyben az öntudatnak utolsó kis fényei pislákolnak. Ez a test nem adta magát soha egészen nekem. Térdemre könyökölök és nézem. Miért hoztam volna vissza az életbe ezt a testet? Valami történt vele, baleset, amelyért nem lehet senkit felelőssé tenni; baleset, személytelen, otromba baleset... Valakivel összeütközött a földi zűrzavarban, a lélek horzsoltnan haladt pályáján tovább, nem tudott begyógyulni többé. Mi várt még reá? Mi vár a betegekre? Ez olyan könnyen ment el, azzal a fáradt, édes és szomorú mosollyal arcán, melyet ismertem és szerettem... ez a mosoly volt ő, Anna... s a mosoly nagyon gyenge visszfényét megtalálom még ez órákban is az öntudatlan arcon. Közben elmúlt dél. Érverését nem tudom már kitapintani. Hány órája ülök itt, Anna teste mellett? Reggel fél hatkor vettem észre öntudatlanságát, megnézem az órát, most már elmúlt délután három. Hét óra,

nyolc óra múlt el, hogy így ülünk, kettesben. Ez a kettes... igen, ez az enyém. Ezek az órák, amikor értem Annát, értem az erőket, amelyek az életet és a halált táplálják. Nem tudnám elmondani, előadást sem tudnék tartani erről. Csak éppen értem. Négy óra felé letakarom Annát azzal a kendővel, amelyet sokat és szívesen viselt. Tudom, gyilkoltam. A törvénykönyvben mi a neve ennek? Gondatlanságból okozott emberölés? Gyilkosság? Igaz, a minősítés nem nagyon érdekel. Kimegyek a fürdőszobába, megborotválkozom. Aztán vissza a rendelőbe, eldobom a fecskendőt, mellyel Anna szívét akartam erősíteni, előveszek egy másikat s megtöltöm morfiummal; feltűröm karomon az ingujjat, éteres vattával dörzsölöm a bőrfelületet... De a mozdulat megijeszt. Úgy látszik, még nem akarok meghalni. Valami dolgom van még. Ez a kis, orvosi előrelátás figyelmeztet, hogy nem vagyok őszinte, nem akarok meghalni, legalábbis most még nem. Előbb el kell intézni, meg kell tudni valamit. Addig nem lehet. Meg kell tudni az igazat, a mondat másik felét is kell hallanom. Aztán, igen... Anna elkezdte a mondatot, most, kérlek, fejezd be. Úgy gondolom, az ember felel egy hölgy kérdésére... Otthagynom Annát, becsukom a lakást, eljövök lakásodra a válaszáért. Nem mehetek el innen, amíg nem feleltél. Álmodtál ezekben az években Annával?”

Teddy most átsétál a szobán, megáll az íróasztal előtt és Kristófhoz közeledik. A bíró felállt. Hátán összefonja kezeit, egyenesen áll. A szobában enyves, hideg reggeli világosság; Kőmives Kristóf arca szürke ebben a lucskos fényben. – „Igen” – mondja rekedten, tompán. – „Többször?” – kérdi az orvos. – „Többször.” – Az orvos, jóindulatú fejbólintással, mint aki nem is várt más választ s most már csak a jelentéktelen részleteket szeretné ismerni: – „Szabályosan ismétlődő időközökben?” – A bíró gondolkodik. Minden szava éles és száraz, mintha tollba mondaná: – „Erre nem tudok felelni.” – Az orvos megint csak bólint s önfeledt, lassú és fázékony mozdulattal kezeit dörzsöli: – „Igen, erre nehéz is felelni. Nem is fontos. Hát akkor... Még csak egy kérdést. Megtörtént – kérdezi azon a biztató, udvariasan érdeklődő hangon –, megtörtént ebben a tíz évben és három hónapban, hogy együtt voltál valakivel... testi együttlétre gondolok... s az együttlét alatt élesen, világosan, félreismerhetetlenül felmerült előtted Anna arca?” – Kőmives Kristóf lassan elindul, megkerüli az asztalt, az ablakhoz megy, ott megáll és kibámul. Így mondja, vállán át: – „Erre nem akarok felelni.” – „Köszönöm, ez elég is” – mondja udvariasan az orvos. – „Több kérdésem nincsen. Bocsáss meg, hogy ilyen sokáig zavartalak.” S meghajlik és elindul az előszoba felé.

18.

Kőmives Kristóf az előszoba ajtajáig kíséri; felsegíti a látogató kabátját, kinyitja az ajtót. – „Isten veled” – mondja az orvos; feltűrt kabátgallérral, kalappal kezében áll az előszobaajtóban s még egyszer meghajol, kissé félszegen. – „Isten veled” – mondja Kőmives; becsukja utána az ajtót; kis ideig mozdulatlanul áll még, hallgatja az orvos óvatosan botorkáló lépteit. Visszamegy a szobába. Teddy nem mozdul mellőle. – „Feküdj a helyedre” – mondja halkán a kutyának. De Teddy most csakugyan „ideges”, reszket, felborzolja szőrét, halkán vonít. A bíró tűri a reszkető állat közelségét, leül a karosszékre, az íróasztal elé, egyik keze a kutya nyakát markolja, néha szórakozottan megsimogatja a nedves orrú kutyafejet. Az üres, hajnali utca csöndjét felveri a becsapódó kapu zöreje. Kristóf megnézi az órát: negyed hét. Fél óra múlva takarítani kezdenek a lakásban. Fázik, lassú sétára indul a kihűlt szobákon át, a gyermekszoba ajtajában megáll, óvatosan lenyomja a kilincset. Teddy, nagyon tapintatosan, mintegy lábujjhegyen előresiet, feltárja az ajtót és kérdő pillantással visszanéz urára. A fátyollal letakart éjjeli mécses ég a kis asztalon, a két rácsos ágy között; Gábor takaró nélkül alszik, kövéren és szuszogva, Eszter megizzadt álmában, finom, szőke gyermekfeje lecsúszott a párnáról s fél karral azt a kóc mikimauzit öleli, melyet a tábornokné hozott neki, korszerű tájékozottsággal, két hét előtt Bécsből. A bíró az ágyak közé lép, óvatos ujjakkal betakarja Gábort és megigazítja a párnát Eszter feje alatt. Nézi az alvó gyermeket, nézi Gábort, aki délután „háromkismalac”-ot akart játszani, de nem talált harmadikat s ezért, meg talán más okból is, naphosszat ideges és ingerlékeny volt. Most már megnyugodott, pufók arca békült és mosolyog. Úgy látszik, kellemes dolgokról álmodik. Kristóf tünődve nézi a mosolygó gyermekarcot. Ez a fiú a legújabb hajtás a Kőmives-törzsön; s Kőmives Kristóf erősen kívánja most, hogy ez a pufók gyermek üde és tiszta álmot álmodjon, az éjszakai alvilág hatalmai ne settenkedjenek közelébe; s akkor talán, talán a nappal is, melyre Kőmives Gábor élete virrad, egyszer majd világos lesz és árnyéktalan. Áll a két ágy között s az árnyékre gondol, amely ez éjszakán besettenkedett e házba. Átmegy Hertha szobájába, megáll az ajtóban, nézi a félhomály fátylaiba burkolt alvó asszonyt, komolyan és figyelmesen vizsgálja az alvó arcát, mélyen belélegzi a szoba ismerős illatát, a feszületet és a szenteltvíztartót nézi az ágy fölött. Hertha hívó, keresztény asszony, gondolja. Ismerem álmait. Mindez nem lehet „félreértés”, ez az alvó asszony s a két alvó

gyermek... – s szomorúan, fáradtan elmosolyodik. Az alvó megérzi pillantását, sóhajt, megfordul, fehér karját a levegőbe emeli, tehetetlen-öntudatlan mozdulattal s visszaejti kezét a takaróra. Aludj csak, gondolja Kristóf. Aludj nyugodtan. Ez már a nappal. Behúzza maga után az ajtót, lábujjhegyen megy ki a szobából, a kedves életek légköréből, visszamegy a dolgozóba és nyújtózik. Mit tehet most? Aludni már késő: néhány óra múlva kezdődik a hivatalos reggel, a munka. Úgy érzi magát, mint hosszú utazás után, kialvatlanul s mégis kissé izgatottan: mint aki éjjel idegen tájakat járt meg, s most örül az ismerősnek, az otthoninak, mely a reggel sugarával eléje villan. Igen, most megfürdik majd, beretválkozik, átöltözik s kivételesen talán együtt reggelizik ma a gyermekekkel. Tíz órakor, az első tárgyalás idejére, pontosan ott lesz majd hivatalában. A napirenden változtatni kell, egyik tárgyalás elmarad ma délelőtt. Ott lesz pontosan, köt és old, békít és elválaszt, mint eddig.

Az ablakhoz áll, és nézi az utcát, amely a reggel arany-fürdőjében minden pillanattal élesebb vonalakat, határozottabb árnyalatokat mutat. Fél karral nekitámaszkodik az ablakfélfának. Sokáig áll így. Csakugyan, olyan érzés ez, mint éjszakai utazás után, mikor reggel végre megpillantjuk az otthon háztetőit. Az az éber fáradtság bizsereg tagjaiban, az a feloldott izgalom, az a könnyű megnyugvás, hogy valamilyen ismeretlen veszélyből – az utazás, az idegenség veszélyéből –, íme még egyszer, mégis megmenekült. Most már itthon él majd, s lehetőleg nem mozdul el jó ideig hazulról. Lám, ez a valóság, ezek a házak, az alvó, kedves arcok a szomszéd szobában, a munka, a látható világ. Igen, hosszú utat járt meg ez éjjel. Alázattal kell élni, mert ébredés és elalvás között idegen kéz, ismeretlen szándék vezet bennünket. Ő hinni akar; ebben a látható világban akar hinni s alázatosan egy másikban is, melyet nem ismer. Szolgálni akar egy családot s egy másik, nagyobb közösséget, amely becses neki s amelynek szolgálatára felesküldött; szolgálni akar, az isteni és az emberi törvény parancsai szerint. A többi nem az ő dolga. A többi... Megdörzsöli homlokát. Tétova pillantása elfordul az utca látképétől, megakad „*Első Kristóf*” arcképén és megpihen ott. A nagy bíró nyugodt és szenvtelen pillantással néz az időbe; a kékítő díszruhába öltöztette, a jelenség magasztos, félelem nélkül való. Nézi a képet s mintha hallaná az időben eltűnt ember hangját: – Ébredj, Kőmives Kristóf! Ébredj, és maradj erős! A te dolgoz a nappal. Maradj alázatos és erős! Maradj hívő és szigorú! A világ lágy anyag; maradj mestere! – Lehajtja fejét és kezeibe temeti arcát.

Meddig marad így? Ez csak a test fáradsága, ez az elernyedés, bizonyos, hogy semmi más. Hertha mindjárt felébred, s akkor majd beszélnek... beavatott

szavakkal és őszintén, ahogy eddig is beszéltek, életről és halálról, nappalról és éjszakáról. Az utcán tejeskocsi csörömpöl, aztán a madarak kezdik rá hajnali ricsajukat. A házak, a reggel teljes fényében, biztosan és hatalmasan állanak helyükön. Úgy látszik, meleg és párás őszi napra virrad a város. Az éjszakának vége; kezdődik a nappal.

JEGYZETEK

- [\[i\]](#) „Hát fogjanak meg, öljenek meg inkább: J Mit bánom én, ha Júliám akarja!”
- [\[ii\]](#) „Siess, ott fenn a fény, a fény kigyúl!” (*Mészöly Dezső ford.*)

TARTALOM

[1.](#)

[2.](#)

[3.](#)

[4.](#)

[5.](#)

[6.](#)

[7.](#)

[8.](#)

[9.](#)

[10.](#)

[11.](#)

[12.](#)

[13.](#)

[14.](#)

[15.](#)

[16.](#)

[17.](#)

[18.](#)

[JEGYZETEK](#)